

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1975

A TARTALOMBÓL:

GYURKOVICS TIBOR
MARAFKÓ LÁSZLÓ
TAKÁCS IMRE
WEÖRES SÁNDOR
VERSEI

*

KAMPIS PÉTER
MÉSZÖLY MIKLÓS
ELBESZÉLÉSE

KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL:
A CSALÁD HÍVÓ SZAVA

SÁROSPATAKY ISTVÁN:
ZÓRA

*

CZINE MIHÁLY:
SARKADI IMRÉRŐL

MIKLÓS PÁL:
GIACOMO MANZÙ

SZABÓ EDE:
CSORBA GYŐZŐ VERSEIRŐL

SZIGETHY GÁBOR:
A TÉL HALÁLA, 1848.

TAKÁTS GYULA:
PAOLO SANTARCANGELI

3

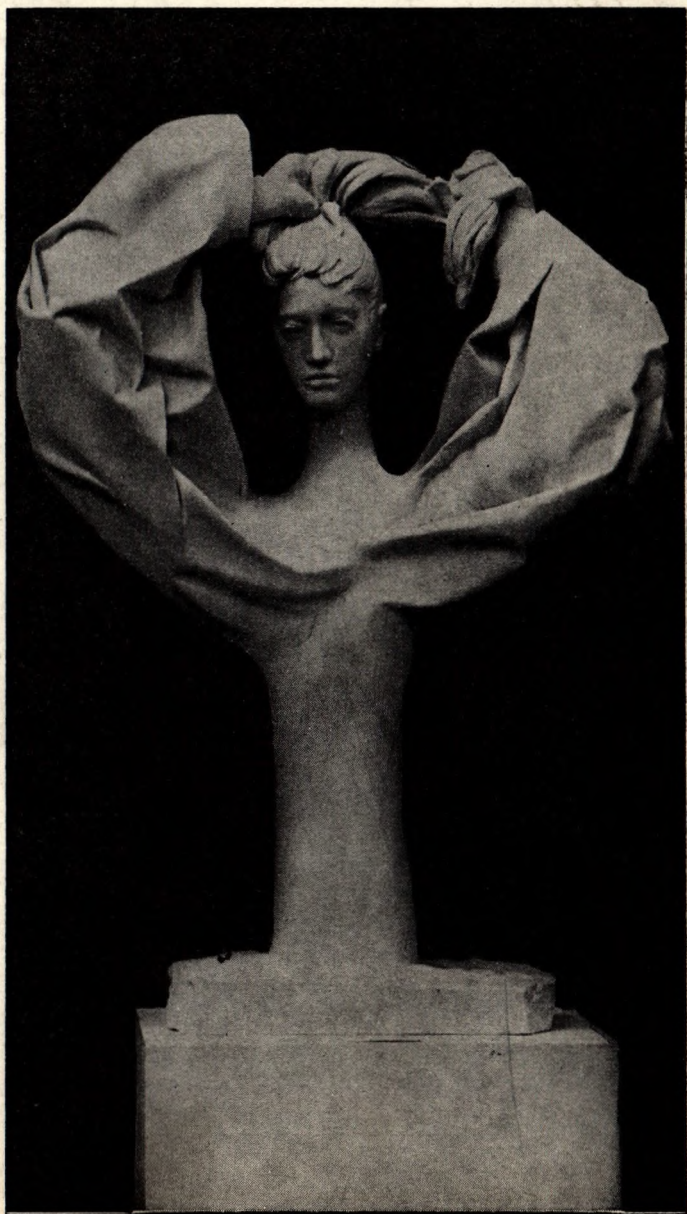
6,— Ft

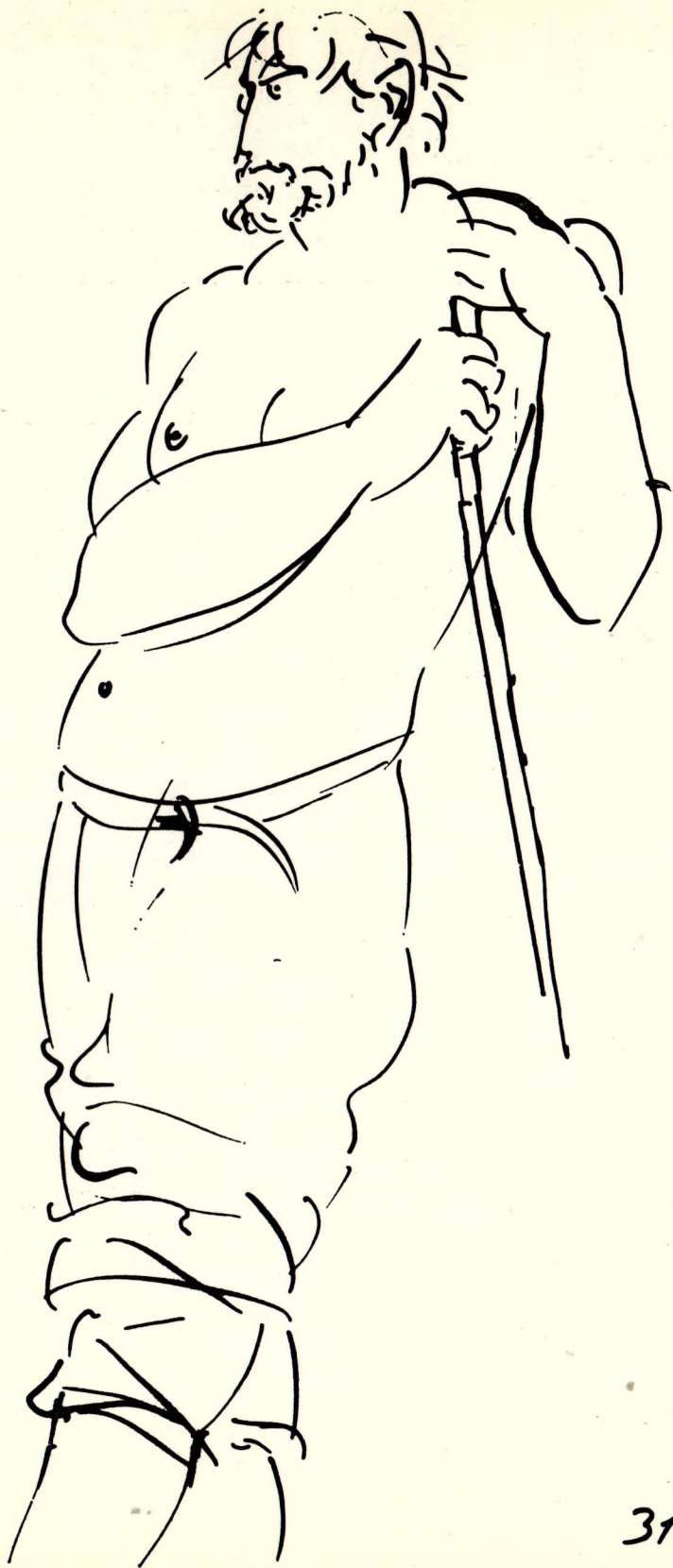
SZAMUNK SZERZŐI:

ALBERT GÁBOR
BALOGH LÁSZLÓ
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BENKE LÁSZLÓ
BODRI FERENC
CZAKÓ GÁBOR
CZINE MIHÁLY
GYURKOVICS TIBOR
HUNYADI ISTVÁN
IHÁSZ-KOVÁCS ÉVA
KAMPIS PÉTER
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
KOVÁCS SÁNDOR
MARAFKÓ LÁSZLÓ
MÉSZÖLY MIKLÓS
MIKLÓS PÁL
NAGY GÁSPÁR
PASZTOR EMIL
SÁROSPATAKY ISTVÁN
SZABÓ EDE
SZIGETHY GÁBOR
TAKÁCS IMRE
TAKÁTS GYULA
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

GRAIN ANDRÁS
MANZÙ GIACOMO

Handy

31 I 68

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVIII. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

1975. MÁRCIUS

TARTALOM

WEÖRES SÁNDOR versei: Via vitae, Senki a szobában, Email, Találós kérdés, Öngyilkos, Erdei templom, Mo- dern civilizáció - - - - -	195
MESZÖLY MIKLÓS: A szoba (elbeszélés) - - - - -	197
KAMPIS PÉTER: A gyerek (elbeszélés) - - - - -	200
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: A család hívó szava (kisregény, V. rész) - - - - -	209
GYURKOVICS TIBOR versei: Előlről, Szívünket - - -	224
SÁROSPATAKY ISTVÁN: Zóra (tragédia, II. rész) - - -	226
NAGY GÁSPÁR: Üveghegyen is túliak (vers) - - -	245
TAKÁCS IMRE versei: Sorok az ifjúságról, A bika boldog- sága - - - - -	246
HUNYADI ISTVÁN: Kéregjelét bevéste (vers) - - -	247
★	
MIKLÓS PÁL: Képzőművészeti krónika (<i>Mitől nagy művész Manzù?</i>) - - - - -	248
BODRI FERENC: Képzőművészeti könyvszemle - - -	253
MARAFKÓ LÁSZLÓ versei: Hűség korcsai, Hercegségem. A szolgálat bélyegesei, Lezúdult - - - - -	257
CZINE MIHÁLY: Kútból - napfényre (<i>Sarkadi Imréről</i>) -	259
IHÁSZ-KOVÁCS ÉVA: A mi háborunk (vers) - - -	264
BENKE LÁSZLÓ versei: Jó utat, Szó - - - - -	265
SZIGETHY GÁBOR: „A tél halála, 1848” - - - - -	266
BALOGH LÁSZLÓ: Stonehenge (vers) - - - - -	274
★	
SZABÓ EDE: Szép maradt minden (<i>Csorba Győző új kötete- ről</i>) - - - - -	275

TAKÁTS GYULA: Az olasz líra egy magyar ága (<i>Paolo Santarcangeli Szökőár c. verseskötetéről</i>)	- - - - -	277
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Tóth Endre: Mindenért megfizettem	- - - - -	280
CZAKÓ GÁBOR: Kiss Anna: Feketegyűrű	- - - - -	281
ALBERT GÁBOR: Tatay Sándor: Meglepetéseim könyve	- - - - -	282
KOVÁCS SÁNDOR: Módos Péter: Lecke fiúknak	- - - - -	283
PÁSZTOR EMIL: Veress Dániel: A magyar elbeszélő költészet remekeiből	- - - - -	285
A Jelenkor krónikája	- - - - -	287

K É P E K

GRAIN ANDRÁS rajzai	- - - - -	199, 258, 273
GIACOMO MANZÙ: Festő és modell	- - - - -	251
A béke	- - - - -	252

(Kovács Ferenc fotói)

Műmellékleten

GIACOMO MANZÙ

1. Fej (részlet)
2. Drapéria, 1965.
3. Tanulmány a rotterdami Szt. Lőrinc templom kapujához, 1965.
4. Tanulmány a salzburgi dóm középső kapujához, 1966.

(Kovács Ferenc fotói)

A borítón

GIACOMO MANZÙ

1. Inge – portré (ceruza-rajz)
2. Férfi tanulmány a „Béké”-hez, 1968.
3. Júlia kisszéknben, 1966.
4. Inge

(Kovács Ferenc fotói)

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámlára. Évi előfizetési díj 72,— Ft.

75-6959 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Via vitae

*Oly kicsi kunyhó,
csak meghajolva lehet belépni.
Odabenn kiegyenesülve,
szemközt egy ajtó:
lám, mégegy szoba,
már nagyobb.
Onnan nyílik mégegy, és mégegy,
ez már oszlopcsarnok, tágasság, ragyogás,
benn bál van, táncos forgatag, sokadalom,
és mindentelé sok széles szárnyas-ajtó
akkora termekbe, hogy fedelük alá
a felhők beúsznak, benn szakad az eső,
vagy a mennyezetről süt a nap.
Termek, teli erdőkkel, hegyekkel,
tengerekkel, levegővel,
már nem látszanak a falak.
Tovább nincs is fal, se padló,
csak a rögös, füves föld, és tető sincsen.
Aztán az alap is elenyészik,
űrben jár a láb,
hova lett a kunyhó, ahová beléptél?*

Senki a szobában

*Pincemadár beoson.
Zápor tügg a fogason.
A fény harisnyában ül
a faliszekrény körül*

*Cifra tálcán sugár ég
s nekimegy a nagy árnyék
föléje heverve le,
Dr. Senky a neve.*

Email

*Vörösmárvány-tócsák alatt
sárga bogár szemközt az éggel
szív-alakú királyokat
eszik a makkerdő tülével.*

Találós kérdés

Nincs meglejtése, mi az?

Öngyilkos

Kimegyem magamat.

Erdei templom

Fából faragott csend.

Modern civilizáció

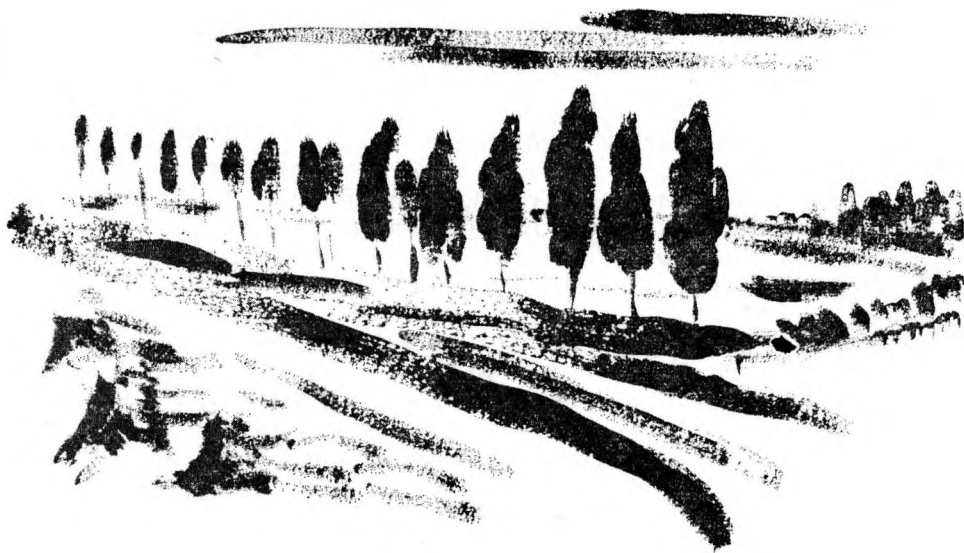
*Repülön, gépkocsin, vonaton
hogy robogsz a saját
úttá-hasogatott hátadon!*

A szoba

Az Öregasszonyt a haláleset után látogatjuk meg, és régi képeket segítünk előszedni a szekrény alsó fiókjából. A látogatás időpontját valószínűleg délután négyre tesszük, hogy még nappali benyomásunk is legyen a lakásról, és nyugodtan kivárhassuk az éjszakát. A szoba kicsi. Zsúfolt. A járatok olyan keskenyek, hogy inkább nehéz, mint könnyű elesni itt: valami mindig van, amibe a kéz megkapaszkodjék. A kopások pontosan mutatják az egykori és hátralevő járkálások térképét: a csomózott bordó szőnyegen, ágytámla faragáson, székkarfán, szekrény oldalán, sublóton, a falon. A fal több pontján tenyérnyi piszkolt; s ez nem esetleges méret. Oda csakugyan tenyér támaszkodott az évek során, hogy a hirtelen kis-szédülések közben támasztékot kapjon a test. Mindez annyira árulkodó, hogy vehetnénk úgy is, mintha az Öregember még jelen volna, és az Öregasszony nem lenne már. S megpróbáljuk kitalálni, hogy a két szék közül melyik lehetett az Öregemberé. Nem kérdezősködünk – miután látni fogjuk, hogy úgyis hiábavaló. Továbbra is *rájönni* igyekszünk egy többé meg nem ismételhető együttlét beidegzéseinek a logikájára. Vagy illogikátlanságára. Ami természetesen mindegy. Több okból látszik igazolhatónak a tipp, hogy az Öregember az ágygal szemközt szokott ülni (bár ezt csak később fogjuk bizonyítani). Kameránk először a zöld-bársony terítőt veszi szemügyre közelről, a kerek diófaasztalon. A ritkulások között jól kivethető a felvető szálak sűrű rácsozata. Ez a majdnem képletszerű, elemi látvány a lényegget nyomozó metszetek egyik utolsó állomására emlékeztet: *rács*, amire a bársony előbb szősz-szálai vannak rádolgozva, mintegy a rácsba kapaszkodva. A dolog technológiája nyilván azt akarja biztosítani, hogy a bársony bársony legyen, s olyannak mutassa magát, mintha szó se lenne másról. De az ilyen titkolózás ebben a szobában már rég nem időszerű. Úgy volna helyes, ha ez a megfigyelés szakmailag is fel tudna lelkesíteni bennünket. Még azt is megtehetjük a hamisítás veszélye nélkül, hogy olyan beállításokkal adunk térbeliséget a szobának, ami nem kendőzi el: komplett celláról van szó (ami különben, franciául, szellemesen *sejten* is jelent). Sejt, rácsokkal. Cella, rácsba beledolgozva. Rácsozat, ami az átmeneti takarásokon áttör. Szempontok, aminek a tudálékosságától úgy tekintünk el, hogy szóba se hozzuk; tehát semmi narrátor-hang. Megelégszünk a pusztá ablakráccsal, a rács árnyékának a rögzítésével, ahogy mindenbe beleeszi magát. És ilyen körülmények között szentelünk figyelmet az egyidejű eltéréseknek: a bútorokon, például, ahol helyenként törtetlenül olyan a politúr, mint „születése” pillanatában lehetett, másutt viszont már nyoma sincs. Amivel végül is nem mondunk többet, mint amennyit lehet. Jelentéktelen apróság, hogy az egyik ágyhoz a bejárat alig szélesebb egy közepes termetű férfi vállánál – pedig lényeges. Az erős horzsolást csik mutatja, hogy öregemberünk a vállával hol dörzsölte a falat jövet is, menet is. Sőt, a keletin lábszőnyegen is itt az ágy mellett találunk ugyanolyan kopást, mint a tipelt szék alatt, a perzsán: a két cipősarok helyén szakadásig vékony az anyag. De *csak* a sarok helyén. Már az utcán is megfigyelhattük, hogy az Öregember

általában is szívesen folytatta a csoszogó lábmozgást, úgy módosítva ilyenkor, hogy a sarkát ütemesen ugyanoda, hátra lökdöste. Lehet, hogy akaratlan izomrángás volt, de lehetett más oka is. A csizmasaroknak van ilyen játéka, mikor a ló mozgásához igazodik, amikor nógatja. Amit feltételezünk: ha álltában nem tudott meglenni nélküle, valószínűleg ültében sem. Megfelelő távlatot adhatunk ennek az észrevételünknek, ha régi metszetekre emlékeztető állókép-snitteket mutatunk: lovat oldalnézetben, de csak a has és bordák magasságáig, a domború hasra feszülő hevederrel, csillogó fémpitykéekkel, s egy leszegett, sarkantyús-csizmás lábat, ahogy a sarok éppen hátralendül. Mellékesen naiv mozgásillúziót is kelthetünk, ha rövid megszakításokkal lesötétítjük, újra kivilágítjuk a képet, s közben egyhén előre-hátra toljuk. A hatás annyira lesz kezdetleges, amennyire szükségünk is van rá, hogy egy nyolcvankilenc éves férfi (esetleg éppen egy hajdani lovasrendőr tiszt) ataxiás reflexrángásaival hozzuk kapcsolatba: íme, egy valamikor végig vitt mozdulat törmeléke. Mindez, úgy érezzük, elég meggyőzően bizonyítja, hogy melyik ágy, melyik szék volt az Öregemberé. Az ágyán ott van ugyan egy keresztbe fektetett fekete szalag, amit szintén azonnal észreveszünk; de nekünk mégis az a döntőbb bizonyíték, ami nem ennyire feltűnő. Egyébként, a szalagon kívül, más nem is nagyon emlékeztet gyászra. Így az sem lephet meg, hogy az Öregasszonyon a haláleset után is ugyanazt a ruhát találjuk, mint a közös sétánk alatt; de erre sem tesszünk célzást, még tapintatosan sem. Elégnek fogjuk találni, hogy a szalagot szórakozottan megérintsük, s egy gyűrődést elsimítsunk rajta, mintegy ezzel is jelezve... S egyúttal biztosítjuk a diszkrécióinkról. Ami mégis nehezíti a helyzetünket (bármennyire is számoltunk vele), hogy továbbra se kapunk szóbeli választ semmire. Mintha egyszer és mindenkorra megnémult volna az Öregasszony. Cserébe viszont megfigyeljük, hogy azért az ő szeme és pillantása is megváltozott az elmúlt pár nap alatt. Először is nincs rajta szemüveg, s így sokkal meztelenebb az arca, kicsit vesztett a feladatszerű szigorából. Sőt, kevés is, ha csak ennyit mondunk. Ezekben a szemekben a szó legtisztább értelmében csend van. Nem hiány vagy tartalom; egyszerűen csend. Ugyanakkor nincs mozdulata, ami ne árulná el, hogy szemüveg nélkül legfeljebb homályos foltokat lát, s csak azért nem véti az arányokat egészen, mert otthonos a cellaméreteket közt. De arra már nem képes, hogy a csuklóján lógó szekrénykulcsot egyből a zárba dugja; négyszer-ötször megismétli, míg sikerül. A sublót fölött, az ovális képek közül véletlenül se arra mutat rá, amelyik után érdeklődünk; bár ez lehet szándékos is. A fekete szalagot csak tapogatva találja meg, s valamennyit ő is mozdít rajta – inkább megsejtve, mint látva, hogy előbb mi is hozzányúltunk. Valószínűleg nem akarja, hogy a mi mozdulatunk maradjon rajta nyomként, és a sajátjával veszi újra birtokba. Mintha fertőtlenítene utánunk. És ennek ellenére szolgálatkész. Pontosabban, most kezdjük véglegesen nem tudni, milyen. Amit tudhatunk, hogy eltörpülünk e mellett a feltűnés nélkül vállalt vakság mellett. Bármelyik pillanatban föltehetné a szemüvegét, csak éppen nem teszi. Pedig provokálóan még a kezébe is adjuk, mikor a vizes pohár helyett a hamutálcának kitett tálkába nyúl bele az égő cigarettába. Meglepetésünkre meg se rezdül az arca, mikor a parázs megégeti, nyugodtan tovább tapogat, míg bele nem ütközik a pohárba. De nem tudjuk, hogy mit akar, mert inni nem iszik. Egy pillanatig tévován áll, az arcunkat nézi, kihátrál az asztal melletti járatból, kezét végigcsúsztatja a sublót szélén. Végül megtalál egy vázát, néhány elporosodott barkával. És odaönti a vizet, illetve azt, ami nem melléje csurog. És a szemüveget is odarakja. Mozdulatai annyira határo-

zottak, hogy muszáj arra gondolni: valami döntésre juthatott mégis, a szemüveget csakugyan nem teszi fel többet. Olyan véglegesen nem, ahogy a szigorú-görcsös vonás is lemállott az arcáról, anélkül, hogy valami közérthető került volna a helyére. S ha még ez sem elég, kénytelenek leszünk újra hangsúlyozni, hogy tényleg nincs semmi a szobában, ami feltűnőbben gyászra emlékeztetne. A fekete szalag ugyanis nem bizonyíték; hiszen ugyanúgy lehetne ottfelejtett anyagmaradék is, valami régi zacskóból. Két számításba jöhető furcsaságot később elő is szedettünk az Öregasszonnyal. Az egyik kék-csikos, majdnem félméter hosszú zsák, de a hosszához képest humorosan keskeny. Kitömvé olyan, mint egy lekopasztott állattest – ausztráliai emlős? – amelyikre csíkokat festettek, de a fejét már nem tették vissza. A zsák száját régi óralánc fogja össze. A másik egy férfi alsónadrág. Halványzöldes kincstári anyag, elmosódó körpecsétnyommal – katonaság? vámørség? tűzoltóság? rendőrség? A sok mosástól nem olvasható. A két szár alul be van varrva, fönt biztosítótű zárja: praktikus, kétszemes rongybugyor. De ez egy példa csak, a sok közül. Hosszúra nyúló látogatásunk során nem fog maradni egyetlen fiók és polc sem, amit az Öregasszony beleegyezésével végig ne kutatnánk. Bár hozzá kell tennünk: a néma méltóság, ahogy elviseli az érdeklődésünket, szinte követelő befejezése is lehetne a látogatásunknak. Sőt, arra is csábít, hogy mi is itt tegyünk pontot a vállalkozásunk végére. Okunk van rá, hogy mégse tesszük meg. Túlságosan is kiszámított lezárás lenne. Művi lekerekítés. Hiszen van folytatás. (Nonstop.) Másrészt, maga az Öregasszony se tudhatja még – mi sem –, hogy látogatásunk mit hozhat a számára. Ha hoz.

A gyerek

Kelemen kinézett az ablakon. Tiszta volt a levegő, kékszinű az ég. Meszszire látott. A városháza tornyáról pontosan le tudta olvasni az időt: fél tíz. Megvakarta a fülét, egy pillanatra rámeredt foszlott kabátujjára, aztán újból csak kinézett.

Nem, nem a háztetőket nézte. Pedig mindig izgalmas játék volt a megfakult piros cserepeket, szürke palákat, roskadt és vadonatúj tetőket nézni. Kelemen mindig talált valami újat bennük.

Csak most nem.

Munkaértekezleten ült a tanácsteremben. Az igazgató beszélt. Konceptiókról, elvárásokról, eredményekről, hibákról. – Kelement mindez egy csöppet sem érdekelt.

Végignézett a társaságon. Lehetek harmincan. Elöl a vezérkar. A masiniszta, meg a fűtők, gondolta. A szakszervezeti titkár pont olyan, mint egy pöfeteg-gomba. Aztán Kelemen találgatni kezdett: ki mire gondol, mivel foglalkozik? Hárman rajzolgattak. Gyuri bácsi aludt, ahogy szokta. A többiek reményvesztve ültek a helyükön, csüggedten várták az értekezlet végét. Szomszédja, a folyton zipogó Bántai egy papírfecnit csúsztatott elé. Szomorkás, egykedvű tekintettel bontotta fel.

„Mi van?”

A levél az asztal túlsó oldaláról jött, Ránótól. Ránónak arcidegzsábája volt, s ezért furcsa grimaszt vágott mindig. Úgy tetszett, mintha örökké nevetne. Rengeteg ellensége volt emiatt. Mindenki azt hitte, hogy kineveti, s felháborodtak. Kelemennel igen sokat röhögtek ezen, de Kelemennek az tetszett leginkább, hogy amikor Ránó tényleg nevetett, akkor nagyon szomorúnak tűnt. Barátok lettek.

Széttárta a kezét, megvonta a vállát. Hirtelen magán érezte a vezérkar tekintetét. A párttitkár figyelte. Úgy érezte magát, mint a diák, ha a tanár kiflievésen csípte rajta óra alatt.

– Mielőtt rátérnék beszámolóom következő napirendi pontjára – hadarta az igazgató –, engedjék meg, hogy ismertessem . . .

Kelemen megengedte. Mindig és mindent megengedett mindenkinek. Az egész vállalat céltáblája volt, minden vicc és rossz tréfa tárgya. Rajta lehetett bátran nevetni, fülét pöckölni, megsózni a levesét. Ránónak egyszer azt mondta:

– Á, nem, öregem, hadd csinálják. Hidd el, hogy szükségük van erre. Hiszen elmebetegek valamennyien.

És tulajdonképpen szerették Kelement, mert soha nem bosszulta meg a tréfákat. Az igazat megvallva, egy kissé nevetséges figura volt. Két füle messzire állt el a koponyájától, erősen kopaszodott, nagylyukú, kamós orra finom reszketéssel meredt előre. A kopott kabát, a nagyatyáktól örökölt babmintás nyakkendő és a megsárgult fehér ing nem sejtetett fizikai erőt.

Kinyílt az ajtó. Az igazgató egy pillanatra felnézett a kezében tartott

paksamétából, majd folytatta. Egy takarítónő jött be, odasomfordált Kelemenhez és a fülébe súgott.

– Jöjjön a telefonhoz – mondta.

Dönteni egy pillanat műve volt. Kelemen felállt és kiment. Mindenkinek táva maradt a szája, a beszámoló félbeszakadt. Az igazgató odahajolt a pöfeteg-gombához.

– Hová ment Kelemen? – suttogta.

A gomba megmozdult és mormogott valamit.

– Fogalmam sincs. Ez skandalum.

Kelemen ezalatt odaért a portásfülkéhez. A telefonkagyló az asztalra volt téve. Felvette és beleszólt.

– Halló – mondta.

– Szülészet, porta vagyok – kiabálta egy férfihang. – Gratulálok uram, kisfia született. Hogy hány kiló, azt még nem mondták meg. Egészséges, szép kis gyerek, úgy mondták.

Fiú! Kelemen úgy tette le a kagylót, mint egy alvajáró. Megvan hát, gondolta mindjárt utána, és nagy-nagy megkönnyebbülést érzett. Viola egy hete bent feküdt, túlhordta a gyereket. Szóval megvan, ismételtette magában, aztán észbekapott. Értekezleten van, vissza kell mennie. Majdcsak vége lesz annak is, akkor virágot vesz és bemegy a kórházba.

És megnézi a gyereket is.

Visszalopakodott a tanácsterembe. Ránó felhúzott szemöldökkel kérdezte újból: mi van? Kelemen elvigyorodott.

– Szabadna tudnom – mondta az előadás monoton hangján az igazgató –, szabadna tudnom, hogy Kelemen elvtárs hová sétálgat a munkaértekezlet-ről?

Zavartan felállt.

– Elnézést kérek – hebegte –, az a helyzet... szóval fiam született, a kórházból telefonáltak...

Egy kis csönd támadt. Az igazgató szinte zavarba jött. Mindenki elismerően bámulta Kelemenre, aki fiúgyereket csinált.

– Ezt is csak Kelemen tudja megcsinálni – szólt oda a párttitkárnak az igazgató. – Munkaértekezletre időzíti a születeit. Egyébként, gratulálok.

Nevettek.

El volt intézve a dolog. Kelemen addig sem volt ott az értekezleten. Ki-bámult az ablakon, a tiszta, kék levegőbe, tekintete elszállt a háztetők fakó színe fölött, túl a városháza tornyán, valahová a kórház felé. Milyen lehet a füle? Hasonlít a nagyobbikra? Igaz, az lány, dehát... Úristen, és rendben vannak? Viola? És mi lett a neve? Azt mindjárt megkérdezik. Tibor lett, mint én? Vagy Kázmér? Tibike. Kazika.

Mindegy.

Egy ideig nem jutott az eszébe semmi. Arra riadt fel, hogy Bántai a fülébe súg.

– Otkor ihatunk a büfében.

Hát persze, az italozás! Kelemen bólogatott. Ilyenkor mindenki iszik. Meg kell hívni mindenkit egy pohárka valamire, sörre, fröccsre, konyakra. Fene tudja. Értekezlet után el kell intézni a büfében, hogy munkaidő végeztével ihassanak.

Természetesen, az igazgató is.

A munkaértekezlet délben ért véget. Kelemen az egészet valami boldog révületben élte át. Arra emlékezett, hogy a végén tapsolni akart, azt hitte, hogy színielőadáson van.

*

– Becsuktad a szádat, öregem – szorongatta a kezét harsogva Szirmai –, tán még a fogadat is összeszorítottad, mi?

– Jól van, öreg – nyúlt a keze után lagymatagon Toboz, a bérszámfejtő –, jól van. És te vagy az apja?

– Hogy csináltad, Kelemen? Magyarázd el, nekem is, nem szép, hogy eltitkoltad a technológiát.

– Majd a felesége megmutatja – mondta valaki.

Iszonyúan röhögtek. Kelemen is röhögött.

Aztán telefonáltak, hogy Kelemen menjen az igazgatóhoz.

– Nocsak, Kelemen – gurgulázta párnás irodájában az igazgató –, no-csak. Hát fiú? Igyék egy pohárával, magam is felhajtok egyet a gyerek egészségére. Jól van a kis szaporulat? Adunk magának, Kelemen, szakszervezeti pénzt. Vehet virágot is. Egészségére.

Felfelé menet Kelemen mindenhová bekukkantott.

– Ötkor iszunk a büfében – mondta a nyitott ajtóban.

Es inni, Kásás kivételével, mindenki eljött. Kásás szabadkozott és hazament. Soha nem ivott, egyetlen kortyot sem. Cukorbeteg volt, s egyszer az igazgató megkínálta konyakkal. Nem merte visszautasítani és kis híján meghalt. Bevallotta, hogy fél.

– Igyatok helyettem is – mondta Kelemennek. – Az én porciómat a köz-nek ajánlom fel. Egészségetekre.

Ötkor általános nyüzsgés támadt a vállalati büfében. Kelemen úgy rendelkezett, mint egy hajóskapitány a parancsnoki hídon.

– Egy láda sört, öt hosszúnyakút, szódákat, aki akar, konyakot. Én egy fél konyakot kérek.

Ránó sört ivott. Hátral ültek, ketten, egy félhomályos sarokban. Kelemen megivott egy deci konyakot és egy kissé becsípett. Ránó megfontoltan kortyolgatta a sörét – ki tudja, hányadik üveg volt már?

Nem szóltak egy szót sem. Hét óra körül néhányan elmentek. Kelemen térdére támasztotta a könyökét, arcát két kezébe fogta és megszólalt.

– Szép gyerek – mondta. – Viola azt állítja, hogy csúnya. De szép kis gyerek, én mondom.

Ránó bólogatott.

– Perfe – mondta –, éf minden nap febb lef, meglátod. Legyen fok örö-möd benne.

Ezen aztán eltűnődtek mindketten. Kelemen szemét egy pillanatra elfu-totta a könny, pedig egyáltalán nem volt érzélgős. A déli órákra gondolt, amikor bement a kórházba, Violához. Magában újból végiggondolta az egé-szet.

*

kérdeztem a virágüzletben hogy piros rózsájuk van-e azt mondták nin-csen kénytelen voltam szegfűt vinni de tétettem bele két sárga gladioluszt is hadd örüljön Viló szereti a sárga virágot mindjárt a piros rózsza után a leg-jobban...

érdekes hogy mennyi mindenkivel találkoztam az utcán és vajon miért

kell az embereknek ilyenkor eldicsekedni fogalmam sincs róla mindenki gratulált én meg rohantam a virágért aztán eszembe jutott hogy Violának nincs odabent vázája haza kellett szaladnom egy dunsztosüvegért és akkor mindjárt nem engedett fel a portás ott szobroztam az udvaron kezemben egy dunsztosüveg virággal két nő kihajolt az ablakon és nevetett egy vadgalamb pedig mellémpötytett kis hija hogy le nem csinált és én is nevettem vissza a két nőnek és a vadgalambnak is felkiabáltam a fára hogy köszönöm igazán szerencsés vagyok negyedóra múlva fölengedtek besettenkedtem a kórterembe Viola egészen jól érezte magát és én nem tudtam kinyögni egy szót sem csak kezet csókoltam neki és akkor azt kérdezte nem hagytam-e nyitva otthon a gázcsapot a bojleron... nem mondtam nem hagytam nyitva semmit tudom hogy egy kicsit kelekótya vagyok az efféle dolgokhoz de kivételesen nincsen semmi zűr legalábbis azt hiszem és azonnal elbizonytalanodtam

tényleg nem hagytam nyitva?

azt mondta nehéz volt nehezebb mint Katával tovább is tartott és éppen nem volt bent senki amikor kijött a gyerek pedig kiabált ahogy a torkán kifért hűha hűha ezt kiabálta mert nem jutott más az eszébe és tolt a kifelé Kázmérkát mert Kázmérka lett belőle csak ezt ő még akkor nem tudta jött egy bába és hűvösen rászólt hogy fegyelmezze magát és tartsa vissza a gyereket amíg szól az orvosnak Viola vissza is tartotta a gyereket mégis kijött mert fene rugdalózós volt pocakmatyi korában is megcsodálták aztán hiszen négy kiló húsz deka volt

itt a virág mondtam Violának és letettem a csokrot az asztalra kell-e valami még otthonról egy másik könyv mondta erre hozzál valami könnyű kis könyvet nevetni akarok lehetőleg ne a Herodotos görög-perzsa háborúját mert abban kisgyerekeket sütnék meg és asszonyokat erőszakolnak most nincs ilyesmire szükségem elszégyelltem magam mert amikor bevittem a kórházba ezt a könyvet kaptam a kezembe hogy bevigyem neki kaptam is érte eleget aztán csak üldögéltem egy kicsit és mondtam hogy vissza kell mennem a vállalathoz estefelé benézek most pedig szeretném megnézni Kázmérkát

és odalent szóltam a bábáknak hogy hozzák ki a gyereket kihozták és megnéztem az ablakon keresztül aludt a pólyában két kis keze ökölbeszorítva homloka összeráncolva és nagyon tetszett nekem különösen a füle éppen olyan volt mint az enyém...

Katikához elmentem még a bölcsődébe és elmondtam neki hogy kisöccse van értetlenül nézett rám igaz még csak két és fél éves de azt mondta hogy örül az öcsikének és majd tisztába teszi úgy mondta betisztázza már hetek óta gyakorol a nagy nyuszin biztosan nagyon ügyes lesz ügyesebb mint jómagam hiszen nő és azoknak van valamiféle ösztönük a gyakorlati dolgokhoz és a bölcsődében is mindenki gratulált s aztán visszamentem a vállalathoz

a játékbolt előtt megálltam és tűnődtem hogy Kázmérka mivel fog szívesen játszani géppisztollyal puskával késsel vagy addigra már lesznek kis gyerekek is biztosan lehet majd kapni házilag összeállítható picike hidrogénbombát csak néhány megatonnásat ami éppen csak a papát és a mamát robbantja fel a konyhával együtt

vagy jobban szereti majd a falovat facsigát és karikát mint én annak idején? iparkodni kell megkedveltetni vele ezeket persze ha a másik gyerek golyószórával játszik elirigyl majd és el akarja venni ha nem kap egyet azt hiszem minden háború imigyen kezdődik valahogy

mit is mondott Viola búcsúzóul? be ne rúgj és ügyelj a bojlerre mert mindig nyitva hagyod egyszer valami baj lesz belőle de nem hagytam nyitva megnéztem direkt hazaugrottam és megnéztem jobbfelé áll a csapja lefelé vagy balfelé?

a fene tudja jó lesz ha nemsokára még egyszer megnézem

*

– A füle – mondta hirtelen Kelemen – tisztára az enyém.

– Tiftára a tiéd av egéf – komolyodott el Ránó, ami azt jelentette, hogy nevet. – Hovvál még egy fört éf igyál még egy konyakot.

Ezt tették. Kilenc órákor a társaság borzasztó jól érezte magát. Vállalati gondokról beszélgettek. Kelemen egy ideig mellettük álldogált, de valahogy nem tudott belekapcsolódni a társalgásba. Szirmai szipákolt és azt kiabálta, hogy Kásást ki kellene rúgni, már rég meg kellett volna tenni, de mindig arra hivatkozik, hogy cukorbeteg.

– Disznóság – mondta rekedt hangon Folk és vörös arca fényleni kezdett. – Semmi baja sincs. Arany testvérem, állítom, hogy semmi baja.

– Ki kéne rúgni a Rieszt is – toldta meg vékonyra húzott szemhéjjal Márton. – Hogy az mit nyal, édesapám, minden reggel beoldalog a dirihez és tisztára nyalja.

Kirúgták a fél vállalatot. Heten maradtak mindössze. Az oszlop mögött Ránó és Kelemen bólogatva hallgatták őket. Egy kevéske csönd állt be. Ittak. Szóda fröccsent.

– Meg az a Ránó – mondta egyszercsak egyikük. – Az se kéne.

– Mi bajod vele? – kérdezte az oszlop mögül Kelemen. Ránó intett, hogy hagyja.

– Semmi bajom sincs – jött a válasz –, csak a pofáját ne látnám. Folyton fintorog, röhög az emberen. Akármit mond is. Elvtárfak, femmi probléma, av a fontof, hogy hűvvanak a lovak. Semmi bajom vele. Csak utálok.

Ránó bólintott a sötétben.

– Laffan mehetünk – suttogta Kelemennek –, mert moft te jöff. Éf nem akarom, hogy moft megbántfanak.

– Jó – felelte Kelemen –, hát menjünk. Hazakisérlek.

Eddig sem beszélgettek valami sokat, hallgatagon ballagtak a városban. Sötét volt, kellemes meleg, és Kelemennek semmi kedve sem volt hazamenni. Csavarogni akart, de határozatlan volt – nem tudta, merrefelé csavarogjon? Inni is akart még egy keveset, ahogy illendő ilyenkor, de nem tudta, hogy mit igyon. És hol? Ránó fél tízre hazaért. Kelemen elbúcsúzott tőle a kapuban. Kezet fogtak. Akkor ütött a városháza órája, felet.

– Fél tíz – mondta Kelemen. Éppen tizenkét órája. Félnapos a gyerekem. Aztán elindult hazafelé. Egyedül.

*

Nem tudta pontosan, hogy mit érez. Érzett valamit, s meg is próbálkozott vele, hogy többet tudjon erről az érzésről. De nem sikerült. Örülök? Ezt kérdezte magától és a sötét házfalakra meredt. Bizonyára. De ez nem az a kiabáló nagy öröm, az ötös lottónyeremény öröme, hanem valami csendes, nyugodt, széles öröm, a mindent elborító nagy öröm. Mint a nagy vizek. Mit csinálhat most? Szopik rendesen? Van-e Violának elegendő teje? Máris csupa

gond minden. És Kata mit szól majd hozzá? Mert nem hagyom az öreganyjánál. Jól van, hát persze, ma ott alszik, de holnap már hazajöhet. Együtt készülünk Kázmérka fogadására. Mikor adják haza? Lesz-e komplikáció?

Jaj.

És szorongás és aggodalom is van ebben az örömben. A szorongás meg az aggodalom vajon nem inkább a szomorúsággal rokon? Mert akkor öröm és szomorúság egyszerre, amit érzek. Azért nem lehet pontosan tisztázni.

Autók mentek el Kelemen mellett, az úton. A reflektorfény zavarta egy kicsit. És egyszer csak rájött, hogy mi a bajok gyökere. Megállt és a sötétbe morogta:

– Hiszen valakivel meg kellene beszélni ezt az egész dolgot!

De kivel?

Ugorjon fel tíz órakor Feriekhez? Azok biztosan fent vannak, televíziót szoktak nézni. Á, nem jó film közepén beállítani. Ők sem értenék, hogy mi ütött belé, minek jött, miért nem ért rá reggel közölni a híreket?

Meg aztán nem is olyan jó haver.

Bíró. Az egyedül van, nincs családja és szeret is engem. De biztosan nincs otthon. Próbáljuk meg.

Kelemen jobbfelé fordult a következő utcán. Megvidámodott. Bíró Lali nem lakott messze, s egészen biztos, hogy valami innivalója is akad. Jó hoszszan elbeszélgetnek. Lali szívesen fogadott mindenkit, leültette, megkínálta az embereket – az egyedül élők biztonságával tudta, hogy az egyszerű látogató is akar valamit. Csak felugrottam, szokták mondani, és Lali fürkészve várta, hogy a következő félórában mi derül ki: anyós-gond, feleség-gond, pénzgond?

Sötét házak között haladt el Kelemen. Még egy negyedóra és odaér. Már magasodnak a tízemeletesek. Pillantása felkuszlik a nyolcadikra és örvendezni kezd: világos van.

Lali biztosan örülni fog a hírnek – miért lenne szomorú? Igaz, neki nincs gyereke, de hiszen felesége sincs, még nem szánta rá magát, hogy megnősüljön. Nem szereti a nőket, annyi szent. De minden egybe megvan. Afféle agglegény. Jól is él.

A lift zúgása betöltötte a fülkét. Kelemen készült a kiszálláshoz. A sötét folyosón azonnal odatalált, úgy csöngetett, mint aki hazajött. Hosszú másodpercek teltek el, aztán valami kaparászás hallatszott odabentről.

– Mindjárt! – hangzott fel Lali hangja.

Kisvártatva megnyílt az ajtó. Bíró Lali háziköntösben volt, kihuzakodva, frissen fésülködve. Meglepett képet vágott.

– Szervusz. Mi a baj? Kerülj beljebb.

Kelemen az előszobába ment és szabadkozott.

– Semmi... Csak... Képzeld – fordult vissza hirtelen az ajtót csukó Lalihoz – született egy fiam. Ma délelőtt. Ezt alaposan meg kell egy okos emberrel beszélnem. Ezért jöttem.

Lali mosolygott.

– Menj csak be.

Kelemen bement a szobába és azonnal látta, hogy hibát követett el. A heverő szélén egy barna hajú nő ült, szép nő volt, Kelemen soha nem látta. Érdeklődve figyelt a belépőre.

– Ne haragudjon – szép althangja volt –, de hallottam az előbb, hogy fia született. Ilyenkor gratulálni kell, nemde?

– Köszönöm.

Hosszú csönd volt. Lali furcsán mosolygott, a nő kihívóan nézett Kelemenre. Miért nem mutat be Lali? Ja, persze.

Talán hat-hét perc telhetett el fecsegéssel. Üresjárat, gondolta Kelemen, hülyeség volt idejönnöm. Elrontottam a kedvüket, no, meg a magamét is.

És igen rossz érzésekkel távozott. Nem marasztalták.

*

Egyedül volt. Hazament, az üres lakásba. Felgyújtotta a villanyokat, ült egy darabig a virágmintás fotelban, az az ő helye volt. Ha Viola ráfordult, hogy „megint a lábam alatt lödörögsz”, oda kellett leülnie. Bekapcsolta a magnetofont, meghallgatta az ötödik brandenburgi versenyt. Aztán kikapcsolta. Megint bekapcsolta.

– Nem megy – mondta hangosan.

Elhatározta, hogy mindenáron beszél valakivel. Újra elindult. Végigment a Rákóczi utcán, befordult a Hyeronimi úton, aztán a Liget utcában megsza-
porázta a lépéseit.

– Bédyék – mondta a sötétnek – azok megértik – Bédynek is van két gyereke. A második születésénél vele voltam egész éjszaka. Bédy. Hát persze!

Ügetésbe fogott, majd megállt és fülelt. A sötétkéek csöndbe gongütések hatoltak.

– Tizenkettő – számolta meg. – De lehet, hogy tizenegy. Igaz is: megnéztem vajon a bojlert?

Bédyék otthon voltak. Már aludtak, de Bédy felkelt és kiültek a konyhába.

– Jó, hogy jössz! – kiáltott fel, amikor meglátta Kelemen az ajtóban. – Idefigyelj, csak te tudnád elintézni ezt a marhaságot, öregem. Nem adják meg a mellékállás-engedélyemet. Neked Viola révén valamiféle rokonod az a barom, beszélj vele! Egyáltalán nem mindegy, hogy hogyan kezeli ezt az ügyet. Nekem, tudod, ez havi háromezer forintot jelent, ezt nem hagyhatom ki két gyerek, egy nagy lakás és egy folyton öltözködni vágyó feleség mellett. Megértheted, öreg Kelemen barátom. Megvan a gép, minden, Panni ragyogóan dolgozik vele, neked elárulhatom, hogy többet is tudna keresni, csakhát ő nem kaphatja meg az ipart, mert akkor elesik a jövedelmétől. De megkaphatom én, ha az a tinó engedélyezi a mellékállást. Már beszéltem jogással is, nincsen jogszabály arra, hogy megtiltsák, megkaphatom, de ezt az az ökör dönti el, saját hatáskörében. Beszélj vele. Jó? Iszol valamit?

Kelemen bólintott. A frizsiderből bor került elő. Bédy töltött és ittak.

– Ááááááááááá – mondta Bédy, amikor leküldte torkán a savanyú bort –, egy év múlva meglenne a házikó odakint a tóparton. Negyven darab ezresből bőven kijut. Ti is kijöhettek majd, öregem. Viola hogy van? – kérdezte Bédy minden átmenet nélkül. – Régen láttam. Csak nincs valami baja? Miért nem jön át egyszer? Panni is szeretné látni, meg a gyerekek is nyüstölnek, tudod, hogy mennyire szeretik.

– Egyelőre nem jöhet – kezdte Kelemen nagy lélegzettel, de nem tudta folytatni.

– Jó, hát ti tudjátok – kántálta Bédy tovább. – Szerettem volna ugyan vele beszélni meg ezt a marhaságot, dehát ti tudjátok. Mindenesetre mond meg neki, hogy tekintettel régi barátságunkra, szeretném, ha elintéznéd ezt az apróságot. Nem leszek hálátlan, érted, hogy mire gondolok. Szóval, ha a ház

meglesz, természetesen úgy érezhetitek magatokat, mint otthon. Még együtt is elférünk, mi négyen vagyunk, ti hárman, a kisebbik szobában bőséges helyetek lehet.

Ez jó alkalom volt.

– Mi is négyen vagyunk – mondta csendesen Kelemen.

– Az anyóst ne hozzátok – piszkálgatta az asztal szélét szórakozottan Bédy –, nem kedvelem. Azt is mondhatnám, hogy helyetted utálok. És négy embernek már nincs is megfelelő helye a kisebbik szobában.

– Abban a házban, amit jövőre kezdés építeni? – kérdezte Kelemen.

Bédy megütközve nézett vissza.

– Mi az, te eleve kételkedsz? Így is lehet, öregem. Miért nem mondd meg, hogy mindjárt meg is fúrod az iparendélyemet? Ne haragudj, nem lenne szép tőletek, amikor Panni bagóért köt Violának ancúgot. Tudod, hogy csak az anyagköltséget kellett kifizetnie.

És Bédy sértődött arcot vágott. Igen. Kelemen emlékezett arra az ancúgra. Panni tényleg kötött egy kardigánt Violának, kártolt gypjából, abból a pulóverből, amit ő felejtett egyszer, még évekkel ezelőtt náluk. Zöld színére nem lehetett nem emlékezni. Panni megtalálta, nem tudta, hogy kié, csinált belőle két motringot és bagóért megkötötte Violának. Mindössze háromszáz forintba került. Csak az anyag.

Kelemen szomorú lett. Nincs kedvem vitatkozni, az időpont sem alkalmas, gondolta. Inkább megígérek mindent, szerzek egy jó éjszakát Bédynek, építse a házát, mezejét, másféle jószágát.

– Jól van – állt fel hirtelen –, elintézzük, öregem.

Bédy elérzékenyült.

– Tudtam – szorongatta Kelemen kezét. – Nem is szép dolog cserben hagyni a régi haverokat. Iszol még egy pohárral? Mesélj, mi újság?

Kelemen habozott egy pillanatig. Aztán lassan felelt.

– Semmi . . . Csak felnéztem.

*

Újra a sötét, éjszakai utcán Kelemen arra gondolt, hogy a szálloda bárjába megy. Nem volt tartós gondolat, hamar elvetette. Minek, gondolta, ott is csupa idegen ember van. Lefekszem.

És hazafelé indult. Megnézte az óráját: negyed kettő volt. Sőhajtvá gondolt az elfogyasztott konyakok ízére, ivott volna még egy pohárkával, csak lett volna valaki, akivel olyan jól tudott volna hallgatni, mint Ránóval. Ment, ment hazafelé. A másnapra gondolt, kisfiára, nagylányára, meg a feleségére. Két gyerek! Mulatva rázogatta a fejét. Nem értette még. Két gyerek!

Friss kenyérszag csapta meg az orrát. Megállt. Ez igen, gondolta. Persze, a pékek éjszaka dolgoznak. Mindig éjszaka. Nappal alusznak, éjjel kenyeret sütnek. Fordítva élnek. Jó lehet nekik.

Bemegyek hozzájuk, döntötte el hirtelen. A sütőüzem modern házak között élte utolsó napjait. Bontásra ítélt épület volt, nagy udvarral, hogy a kenyeresautók be tudjanak hajtani. Kelemen lassan odaért. A portásfülke üres volt. Bement az udvarra, s egy nyitott ajtóban megállt. Benézett a műhelybe. Fehér trikós, potrohos emberek sündörögtek ott bent, időnként megnyílt egy kement-ceajtó, s kicsapott a meleg és a rótsárga láng fénye. Egy ideig nem vettek róla tudomást, aztán egy nagydarab, kéktrikós, svejci sapkás ember jött oda.

– Mi van – mondta. Szája sarkában cigarettavég fityegett.

– Semmi – mondta Kelemen –, csak úgy bejöttem. Arra gondoltam, hogy...

– Na, kifelé – mondta az ember.

Kelemen megriadt. Lépett egyet, hátrafelé.

– Ne értsen félre – sietett magyarázkodni –, tudja, született egy fiam ma reggel..., azazhogy tegnap reggel, és szeretném, ha innának egyet az egészségére.

Egy pékmester bújt elő bentről.

– Mit akar? – kérdezte a nagydarab embertől.

– Részeg – mondta tömören a másik.

– Menjen szépen – mondta a pék Kelemennek –, menjen szépen haza. Nincs családja?

– Hiszen éppen ez az – magyarázta Kelemen. – Nagyon is van és örülök, és szeretném megkínálni magukat egy kis borral.

– Ivott már eleget – mondta a pék. – Most fogadjon szépen szót és menjen innen.

Kelemen kétségbeesve makacsolta meg magát.

– Hiszen nem akarok én semmi rosszat – mondta –, és nem is akarok már inni sem. Magukat szeretném megkínálni.

– Józsi bácsi, dobja ki – sipította egy nő bentről –, biztosan a központból küldték a nyakunkra. Még az kéne, hogy elfogadjuk.

– Na, kifelé – mondta szenvedtlenül a nagydarab.

Kelemen a zsebében kotorászott.

– Itt az igazolványom – mutatta. – Kelemen Tibor vagyok, nézzék csak meg, semmi közöm a központjukhoz. A Vasipari Vállalatnál dolgozom. Fiam született, azt szeretném megünnepelni.

Kelemen szinte mérges volt. A kéktrikós melléje lépett.

– Kifelé – mondta. – Nehogy még egyszer kelljen mondanom.

Kelemen még egyet lépett hátra.

– Dehát...

Nem volt ideje befejezni. Akkor kapta meg a pofont. Szép, akkurátus pofon volt, erős, belecsendült a füle töle. Megijedni sem tudott. Érezte, hogy megragadja egy nagyon erős kéz, a nyakánál, s kifelé penderíti az udvarról. Menet közben hatalmas rúgás érte az ülepén.

És már kint is volt az éjszakai utcán. Félig nyitott szájjal tett néhány lépést, alsó ajka reszketett a felindulástól.

– Dehát miért bántottak? – kérdezte a sötétet.

Megállt és leült a járdaszélre. Felnézett.

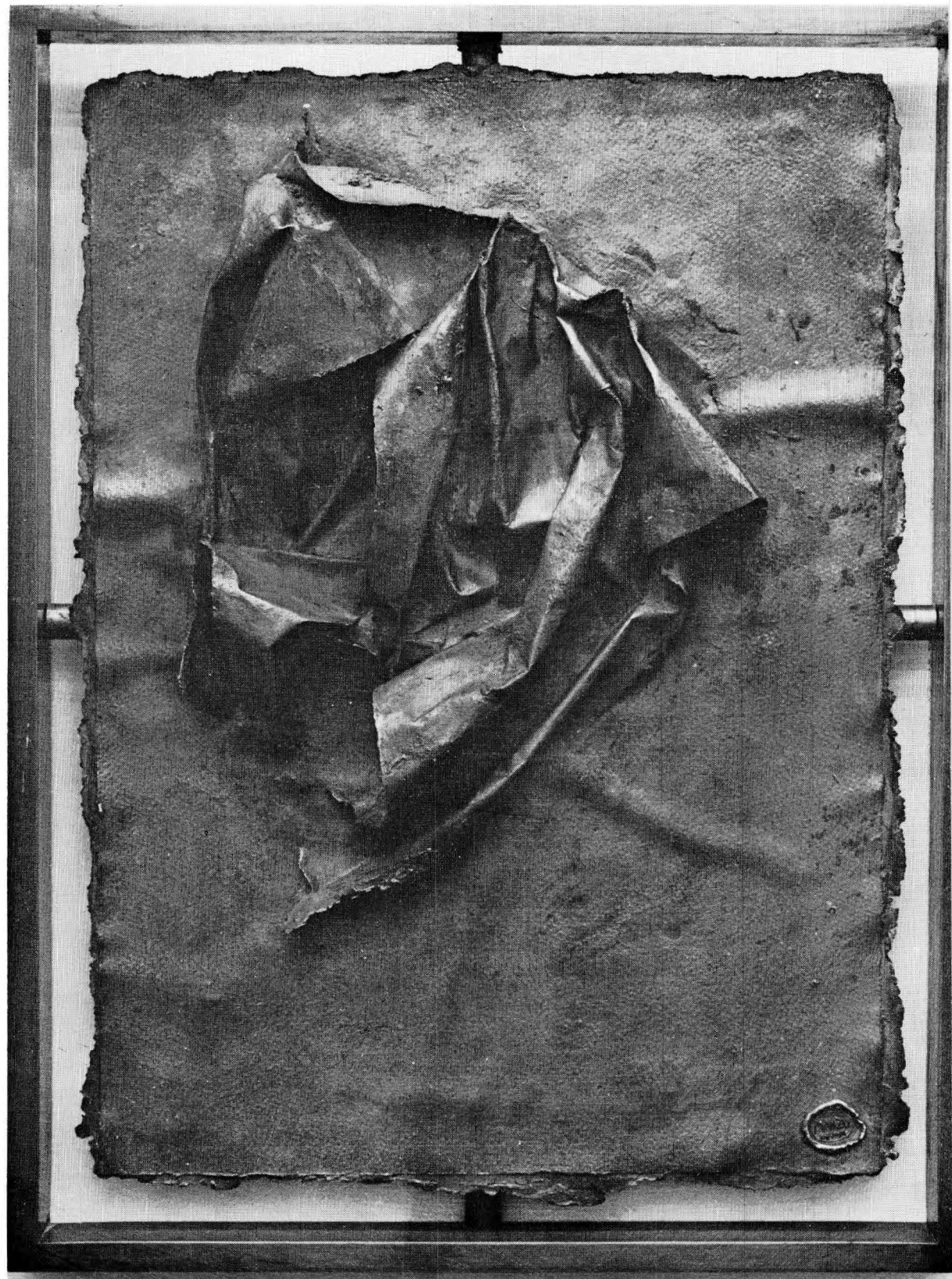
– Miért? – kérdezte újra a sötétet fakó hangon.

Szeme sarkában megjelent két csepp. Kelemen sírt, nem értette az egészet.

Talán félórát ülhetett az utcaszegélyen. Akkor könnyes szemét körülhordozta a pirkadó világban.

– Megyek – mormogta –, megnézem a bojlert...

A család hívó szava

5.

Villamossági szaküzlet – ez volt olvasható a cégtáblán, a Jancsi neve alatt. Szerény boltocska volt, igaz, viszont igen forgalmas helyen, a Jókai utcában, közvetlenül a Mátyás tér és a New York kávéház mellett, egyszóval Kolozsvár szívében. Jancsi tisztességesen megélt belőle, eleinte egymaga, majd családostul. Fölvirágoztatnia, nagygyá tennie az üzletet nem sikerült. Talán nem is próbálta. Hogy miért nem, annak a magyarázatát éppúgy homály fedi, mint azt, hogy ő, a nincstelen árva, milyen úton-módon szerzett tőkét a bolt megnyitásához. Ha efelől kérdezték, kitérő választ adott.

Szőges ellentétben a könnyelmű, vállalkozó kedvű, nagyvonalú Gyurkával. Jancsi óvatos, aggályos és a végletekig fukar természet volt. Őcs és bátya talán egyetlen tulajdonságban egyezett meg, a szívósságban, a már-már valószínűtlen munkabírásban.

Jancsi fukarságáról különös és zamatos emléket őrzök. Gyurka büszke volt Ernő bácsi sufniájában berendezett műhelyére. A rendelkezésre álló szűk helyiséget ötletesen és racionálisan használta ki. Kézügyben a szerszámok, a kész árut polcokon helyezte el a sufni két oldalán, sőt az ajtóval szemben, az üst fölé is rakott két polcot, közel a mennyezethez.

Soha ilyen műhelyben nem fordultam meg, bámultam, kérdezősködtem, s mikor a borotvaecsetekhez értünk, kézbe vettem egy darabot, megborzoztam a szőrét és megdicsértem.

– Vágd zsebre – biztatott Gyurka barátságosan.

Láttam, hogy Jancsi elkomorodik és nyugtalanul pislog a polcra, ahol a hajkefék sorakoztak, katonás rendben. Valami belső hang figyelmeztetett, hogy ne nyilvánítsak véleményt. Ehelyett a korongokra mutatva megkérdeztem, hogy azokat mire használják. Jancsi megkönnyebbülten lélegzett föl.

Odakünt értettem meg mind az elkomorodás, mind a megkönnyebbülés okát. Mialatt Gyurka a műhely ajtajának zárjával bibelődött, Jancsi félrehúzott:

– Miért dicsérted meg azt az ecsetet? – suttogta szemrehányón. – Látod, most neked adta. Ha nem dicséred, nem adta volna neked.

Értettem és mégsem értettem. Annál kevésbé, mert Jancsi később ugyan betársult az üzembe, de akkor még szó sem esett ilyesmiről. Őt tehát nem érte veszteség. Aránytalannak éreztem a reakciót, hiszen a tét – egy borotvaecset – igen csekély értéket képviselt.

Másik hasonló tartalmú emlékem Pesthez kapcsolódik. Albérletben laktam a Ferencvárosban és Jancsi, akinek Pesten akadt valami elintéznivalója, meglátogatott. Meghívtam ebédre. Elfogadta, de azzal a fönntartással, hogy ő választja meg a kifőzdét, ahol megebédelünk:

– Enni kell – bölcselkedett –, de fölösleges költekezni.

– A Ráday utcában van egy kifőzde, a koszt jó és nem drága.

– Mibe kerül ott egy ebéd?

Megmondtam.

– Én annál sokkal olcsóbbat tudok – legyintett fölényesen.

Néhány esztendővel ezelőtt járt utoljára Pesten s akkor maga sem tudta már miként került oda, egy kóser vendéglőben ebédelt meg, amelyet gazdag zsidók alapítottak szegény hitsorsosaik részére. Nem ismerte Pestet, elmosódó emlékei vezették utcáról utcára. Néhol megállott, az állat dörzsölve nézegette a házakat, magában beszélt:

– Itt kell lennie... Erre a földszintes sárga házra határozottan emlékszem... Csak azt nem tudom, előtte vagy mögötte... Várjunk csak, egy penzió is volt a közelben... Itt kell lennie...

Jobbra fordultunk, aztán balra, megint jobbra, vissza az úton ismét elérkeztünk a keresztútig, ahonnan az előbb – mintegy félórája – nekivágtunk a házrengetegnek. Jancsi arcán az aggodalom, a makacsság és a megfeszített értelmi munka ideges ráncai. Fájt a lábam, majd felforrtam türelmetlenségemben. Jancsi nem, ő nem ismert fáradtságot, nem ismert bosszúságot, lemondást. Hiába invitáltam az útba eső kocsák egyikébe-másikába, mogorván elutasított:

– Csak nem fogom föladni a harcot?!

Két-három órai nyomozás után megtaláltuk a jótékonyági étkezdét. Az asztaloknál ortodox zsidók ültek, szakállasan, pajeszosan, kaftánban, kirit-tunk a környezetből, amellet semmi jogcímünk nem volt, hogy a kedvezményt igénybe vegyük. Jancsi harsányan diadalmaskodott, hogy lám, fillérekért jó ebédet kapunk, ami engem illet, legszívesebben elsüllyedtem volna, hogy olyan helyre tolakodtam, ahol nem rajtam, hanem másokon akartak segíteni.

Miután Gyurka megszökött első feleségétől, Bandi bátyja, a járásbíró tanácsára Kolozsvárra utazott. Hogy a tanácsot mi sugallmazta, kinyomozhatatlan. Talán azért küldte öccsét a most már Romániához tartozó Kolozsvárra, azaz külföldre, hogy annál nyomósabban érvelhessen a hűtlen elhagyás mellett. Valószínűbb azonban, hogy szabadulni akart a túl temperamentumos, túlságosan vállalkozó kedvű, de az ő polgári mértékéhez képest megbízhatatlan, tehát karrierje szempontjából veszedelmes öcstől. A válás ügyének lebonyolítását mindenestre magára vállalta.

Kolozsvárt Gyurka a sógoránál, Teutsch ügyvédnél, Ilonka férjénél szállt meg, a tágas lakásban bőven akadt hely, szívesen látták. Onnan indult el állás szerző zarándoklataira. Az erdélyi állatállományt még súlyosabb veszteség érte, mint a magyarországit. Hiába állított be régi gazdájához, Alexihez, hiába kopogtatott másoknak az ajtaján, a pangó mészáros iparban nem tudott elhelyezkedni.

Ilonkánál lakott, a nap túlnyomó részét azonban Jancsival töltötte, aki kezébe vette öccse elhelyezésének ügyét. Így fonódott viszonylag hosszú időre egybe a jellemben, gondolkodásmódban egymástól annyira különböző két embernek a sorsa. Annak fejében, hogy Gyurka segített az üzlet körüli munkákban, Jancsi gondoskodott az ételmezéséről. A közös étkezések odüsszeia jellegűek voltak, mert Jancsi Kolozsvárt is megállás nélkül nyomozott és talált hónapról hónapra, hétről hétre olcsóbb, még olcsóbb és még annál is olcsóbb kifőzdét. Mint annak idején én, Gyurka is megpróbált tiltakozni, vitatkozni, Jancsinál azonban minden érv süket fülekre talált, még az is, hogy az idő pénz.

Attól sem tért bölcsebb belátásra, hogy egy alkalommal gyomormérgezést kapott. Szurtos kifőzdében szurtos némbor szolgált ki:

– Mit tetszik parancsolni?

– Mindegy – válaszolt Jancsi –, hozzon, amit akar, csak sok legyen és olcsó.

Tetemes volt az adag, noha nem túlságosan étvágygerjesztő, Jancsi mindamellet az utolsó falatig elköltötte. Este már rázta a hideg. Ha nem olyan szívós, amilyen, ráment volna erre a takarékosági húzásra. Egy havi gyötrődés után állott talpra. A szurtos kifőzdébe nem tért vissza, a nyomozást azonban tovább folytatta.

Idősebb volt, ő is szenvedett annyit mint öccse, amellet a tulajdon, a bolt megnövelte önérzetét. Úgy érezte, Gyurka öccse rászorul s neki mindent meg kell tennie boldogulása érdekében. Magyarázataiban gyakran atyai hangot ütött meg.

Hosszasan fejtegette, hogy nekik, nincstelen árváknak, követeléseik vannak a társadalommal szemben, s az erkölcsi világrend akkor áll helyre, ha ők kárpótlást kapnak szenvedéseikben múltott gyermekkorukért. Ez azonban nem megy magától, tehát el kell követniök mindent, hogy gazdag lányt vegyenek feleségül.

– Dehát nem ismerünk gazdag lányokat!

– Majd én összehozlak velük. Bízd csak rám. Ellátogatunk Gálszterékhez.

Kicsodák-micsodák voltak Gálszterék már nem tudom, házsongárdi vilájukat csukott szemmel is megtalálnám. A szokatlan hangzású név megragadt az agyamban s visszhangot ver, valahányszor haza gondolok. Gálszterék egyébként élénk társasági életet éltek, s a társaságban gazdag kereskedők, iparosok is megfordultak. Ezek közül a módos lányok közül néhányat, a maga módján, Jancsi is megkörnyékezett. Őt a lényeg foglalkoztatta, ehhez képest a felületi apróságoknak, mint az udvarlás, bókok, virágok, ismételt vizitek, s pláne bálók, éjjeli zene, nem tulajdonított fontosságot. Elegendőnek tartotta, ha kifejti jövődöbelijének, hogy szándékai komolyak, káros szenvedélyei nincsenek, ragaszkodó természet, nem fél a munkától, a kérdéses hajadon nála megfelelőbb férjet aligha találhat.

Mindarról, amiről egy vidéki lány ábrándozik birsalma illattól áthatott szobájában télen, vagy hársfavirágzáskor nyáron, nem vett és nem is vehetett tudomást, ezek a lírai és regényes elemek tökéletesen hiányoztak a kiskora óta folytatott élet-halál-harcból, a lelenházakban, a családoknál, ahová kihelyezték és közvetlen folytatásaként előbbi életének a világháborúban, a forradalmakban és ellenforradalmakban. Tárnyilagos közlései inkább visszaretentették a lányokat, akiknek az érzelmeit legjobb esetben Jókai regényei határozták meg, de sokkal inkább Fráter Loránd és Balázs Árpád műdalai.

Megbocsáthatatlan könnyelműségnek tartotta, hogy tánciskolában töltse az idejét, vasárnapi ruhát rendeljen a szabónál csak azért, hogy elkísérjen a bálra egy lányt, akinek esetleg más csavarja el a fejét. Azon volt, hogy az első találkozások valamelyikén tisztázza a helyzetét a kiszemelt leányzóval. A kitérő válaszokból pedig arra következtetett, hogy a menyasszony jelölt még „nem forrott ki, még nem elég komoly” hiszen nem lehet úgy beszélni vele, mint „férfi a férfival.”

Türelmetlen lévén, mint mindazok, akiknek kevés jó jutott az élet terített asztaláról, Gyurka is hajlott arra, hogy nőismerőseit sűrűsse. Házasságról,

komoly szándékról persze beszélt, a sürgetés azonban személyre szólt, minden üzletszerűségnek híján. Miután Gálszterék házsongárdi villájában megismerkedett a Fötér egy kalapkereskedőjének csinos, fekete lányával, s miután valamelyes engedményeket is kicsikart tőle, távol a villától, a gyümölcsösben, megszédült és nyakra-főre küldözgette a leveleket Bandinak, azzal a kéréssel, hogy siettesse a válás kimondását, mert nősülni akar, és Farkas Piroska személyében olyan lányt talált, akihez foghatót eddig nem is látott.

Előre figyelmeztettek, írta válaszában Bandi, hogy a válás nem fog gyorsan menni. A volt após, nyilván bosszúból, minden alkalmat megragadott, hogy nehézségeket támasszon. Farkas Piroskát pedig rajban vették körül a rajongók. Az apa féltette a lányát, egy ilyen bővérű teremtes könnyen megszédül, minél előbb férjhez akarta adni. Piroskára hárult a feladat, hogy az atyai végzést közölje az önkéntes völegény jelölttel:

– Apám akaratából megyek férjhez – szabadkozott a lány –, ha a szívemre hallgatnék...

Sóhajtással fejezte be a mondatot.

– Piroska, ezt nem teheti velem...

– Nem én teszem, Gyurka, felsőbb akaratnak engedelmeskedem. A gyermeki engedelmesség: kötelesség.

– De nem egy szív összetörése árán...

– Oh, a férfiak szíve... – szaladt ki Piroska száján.

Egy másodperc múlva már megpróbálta jóvátenni a sértést:

– Tudom, hogy maga, Gyurka, nem olyan, mint a többi férfi. Mélyebben érez... Apámmal nem szegülhetek szembe. Beláthatja.

Gazdag mátkát nem, állást azonban csakugyan szerzett Jancsi az öccsének egy külvárosi kefekötőnél. Akárcsak Horn, ez a mester is az építőipari konjunktúrát lovagolta meg.

Gyurka büszkén borította ki zsebéből az első fizetését, olyanforma mozdulattal mutatott a bankókra, mintha az összeget, úgy ahogy van, följajánlana Jancsinak. De amaz csak mosolygott, szélesen, boldogan. Megelégedett a közvetett dicsekvéssel:

– Na, milyen bátyád van?

Túlárado örömeiben, hogy ismét a maga lábán áll, nem vesztegel egyhelyben, mint a kátyuba rekedt szekér, Gyurka meg akarta ünnepelni a nagy eseményt. Vacsora a Rákóczi úti zöld vendéglőben.

– Semmi értelme – rázta kesernyés fejét Jancsi. – Sokkal olcsóbban és szórakoztatóbban megoldhatjuk. Kirándulunk a Hójába.

– Piknik alapon – fűzte hozzá aggodalmasan.

Hivatalos volt a piknikre az egész család, köztük mi is. Nyakig fölpackolva mentünk végig a hosszú Rákóczi úton, gyalog, hogy aztán a Törökvágáson át behatoljunk az erdőbe. Az árnyas út a hegygerincen húzódott, balra tőle a lejtőn gyümölcsösök, közöttük villák, jobb felől az erdő hullámszórt le csaknem a vasút vonaláig.

Napsütötte tisztás szélén telepedtünk le, szűrt fényben; előkerültek a fehérpettyes piros abroszok, a sült csirkék, kacsák, karmonádlík. Gyerekek egyedül mi hárman voltunk, öcsém, húgom meg én. Szegény édesanyámnak egyetlen nyugodt pillanata nem volt, félig nyelte le a falást, máris fölugrott és rohant vagy egyikünk vagy másikunk után.

– Arra nem szabad, bűdös kölykei, ott az eszténa.

Az eszténában a kutyák. Egyszer alaposan ránk ijesztettek. Csaknem a

nyakunkon voltak, amikor fölbukkant a pásztor és elzavarta őket. Beleremegtünk, amint vicsorgásuk fölidéződött. Visszakullogtunk a társasághoz. Mikor fölfedezte, hogy mennyire félünk a kutyáktól, futhattunk bármely irányban, édesanyám minden alkalommal, hogy elkészáltunk, az eszténa kutyáival ijesztgetett. Már pedig a Hójában egyetlen eszténa volt s az nem lehetett egyszerre jobbra-balra és hátul... Fölsimertem a következtetlenséget, de a logikuskodás logikátlan cselekvéshez vezetett. Nekivágtunk az erdőnek s néhány perc múlva, már vadul orgonáltak az eszténa kutyái.

Megint a pásztor közbelépésének köszönhattük, hogy a kalandot épen úsztuk meg.

Szótlanul sompolyogtunk vissza s telepedtünk a fűre az asztalkendő közelében.

– Játsszunk valamit – indítványozta Ilonka. Másfél évtizedig ápolta zsarnoki dédanyámat, aki jóformán mozdulni sem engedte maga mellől, örökre szomjazott hát s a maga csöndes, szomorkás módján minden mulatott, amiben a vidámságnak legalább egy csöppje csillogott.

– Van egy ötletem – somolygott Jancsi.

– Mi az? Mi az? – kiabáltuk, gyerekek.

– Levetkőzünk anyaszült meztelenre, négykézláb állunk, mindenki bedugja az orrát az előtte levő fenekébe. És én vezetem a menetet.

– Óh, der Gauner! Der alte Gauner! – szólalt meg Ernő bácsi, hogy a kacagás hullámai elcsitulak.

Elcsitulak, kivéve ami Jancsit illeti, mert őt a tréfája annyira mulattatta, hogy még mindig dőcögött kacagtában s a könnye csorgott, nyilván, lelki szemei előtt elvándorolt a négykézlábás menet.

Valaki rágyújtott egy dalra, aztán dal dalt, sláger slágert, operett ária operett áriát követett, beleszővődött a középosztály lelkének e színes szötte-sébe néhány katonanóta, az Ej-haj Lina, a Piszkáld ki, az Anyám, én nem ilyen lovat akartam, fölhangzott a Sziciliána, a Kacagj, bajazzó, a Minden csak komédia, a Bözsike édes, Bözsike drága, az Egy ablaknál állj meg cigány, a Lári-fári, nincs mit várni, akadt székely népdal is: Aztat a hegyet a zebkendőznek a négy sarkában. Bőgtünk buzgón, lelkesen, mint jó magyarokhoz illik, torunk szakadtából. Az erdei tisztás tiszta fűvét belepték a zavarosan nyúlós érzelmek, önfeledten hemperegtünk a zenei vegyes salátában, míg észre nem vettük, hogy rézsút a lombok között vörös sávok szivárognak a lombok zöldjébe.

– Szedelőzködjünk, szedelőzködjünk – biztatott Jancsi, józan esze mindehova elkísérte: – itt ne érjen az este. Mert rablók ugyan nincsenek, de könnyen a nyakunkat törhetjük a Törökvágáson lefelé.

Ez a kirándulás döntő szerepet játszott Gyurka pályafutásában.

A kissé lassú felfogású Jancsi hazamenet kezdte pedzeni az adott gazdasági helyzetben rejlő lehetőségeket. Holott Gyurka tüzetesen tájékoztatta pesti viszontagságairól és elmondta, hogy Horn, akinél segédkezett, a konjunktúra révén keresett pénzen vándorolt ki Amerikába. Annak idején Jancsi az egész esetet a testvéri szolidaritás szemszögéből ítélte meg, haragudott Hornra amiért kivándorolt és az öccsét megfosztotta biztos keresetétől. Nyilván a fizetésül kapott tekintélyes összeg hatására, az okok hálózatát is megsejtette, a Kolozsvárt is viruló építőipari konjunktúrával szorosan összekapcsolódó másik konjunktúrát, a kefe- és ecsetiparét.

– Ahol építkeznek, ott kell az ecset, a korong – dűnnyögte elmerülten az alte Gauner.

– A szobákat, az ajtókat, ablakokat ki kell festeni . . .

– Persze, persze . . . – hangzott a szórakozott válasz.

Másnap megindult a nyomozás, módszeresen, szívósan, lépésről-lépésre. Elsőnek Gyurka munkaadójához toppant be Jancsi, a csendes, homályos külvárosban. Nem hiányzott a jogcím, hiszen ő ajánlotta az öccsét.

Petróleum lámpa pislákol a konyhában, az asszony az ágyat vetette, épp csak kezét fogott a vendéggel, visszament a dolgát folytatni.

– Tessék, Klatrobetz úr – kínálta székkal a házigazda.

Jancsi szája elé tartott tenyérrel köhécselt, közben körüljártatta kutatógyanakvó tekintetét a homályba fulladt konyhán. A mondatot, amellyel a nyomozást kezdte, hosszas megfontolás után fogalmazta meg, ravaszul, csavaros ésszel:

– Az öcsém nagyon meg van elégedve magával, Barát úr, a fizetéssel is. Én abban a járatban vagyok itt, hogy meg tudjam, maga elégedett-e vele. Mert hát, ugye, az én ajánlatomra vette föl.

Miután a kérdés megnyugtatta a mestert afelől, hogy a látogató célja nem a fizetés megemeltetése, elmondta Gyurka bátyámról, hogy a mesterséget kitűnően ismeri, lelkiismeretesen, gyorsan dolgozik.

– Szóval jó kefekötő?

– Az is – a soványka választ megfeyjthetetlen tartalmú fintor kíséerte.

Nyugtalanságában, hogy öccse alighanem valami kinos ügybe keveredett, Jancsi bajosan lelt szavára.

– Barát úr, azt mondta az is. Még mi? Vagy még mi kéne? Vagy mi hiányzik?

– A közvélemény – fejtegette a mester paposan – rosszul van tájékozódva a mi iparunk felől. Iszik, mint a kefekötő – ennél általában megáll a tudomány. Még az olyan kitűnő iparosnál is, mint Klatrobetz úr, már tessék megbocsátani.

A kíváncsiság és az aggodalom kettős szorításában, Jancsi sietve biztosította a mestert, hogy részéről nem kell tartania, nem sértődik meg, bármit hall. Beszédre biztatta, ugyanakkor előre félt attól, amit majd hallani fog.

– Ami engem illet, én nem iszom. De nem is tartom magam kefekötőnek.

Jancsi fölkapta a fejét:

– Nem?

– Én elsősorban ecsetkészítő vagyok.

– Akkor hát az öcsémmel az a baj . . .

– Nincs semmi baj vele, kitűnő ecsetkészítő. De amint mondtam, a közvélemény rosszul van tájékozódva a mi iparunk felől. Mert Klatrobetz úr, a kefekötő az ecsetkészítőhöz képest, olyan mint az ápolónő az orvos profeszszorhoz képest. Tetszik érteni? Mindenki kefekötőkről beszél, pedig a kefekötés, nem mondom, az is valami, hanem az ecsetkészítés . . .

Tüzetes értekezés következett az ecsetekről. Jancsi a türelmetlenség legcsekélyebb sürgetése nélkül hallgatta. Sőt olykor közbevetett egy-egy kérdést. Több, mint ötezer féle ecset van, abból ők kétszáz egynehányat gyártanak. Az egyik ecsetet a vaddisznó hátáról származó sertéből készítik, a másikat a hasa szőréből, a harmadikat ebből, a negyediket abból, s minden szőrnek, sertének, ideértve a ló farkának hosszú szőreit, a borz-, a nyest-, a vidra-, a

kecskeször, borjúfülször, a marhafülször, beleértve az emberhaját, külön-külön kikészítési módszere van.

Időnkint nyelt egyet, már mint Jancsi bátyám, ahány nyelés, annyi jele annak, hogy a kapott információt befogadta, elraktározta agya valamelyik zugába, ahonnan szükség esetén előhívhatja.

Másnap, amúgy mellékesen megemlítette Gyurkának, hogy előző nap találkozott a mesterével s az nagyon elégedett a munkájával.

– Meghiszem azt! – jegyezte meg Gyurka önérzetesen.

– Ma nem ebédelünk együtt, rám szakadt egy csomó hivatalos elintéznivaló.

Megkönnyebbülésében, hogy szolidaritásból aznap nem kell a gusztustalan kifőzde félig ehetetlen kosztját fogyasztania, Gyurka kis híján fölsóhajtott. Beült egy közeli kiskocsmába és megebédelt, ha nem is úgy, mint mészáros korában, de jóízűen.

Ezalatt Jancsi másik szálon folytatta a nyomozást. Úgy érezte, a tét elég komoly ahhoz, hogy éhomra dolgozzék. Előző nap, Gyurka munkaadójától kiszedte néhány öregedő mester címét. Olyanokét, akikről föltehető, hogy abbahagyják az ipart. Nem sajnálta a fáradságot, átgyalogolt a város másik végébe.

Hosszas csöngetés után rokkant aggastyán totyogott elő. Jancsi tudta, hogy jó helyen jár, ha csak az öreg nem alkalmazottakkal vagy családtagokkal dolgoztat. A mester nem úgy festett, mint aki negyed óránál tovább kibírja lábán a munkapad előtt.

– Esztendeje nem dolgozom – háritotta el az öreg Jancsi ajánlatát, aki – mint mondta – korongot szeretne vásárolni, ha megfelelő áron kap. Csak akkor engedett föl, amikor megtudta, hogy a villamossági szaküzlet tulajdonosával áll szemközt. Elfordította a kulcsot, kitárta a kaput:

– Tessék, Klatrobeta úr, tessék, fájjon beljebb.

– Kiváncsi volnék a műhelyére – tért a tárgyra Jancsi az udvariassági szóváltás után.

– Csak port meg felfordulást láthat, Klatrobeta úr.

– Az a szép – tréfált az alte Gauner – az én üzletemben is nagy a felfordulás. Mert szűk, tudja. Nézzen be bármikor, szívesen látom.

Nyomott, szűk kis helyiség volt a műhely, por és pókháló mindenfelé. A látvány megnyugtatta, sőt derűvel töltötte el a látogatót. Elégedetten dörzsölte össze két tenyerét.

Abban az időben az iparosoknak nyugaton is csak elenyésző hányada gépesítette a műhelyét, az ecsetkészítők néhány olcsó és primitív szerszámmal dolgoztak. A szurkot és a gyantát rézüstben olvasztották meg, lenolajjal eresztették föl, az üstöt többnyire középütt kilyukasztott négy lábú konyhaasztalra helyezték és alulról fűtötték, néhol már villannyal. Legbonyolultabb szerszámjuk a keverőfésű volt, minden egyebet a vaskereskedésben vásároltak; ollót, árt, kést. Ami biztos, az biztos alapon, Jancsi megtudakolta a mestertől, mit ér a fölszerelés és nem hiányzik-e belőle valami.

Most már nem a tenyerét dörzsölte elégedettségében, hanem füttyentett mint egy győzelemittas rigó.

Keresztkérdések következtek:

– És sertéhez hogy jut?

– Sehogy. A jobb karomat a reuma miatt nem bírom mozditani. A derekam is fáj...

– Azelőtt – vágott közbe Jancsi, – azelőtt, amikor még dolgozott?
– Hogy? – tárta szét két sárgás, őszszőrzetű, cserzett, kérges kezét az öreg. Űgy, hogy kiírtam a kapura: – sertét, lófarokszórt állandóan veszek. Akinek volt, jött. Az áru mindig fölkeresi a tőkét.

– És mennyiért cserél gazdát egy kiló lófarokszőr? És mennyit dolgoz föl egy hónap alatt?

Kérdések sora, Jancsi arcáról a fele keserűség, a fele savanyúság apránként elpárolgott, vonásai kikerekedtek. Hirtelen pattant föl, szorított kezét az öreggel:

– No, Isten áldja – azzal rohant az esztergályoshoz.

Az öreg mester tátott szájjal bámult utána, most kezdte csak nem érteni, mi szél hozta ide a látogatót s mi szél hajtotta oly gyorsan el, hogy jóformán kezét sem rázhatott vele.

Ismerte az esztergályos is, igen, gyárt kefefát, korongfát, ecsetnyelet, ennyiért és ennyiért.

– Miért? Csak nem akar Klatrobetz úr?

– Dehogy, dehogy. Isten áldja...

Homlokráncolva összeadott, kivont, végzett kamatszámítást. A hatalmas testű, zömök férfit szemlátomást egyetlen gondolat szállotta meg. De az az egyetlen gondolat többfelé bocsátott gyökereket, úgy hogy a nyomozás tovább folyt, napokon át, változatlan eréllyel, kitartással, körültekintéssel. Gyurka őszinte öröme, mert ahányszor maga ebédelt, annyszor lakott jól kedvére való húsokkal.

Bármily megbízhatónak ítélte a forrást, Jancsi minden információt mintegy patika mérlegen mért meg, s amit emitt hallott, azt valahol másutt ellenőrizte. Alapos munkát végzett.

Mindezekről a nyomozási utakról, szálakról annak idején híven beszámolt, egyetlen egy dologról hallgatott mindvégig, nevezetesen arról, hogy honnan jutott pénzhez.

Pacalevés közben, a kifőzdében értesült Gyurka arról, hogy Jancsi valójában az ő érdekében járta keresztül-kasul a várost:

– Érz-e elég erőt magadban, hogy önállósulj?

– Erőt igen. De ahhoz pénz kell. Induló tőke.

– Azt én szerzek. Kölcsön, persze.

Gyurka kezében megállott a villa, fogai közt árván és kiszolgáltatottan fityegett a paprikás létől vöröslő pacaldarabka.

Pályafutásának ezen a szakaszán lépett be a második sufni Gyurka életébe, pontosabban, lépett be Gyurka a második sufniába, amelyet Ernő bácsi engedélyével alakított át műhellyé. A Teutsch-ház tekintélyes tölgyfa kapujára kiszégezte a cédulát: – sertét, lófarokszórt veszek. S akinek akadt fölösleges lófarka, meg akik nem pörkölték le a sörtét a disznóról, jöttek és eladták. A közeli esztergályos szállította a faalkatrészeket. A festők-mázolók egyre sűrűbben vásároltak a Monostori úti új ecset- és kefekészítőtől.

Egy darabig Gyurka együtt ebédelt Jancsival, szokásból, szolidaritásból, de ahogy a jövedelme nőtt, úgy szabadult föl erkölcsileg és igényileg. Egy nap föllázadt:

– Ne haragudj, Jancsi, én jobb szeretek Nagy Gábornál ebédelni.

Jancsi szeme kerekre nyílt:

– Nagy Gábor a legdrágább vendéglő egész Kolozsvárt.

– De a legjobb is. Nem azért gürcölök naphosszat, hogy ne azt egyem, ami ízlik. Légy a vendégem. Meghívlak.

– Ez ... ez ... ez ... ez ... – sziszegett Jancsi, mint akinek a fogát húzzák –, könnyelműség. Annyi pénzt kiadni ebédre, amikor a nyolcadából jól-lakhat az ember. Gondold meg. Jól gondold meg. Erre még nagyon ráfizethetsz.

Fejcsóválva indult a kifőzde felé.

Bizalma öccsében ekkor ingott meg első ízben: – egy kezdő iparos, aki a város legelegánsabb vendéglőjében eszik! A város előkelőségeinek a törzshelyén! Rossz jel. Jó alvó volt, álmatlan éjszakákat nem okozott ez a gond, de gyakran foglalkoztatta. Egyelőre nem sürgette a kölcsön megtérítését, egy délután viszont beállított a kitűnő vendéglőbe, italt és étlapot kért.

Egy idő múltán a pincér viszatért és megtudakolta:

– Mit tetszik parancsolni?

– Köszönöm, semmit – mondta, amilyen könnyedén csak nehézkes termézetétől kitelt –, sürgős clintéznivalóm van.

Azzal fizetett és kissé szédülten lépett ki az utcára. Micsoda árak!

A fölfedezés, hogy öccse „vagyont” költ egy-egy ebédre, újabb lépések megtételére ösztönözte. Mióta Gyurka önállósította magát, a két testvér ritkábban találkozott, többnyire a családi összejöveteleken, Ilonkánál.

– Beszédem van veled – mondta egy ilyen alkalommal.

Abban a hiszemben, hogy Jancsi elszámolást kíván, Gyurka följánlotta, hogy a kölcsönt visszafizeti.

– Egy összegben? – kérdezte hűledezve.

– Egy összegben – hangzott a magabiztos válasz.

Oly váratlanul, annyira készületlenül érte az ajánlat, hogy megzavarodott. Egymással tusakodó érzéseit Gyurka leolvasta bátyja arcáról, noha az érzések tartalmáról mit sem tudott. Jancsi őszinte jóakaratból, minden hátsó gondolat nélkül adta a kölcsönt öccsének s azért járt utána a kefe- és ecsetgyártással kapcsolatos valamennyi kérdésnek, mert akárhonnan szerezte a pénzt, nem könnyen szerezte, tehát nem akarta kidobni az ablakon. Gyurka nagyvonalúsága, életszeretete pánikba ejtette. Aki Nagy Gábornál ebédelt, az meglehet, pezsgőt iszik vacsorára. Az ilyen léha fickónak isten irgalmazzon, ha beleszeret egy szubrettbe, vagy naivába. Az efféle nő egy hónap alatt fölprédálja évek megfeszített munkájának gyümölcsét. Volt példa rá dögivel. A Teutsch-ház kertjében azért akart bizalmasan beszélni vele, hogy megbizonyosodjék öccse jövője felől s egyúttal arról, nem forog-e a pénze veszedelemben. Miután zavara eloszlott, viszatért ehhez a tervhez:

– Önálló iparos vagy. Itt az ideje, hogy megnőszülj és a hozománnyal megerősítsd anyagi helyzetedet.

Ismét váratlan csapásként érte a válasz:

– Nem szorulok rá senki hozományára. A magam ízlése szerint akarok nőszülni. Családra van szükségem, nem arra, hogy a hozomány fejében elvegyek valami madárijesztőt.

– És addig? – kérdezte az idősebb testvér. – Azt ugye, tudod, hogy nincs nagyobb szegény annál, mintha egy férfi pénzért vásárolja a szerelmet?

Ilyen óvatosan célzott a feslett vászoncelédre, aki esetleg „behálózza” a gyanútlan fiatalembert.

– Addig úgy segíték magamon, ahogy mindenki más. Nőszülni pedig

addig nem nősülök, amíg saját házam nem lesz, amíg nem modernizáltam az üzemet. Gépek nélkül manapság nem sokra megy az iparos...

Lassankint Jancsi ráeszmélt arra, hogy már aligha van szükség az ő atyai gondoskodására, Gyurka kinőtt a gyermekkorából. Megingott a biztonsága, a hite, hogy keservesen szerzett életismerete mindenre kiterjed és öccsének csak hasznára lehet, ha az élet zavaros hullámai között ő kormányozza a hajóját. De ahogy türelmesen követte öccse magyarázatát a kereskedőkre rossz benyomást tevő sufiról stb., gyanakvása felülkerekedett s egyre inkább afelé hajlott, hogy egy fantasztá felelőtlen fecsegését hallgatja.

– És ha azt kérném, hogy holnap fizesd vissza a kölcsönt? – csapott le váratlanul.

– Akkor megkapnád holnap.

– És a visszafizetés nem okozna nehézséget?

Jancsi végül kényszerült belátni, hogy öccse valószínűtlenül rövid idő alatt óriási eredményt ért el, s ő sokféle szerepet játszhat öccse pályafutásában, de az apai szerepet végleg nem. Ellenpróba nélkül azonban soha, még a legnyilvánvalóbb tény sem fogadta el. Megint nyakába vette a várost, hogy egy és másnak utána járjon s megnyugtassa örökké gyanakvó lelkivilágát.

Talált a Monostori út közelében egy kisebb boltot, mely a többi közt ecset- és kefeárut is tartott. Első lépésként a boltos felől szerzett információkat az adóhatóságnál, kereskedőknél, sőt a szomszédoknál. Miután megbizonyosodott afelől, hogy kockázat nincs, ha mégis van – minimális, mintakollekciót kért Gyurkától és bemutatta a kereskedőnek. Az áru tetszett, Jancsi fölvette a rendelést és valamelyest bizonytalanul állított be öccséhez, vajon nem olyasmit vállalt-e a nevében, amit nem tud teljesíteni.

– Köszönöm, Jancsi.

Ekkoriban fogant meg benne a gondolat, hogy nem kéri vissza a kölcsönt, helyette betársul öccse üzemébe. Hátvédnek mindenesetre megtartotta villamosági szaküzletét. A szakmát nem tanulta meg, egyszer már tanult szakmát, minek tanulna másodjára is? Egy szakma egy embernek elég.

Ha ő is odaáll a munkapad mellé és termel, akkor igen, akkor hozzájárult volna az üzlet föllendítéséhez. Első sikerén fölbuzdulva, eljárta mint üzletszerző, erre azonban, az akkori körülmények között, olyan kisvárosban, mint Kolozsvár, nem volt szükség. Egyébként Jancsi a maga sajátos kényszer-cselekvéseivel, inkább akadályozta a termelő munkát, ahelyett, hogy segítette volna. Órákat pazarolt elgömbült, rozsdás szögek kiegyenesítésével, a kiszórt hulladék átrostálásával, s ha megmentett egy-egy korongfát, ecsetnyelet a szeméből, büszkén mutatta Gyurkának. Ilyenkor sohasem mulasztotta el méltatni az „alapos” és a „felületes” munka közötti minőségi különbséget.

Gyurka árujának a híre egyre szélesebb körökben terjedt el, először a környéken lakó festők, mázolókeresték föl, a közeli boltosok, majd a távolabbiak. Véglegesen akkor nyerte meg a csatát, amikor a Főtér meg a hozzá csatlakozó utcák boltjai, a nagy boltok is nála szerezték be áruszükségletüket. Minthogy Gyurka ecsetei, korongjai, keféi olcsóbbak voltak, mint a Németországból importált áru, monopol helyzetet teremtett a piacon. S ami lényeges, nem élt vissza vele. Később már nemcsak a romániai igényeket elégítette ki, hanem Olaszországba is rendszeresen exportált. Jutalmul soron kívül megkapta a román állampolgárságot, ami akkoriban nem tartozott a könnyű földadatok közé.

Miután többször említette, hogy Jancsi tehertétel volt, nem segítség, kér-

dőre vontam, hogy akkor miért nem szüntette meg a társasviszonyt a bátyjával.

– „Ez a társulási ügy, amit egyébként később fölszámoltam, sokkal bonyolultabb, mint gondoltam. Külön regény. Később Ernő is betársult, azt mondta, ő intézi az egyre szélesebb körre terjedő üzleti levelezést. De inkább irodalmi babérokra törekedett, bizonyára tudod, hogy a híres szász történész leszármazottja. Én a levelezéshez nem értettem, akkor még az üzleti ügyekhez is épp csak konyitottam. Ezért társultam Jancsival és Ernővel. A fő ok azonban, amiért nem szakítottam vele, az volt, hogy Jancsi mentette meg az életemet. Az ő segítségével ott pusztultam volna az adonyi fogolytáborban, mint annyian mások. Másfelől ő adta a tőkét az induláshoz, nem akartam hálátlannak mutatkozni.”

Közbevetőleg hadd kockáztassam meg azt a föltevést, amit Gyurka is osztott, hogy Jancsi, aki ügyes szerelő volt, becsületes, lelkiismeretes, hallatlanul munkabíró, a maga szakmájában ötletes, alighanem nyomozási szenvedélye miatt rekedt meg végleg a középszerűségben. Ha csak fölrémlett a kockázat, ösztönei mintegy fölborzolódtak, az idegei bezsongtak, begyulladtak, motorként hajtották, míg a kockázatok felhőit le nem söpörte a láthatárról. A nyomozói utánajárás azonban aránytalanul sok időt emésztett föl. Piszlicsári kockázatok százait, talán ezreit semlegesítette, a nagyobb kockázatok már a nyomozás elején megrémítették; üzleti érzéke, vállalkozókedve megbénult.

Ellentétben vele, Gyurka gyakran és bátran kockáztatott. Néhány év múlva fölépült a ház a Keresztes utcában, a Malom-árok mellett, benne a műhely, a legkorszerűbb berendezéssel. Fűrógép lyuggatta a kefefákat és a korongfákat. A többi gépnek német neve volt, a cupfoló a belerakott különböző hosszúságú sertét félcenti hosszúságban lecupfolta s a munka végeztével csilingelt, a durchreiboló a tövel-heggyel összekeveredő sertét addig dörzsölte, míg tő tő mellett, a koronás részt a koronás rész mellett helyezkedett el, ugyanabban az istenadta rendben, mint ahogy a serté östermelőjén, a disznón nő.

E beszélgetés során tudtam meg, hogy a szőrszálhasogató kifejezés a kefekötők szakszótárából evezett be az irodalmi nyelvbe, amit tudomásom szerint sem az Értelmező Szótár szerkesztői, sem etimológusaink nem sejteneek. Valahol egy iparost a gyakorlat megtanított arra, hogy a lőszőr sokkal olcsóbb a serténél, a végét kell olyan koronásra hasogatni, amilyen a disznóserte... Innen ha nem is egy lépés, de már nem nagy távolság volt a szőrszálhasogató gép megszerkesztéséig. A 40–50% hasított lőszőrrel kevert ecset lényegesen olcsóbb volt, mint a színsertéből gyártott és minőség dolgában semmivel sem maradt mögötte. A hasított lőszőrt különleges gép keverte el a sertével.

Egyszer, az iparosok géppel végzik a szőrszálhasogatást, a tudósok szájjal.

Különben a korong például úgy készül, hogy a kefekötő a forró szurokban megmártott szőrtincseket beülteti a korongfa lyukaiba, úgy hogy a töve alul van, a koronája felül, majd dróttal megerősíti, hogy ne csak a szurok tartsa.

Sikereit Gyurka úgyszólván a semmiből teremtette, a tudásával, a tehetségével, a kitartásával. Most hogy fölépült a háza, az alagsorban a modernül berendezett műhely, semmi sem hiányzott ahhoz, hogy régi álmát megvalósítsa és családot alapítson. Megvolt a menyasszony is, Bognár Lolika szemé-

lyében. A házasságkötést csak azért halogatta, mert az új asszonyt a saját házába akarta vinni.

Amikor Gáliszterék házsongárdi villájában megismerkedtem Lolikával, az én szemem is megakadt a lányon. Megakadt, mert dús barna haja, élénken csillogó fekete szeme csak úgy vonzotta a tekintetet, a pusztá látása örömet fakasztott a lélekben. A kedvező benyomás csak fokozódott beszélgetés közben. Egyfelől Lolika gyönyörűen beszélt magyarul, ami Kolozsvárt is ritkaságszámba ment, másfelől lényéből megvesztegető kedvesség, jóindulat sugárzott. Irigyeltem Gyurkát, hogy ilyen nagyszerű felesége lesz. Keserves árvaságában mindig az otthon melegéről ábrándozott, gyerekekről s egy asszonyról, aki boldogságot áraszt maga körül, Lolika eszményi élettársnak látszott.

Mindenki ezen a véleményen volt, annál váratlanabbul érte a családot a nyilvánvaló tény, hogy a házasság nem sikerült. Kivétel nélkül mindenki Gyurkát hibáztatta –, aki mint családunk nem egy tagja, közismerten szoknyabolond volt. Ezt a véleményt megerősítette az a rövidesen köztudomásúvá vált tény, hogy Gyurka cselédlányukkal, egy törékeny, vöröshajú székely lánykával csalja meg a feleségét. Az elhanyagolt Lolika szótlanul szenvedett, beszéltek viszont helyette a rokonok, főleg egy mérnök nagybácsi, aki félrevonta Gyurkát, úgy kérdezte:

– Hogy képzeled, fiam, hogy a közös fedél alatt a szolgálóval csalogod meg a feleséged?

– Nemcsak a szolgálóval – válaszolt Gyurka a maga dacos módján – és nemcsak a közös fedél alatt. Mert van egy fodrásznő szeretőm, meg egy újságíró a „Femina” szerkesztőségéből.

– És ezt te helyénvalónak tartod?

– Nekem megfelel ez az állapot – vonta meg a vállát Gyurka s azzal befejezte az eszmeclerét.

Sem Gyurka, sem Lolika nem szorgalmazta a válást. Mindkettőjüknek megvolt rá az oka; Lolika nem akart lemondani asszonyi rangjáról, az első világháború után erősen megcsappant a férfiak száma, ezért megelégedett a címmel vagy ranggal, ahogy vesszük, meg a gyéren jelentkező férji közeledésekkel, majd mindannyiunk meglepetésére, édesapámmal vigasztalódott.

Négy esztendő múltán szánta rá magát Gyurka a válásra és annak utána harmadik házasságára, Pintyőkével, egy főtéri divatáru kereskedő ugyancsak szemrevaló lányával. Ez a féktelen teremtés szeretkezéssel kezdte, folytatta és végezte a napot. Gyakran éjjel is becsúszott Gyurka ágyába. Bámulatra és csodálatra méltó ravaszságában elhitette Gyurkával, hogy amit tud, azt tőle tanulta vagy vele közös fáradozással jött rá. Ezzel együtt azt is elhitette, hogy Gyurka volt az első férfi praxisában. Az alaposan foglalkoztatott férj egy ideig még megkapaszkodott volna a hitbe, ha Pintyőke nem vét a házastársi hűség ellen, ugyanúgy, mint ahogy a férje vétett Lolika ellen.

Gyurka első segédjével kapta rajta a feleségét. A segédet kívágta, Pintyőkét részint indulatai ösztökélésére, részint pedagógiai célzattal, alaposan elnászpángolta. Legmélyebb megdöbbenésére, Pintyőke sírás és jajgatás helyett, úgyszólván extázisba esett:

– Üssél, üssél, te lovag, te keresztesvitéz! – ilyesmiket kiabált és a büntetésnek induló akciót bűvészi jártassággal változtatta át valami gyökeresen mássá. Ilyenformán a megtorlás minden eszközétől megfosztotta becsületére kényes férjét.

Gyurka Pintyőke mellett is csaknem négy esztendeig kitartott.

Atsiklok a többi házasság fölött, mert amint a tények tanúskodnak felőle, ezekben is ugyanazok az elemek okoztak bonyodalmakat, mint az első, a második és a harmadik házasságban.

Gyurka bátyámból, hiába faggattam, semmi érdemlegeset nem tudtam kiravaszkodni. Sommás önkritikával éhen hagyott. Mert ugyan mit értem ilyenszerű kijelentésekkel: – „naiv voltam”, „megtévesztett a külső”, „nem tudtam, mi van belül” vagy – és ezt hallottam leggyakrabban – „nődolgokban nagy marha voltam akkoriban, Emil öcsém, címeres marha”.

Említettem, hogy házat vásárolt Óbudán és kilátásba helyezte, hogy meghív a házszentelőre.

Azon a tavaszon a természet szeszélyéből együtt virágzott az akác, a bodza, a jácmin, az olajfa. A taxisofőr bajosan találta meg az utat, a térképet nem használta, minden második saroknál kérdezősködött. Így értünk el a Farkastorok vagy valami hasonló nevű utcába.

Amint kiszálltam, valósággal mellbevágott a súlyos illatoktól vemhes levegő.

– Ejha! – nyilvánított véleményt a sofőr, kiszállott ő is s még körülnézett, mielőtt visszaindult a poros, kormos, füstös, benzingőzös városba.

Béke ömlött el a tájon, kékes-lilás párákba burkolódzó béke. A ház mögött az erdő sötétlett, szemben velünk, az öbölszerűen kitáruló völgy peremét bezáró hegyoldalt ugyancsak erdő koronázta. Köröskörül elszórtan, gyümölcsfák.

Gyurka karon fogott és körbevitt a házon, meg a telken, hogy megmutassa, mi minden változott, mi mindent vásároltak, építettek, amióta itt jártam. A lakást berendezték, nagyrészt a régi bútorokkal, az adóterhek miatt újra nem telt. Az emeletet már elfoglalta a legnagyobb lány, Rózsika a férjével meg az unokával, bazénre ugyancsak nem futotta. A szőlőlugas alapját viszont már megvetették, a fiatal tőkék zöld indáit hozzá erősítették az acélvázra húzott drótokra. A dűledező régi kerítés helyén új állott, igaz, nem kőből, mint Gyurka szerette volna.

– Nem baj – mondta –, befuttatom vadszőlővel. Az gyorsan nő, ősszel olyan pirosak a levelei, mint a paradicsom. Két-három év és élősvény választ el a szomszédától. Gyere, üljünk le. Marika majd szól, ha elkészült a vacsorával.

Kerti garnitúra, nem tönkökből, mint a divat kívánja, régimódi, kényelmes székek állottak a vasasztal körül. Szembefordultunk a kilátással.

– Nősültem–elváltam, nősültem–elváltam, nősültem–elváltam, mint a bolond. Mert annak tartottak, te is bolondnak tartottál. Pedig megérthetnél volna, hiszen te is majd megvesztél, ha egy kíváncsi nőt láttál . . .

– Etekintetben semmi változás nem történt.

– Tudod – folytatta –, mindig keményen dolgoztam. Segítségre, nőre egyformán szükségem volt. Mindegyik feleségemet úgy vettem el, hogy a dolog végleges. Aztán kiderült, hogy ezért vagy azért nem lehet folytatni. Akkor elváltam. Nő nélkül nem tudtam meglenni, tehát megint megnősültem. Gyereket is akartam, bár eleinte, ha tüzesvérű nőhöz jutottam, csak az járt az agyamban, hogy kitomboljam magam. Ehhez pedig az kellett, hogy odahaza várjon nő, egyszóval feleségem legyen . . . Lolikára ma is gyöngéden gondolok, ő bajosan szülhetett volna gyereket, annyira elhanyagoltam. Ami Pintyőkéét illeti, ő remek nő volt, a szakma érdemes művésze, ahogy ma mondanák . . . Őt csak az előkészületek érdekelték, rafinált volt, mint hét . . . Nem akarom

kimondani . . . A negyedik feleségemmel többet veszekedtünk, mint ahányszor együtt haltunk . . . Hosszú história! Aztán betoppant az életembe Hajnalka . . .

Gusztusos nő volt, nagy húsos szája édesen nyílt mosolyra, mohón az ételre.

– Emlékszel a beszélgetésünkre? – kérdezte Gyurka, s ahogy lassan eláradt arcán a mosoly, minden komolyság lepattogzott róla.

Kolozsvárról Gyurka Bukarestbe költözött, ahol üzeme kisebb fajta gyárrá gyarapodott. Kirobbant a második világháború. Én katonáskodtam, őt a süketsége megkímélte az újabb megpróbáltatásoktól. Egyik Pest-környéki külvárosban telepedett meg s miután hazakerültem a hadifogságból, egy délután fölkeresett. Hosszú évek után akkor találkoztunk újra. Elmondta, hogy ötödik feleségénél tart, de hiába tesz eleget férji kötelességeinek . . . – az ünnepélyes kifejezést ravaszkas hunyorítással fűszerezte, de mindjárt utána elkomorlyodott: – hiába, az asszony csak nem esik teherbe.

– Pedig hát ideje volna, édes öcsém . . . Túl az ötvenen már nem sokat várhatok, ha magam akarom fölnevelni a gyerekeimet . . . Nem tudom, mitévő legyek . . .

– Elmégy ehhez és ehhez az orvoshoz, hogy vizsgálja meg a feleségedet.

– Ez a kis részében földézett beszélgetés juttatott a kulcshoz, amely Gyurka férji viselkedését valamelyest megvilágította. Osztályunk öngyilkos berögzöttségei – írtam a történet elején – Gyurkát megsebeztek ugyan, fájdalmasan, de csak felületesen. Ő, aki annyi előítéleten könnyedén túltette magát, aki fölismerte Ady nagyságát, amikor még javában tombolt a vihar körülötte, tehát nem hajlott meg az irodalmi közhangulat előtt sem, makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy a felesége szűz legyen. Emiatt rengeteget szenvedett, mert egyik-másik asszonynak foltok tarkázták a múltját, ugyanakkor – s ebből tömérdek bonyodalom származott – Gyurka szexuális igényeit első sógor-nője, Magdi határozta meg, s ezeket az igényeket a dabasi Erzsí éppúgy nem tudta kielégíteni, mint a tiszta múltú, szép külsejű, minden tekintetben kifogástalan Lolika, a kolozsvári banktisztviselőnő. Erzsitől megszökött, Lolikával viszont évekig élt együtt, ami egy olyan heves vérmérsékletű, türelmetlen és gyorsan határozó embernél, mint Gyurka, meglepő. A gyerek reményében várt.

Két vagy három felesége, ami az ágybéli örömeket illeti, minden várakozásnak megfelelt. Ezek oldalán viszont azért gyötrődött, mert nem bírta megbocsátani nekik a múltjukat. Megint csak a gyerek reményében halogatta a válást. Hajnalkáról, ötödik feleségéről, már családapa korában így nyilatkozott: „olyan szép volt és olyan kedves, hogy neki megbocsátottam volna, ha őszintén mindent elmond. Ő azonban kitarzott a hazugsága mellett, holott én pontosan tudtam, mi volt a helyzet. Azt azonban, hogy meddő, már nem bocsátottam meg. Válás után feleségül vettem Marikát, aki mindjárt a házasság elején teherbe esett.

– Tudod, hiszen elégszer hajtogattam, az én álmom a család volt. Minden cselekedetem ez a törekvés vezette. Gyerek nélkül nincs család. Ezt régebben csak éreztem, most már tudom. Mikor Rózsika megszületett, mikor először hajoltam az ágya fölé, megváltozott a világ körülöttem, megváltoztam én és megváltoztak a nők. Igen, ők is, már ami engem illet. Elvesztették súlyukat, fontosságukat. A cél a család volt. Ötven éves elmúltam, mire befu-tottam a célba. Addig legalább kitomboltam magam.”

A közelben vattát sírtak a nyárfák. Fehér könnyek libegtek a puha levegőben s tompították az alkony amúgyis halk neszeit.

– Gyertek már. Kihűl az étel! – kiáltott Marika.

Szabad ég alatt terített, a ház előtti teraszon, minthogy hosszú asztaluk nem volt, négy egymás mellé tölt kisebb asztalra, amelyet egyetlen, még a kelengyéből származó abrosszal takart le. Híven a hagyományhoz, Marika kacsát sütött. Amint Gyurka a pezsgős üvegeket nyitogatta, kisebb-nagyobb pukkanások követték egymást. Volt, amelyik megijesztette egyik-másik unokát, mások viszont édesen elnevelték magukat. Gyurka arcán egyetlen ideg sem moccant, süketsége betonfalán az agylövés sem hatolt át.

– A gyerekeim – nézett rám büszkén.

Mind a négy gyerek az asztalnál ült.

– Az unokáim – mondta ugyancsak büszkén. Egyelőre három volt, a két idősebb lánytól.

– A feleségem – folytatta. – Ha ő nincs, régen beadtam volna az ipart.

Mögöttünk magaslott a ház, arról már nem beszélt, csak arra felé intett a fejével. A megvalósult álom, egy küzdelmes élet eredménye, ezt akarta mondani.

Ahány arc, annyi kifejezés, kitörő kacagások, csöndes derű, huncut kacintások, ilyen meg amolyan tartalmú fintorok, halk vihorászás, hangos kérkedés. Gyurka szokott helyén, az asztal végében, arcán boldogan előmlő mosoly, de nem tudta, ki min kacag, mit helyesel, mi ellen tiltakozik. Időnkint a felesége, egyik vagy másik gyereke feléje fordult és szájmozgásra fordította, ami kacagásra, meglepetésre, bosszankodásra készítetett bennünket.

Néha Gyurka érintette meg valamelyikünk kezét s úgy kérdezte a beszélő felé fordulva:

– Mit mond?

Ilyenkor a tolmács száját tornásztatva elmondta a vicc vagy a történet csattanóját, a bonyolultabb esetekből a lényegét, ami mindig kevesebb a lényegnél. Szokatlanabb témáknál papiros és ceruza szolgált közvetítési eszközzül. A szövegben ki-ki tömörségre törekedett. Az amúgy is rohanó élet – színeit, árnyalatait, illatát, formáit levetkőzve suhant el mellette. Süketsége kizárta a beszélgetésből, ki a családból, melyet ő teremtett meg, ő tartott el, amelynek ő volt a feje. Látszólag mögöttünk ült, valójában mintegy befalazva süketsége magáncellájába, mint a rab, aki abból, ami odakünt történik, valamelyik társa személytelen morzejeleiből értesül.

A családi kör legszívszorítóbb változata.

(Vége)

Elölről

*Eleven maradni, eleven,
 mindig előlről, kifecamított
 lábakkal is, tört arcvonással,
 szétszakadt szemmel,
 elejtett zsebkendővel, vérrel,
 eleven maradni, eleven,
 szívvel, szaggal, szakítással,
 világegyetem-tudással,
 eleven,
 kígyó-tekeregve, madár-hidegen,
 csillagok mértanával, vesekővel,
 csecse nővel, villanyszerelővel,
 kibírni –
 akkor is, ha szalmaszál
 sárga tolla se marad,
 kibírni –
 így, elevenen,
 megváltás nélkül, üres tállal,
 üszkös fejjel, földönfutással,
 kerítéstelen,
 kibírni
 megoldások nélkül, pontok, szabályok,
 ülésrendek, jószokások,
 fogak nélkül,
 elevenen,
 megmagyarázások, megértetések, kifejezések, üggetések
 nélkül, pályatevések
 nélkül,
 tesztek, gyónások, jógák, kalácsok,
 rendjelek nélkül
 elevenen,
 vak éjben kinyújtott karral állni
 hideg levegőben, strandon, fenyvesen,
 kibírni
 beszeretések nélkül, holtpontok, elpihenések, kitágulások,
 fejbőr-lazítások, homloksimulások,
 hanyattfekvések mezeje nélkül,
 főntartás, önfenntartás nélkül,
 emlék-kanalak, ragaszkodó bútordarabok, hangyák,
 hobbyk, holmik nélkül,
 vízbesimulás, vitorlaszál, látvány, levélérkezés, hazaérkezés
 nélkül
 elevenen,*

*rendszerezetlenül, rendszerezhetetlenül,
 kegyelem
 nélkül,
 mindig előlről, csecsemő-hidegen,
 születésesen,
 a sors kockaugrásai nélkül, kikapart sziklával,
 eldobott rögarannyal,
 gondolat-kombinációk nélkül,
 engedelmesen,
 örölködés nélkül,
 levegő nélkül,
 pénz nélkül
 elevenen,
 bizonyosság nélkül, biztonság, biztosítás, bizalom nélkül
 elevenen,
 hitrendszerek, növénykatalógus, udvari tör-csalások nélkül,
 gyógyszer nélkül,
 pemetefű nélkül,
 beszélgetések, meghittség, kutya-állat nélkül,
 kabalák nélkül,
 ház nélkül,
 oldószer nélkül,
 Európa nélkül,
 gyerek nélkül,
 fa nélkül,
 kar nélkül,
 nélküled*

Szívünket

B. B.-nak

*Szívünket beszakították
 s úgy dobták a kutyáknak,
 mert azt mondták a vigécek,
 hogy boldog, aki fáradt,*

*néha még összejöttünk
 zöld és fekete ingek
 taláival fedve a mellünk
 s gyaláztuk mestereinket.*

*Jutka csak nézett minket,
 feketét tolt elébünk,
 hogy bírjuk ki a reggelt,
 ami majd eljön értünk.*

*Sültek, nagy paprikások
 tányérokon és tálcán,
 zabáltunk, aztán ültünk
 erőszakosan, árván.*

Zóra

(Tragédia)

IV.

(Keresztút. A színen Petár. A káplán érkezik.)

PETÁR: *Te vagy?*

KÁPLÁN: *Hozzád jöttem. Ugyan tartod magad?
Jól körül vagy véve őrző emberekkel.
Szerencse! Nélkülük, tán sose talállak.
Két napja már elmúlt, harmadikba fordult,
hogy egyre vizslatlak, kereslek mindenütt.
Átkutattam érted az egész vidéket,
csak épp azt nem hittem, hogy a merészséged
a legeggyenesebb, legszélesebb úton
üti fel tanyáját.*

PETÁR: *És mért lettem olyan
fontos a szemedben, hogy elhagyjad értem
a rádbizott népet?*

KÁPLÁN: *Nem hagytam el, féltem.
S lelkem sem különben: hogy fogok felelni
hol volt, hol a pásztor, amikor a nyája
szélnek vette útját s farkas prédája lett?!
Amíg nem tettem meg mindent, nem lesz nyugtom:
mindig ellenemre volt a hadi élet,
kezdet kezdetétől már ellene voltam,
békéért loholtam, aztán meg utánad.
Nem az én hibám, hogy szavam csak pusztába
kiáltó szó maradt és tebened látják
üdvözítőjüket. De ha már így esett,
azért jöttem, tudd meg: kezeden a sorsuk...*

PETÁR: *Szép szóval kezegetsz, de dologra, mi kell?!*

KÁPLÁN: *Térj vissza hozzájuk és vezesd ki őket
iszonyú pokluktól! Segíts összetörni
rettegésük rácsát. Elvesznek. Utolsó
lehetőségük, hogy megmeneküljenek;
szánszámra méltók, félelemben élnek!*

PETÁR: *Jól sáncolt táborban, biztos fedezékben.*

KÁPLÁN: *Hová éjszakánként szörnyű lidércfények,
olthatatlan tüzek, lánggal égő falvak
járnak kísértetni; ahol az álmokat
gazdátlanul maradt kóbor ebek őrzik
veszett vonítással; hol a hulló pernye,
amit a forró szél egyre orrukba hord,
elakasztja a szuszt. Mert tűz, tűz mindenütt,
földön is, égen is, és egyre közelebb;
jajszó és sikoltás s az is mind közelebb,*

mígnem ma vagy holnap eléri a tábort.
Tudom, aggodalmam túlzónak találod
s szerencséd rácsáfolt valóban nem egyszer,
de volt igazam is. Gondolj a városra!

PETÁR: Arra, hogy féltetted? Úgy van, az oda lett.
Nem nyertünk-e többet, egy egész világot?
Nem lett-e igazam, hogy minket a rácok
soványka prédának tartanak, sokkal több
nekik egy hadsereg, kaszával kapával?
Nem számoltunk-e le minden udvarházzal
ami útba akadt? S ne hidd, hogy ezentúl
nem fogunk ugyanúgy! Ezért kár volt jönnöd.

KÁPLÁN: Távoztasd a gögöt magadtól! Nem segít
senkin! Mért várnád be? Előbb-utóbb úgys
megrendül hitetek már a győzelemben.

PETÁR: A kicsiké lehet, de nem az én hitem!

KÁPLÁN: Nagyra tartod magad, ne hidd, hogy az is vagy!
Ha nem arra lettél, magad nem vághatsz rést
a világ posztóján, hogy magaddal öltsed
össze a hasítást; ha meg hivatásod
az, hogy az élen járj, alázattal tedd azt,
hagyd a fennhéjázást! Ne élj vissza vele!

PETÁR: Csak fogd csöndesebbre! Ne adj leckét csödből:
a te hivatásod lélek és test java,
mégse tudtál eddig mást tenni: útjába
álltál minden jónak!

KÁPLÁN: Önzésnek gonosznak!
Most is csak azt mondom, vedd vissza társaid
a bűnők útjáról, és térj meg magad is!
Hol abban a virtus, hol a bátorság, hogy
nem kímélsz meg aggot, jajveszékelő nőt,
nem tudod szánni a földön térdeplőt sem?!

PETÁR: Láss tovább orrodnál: veszélyben tud térden
könyörögni még a leggazemberebb is.
Nem akkor nehéz az emberi szó! Tudtak
volna könyörölni, amikor a gazság
tombolása voltak, amikor halasztást
kértünk kilencedben, elmaradt adóban,
amikor a szőlőt jégeső verte el;
gulyaszám döntötte le a vész a marhát,
mégis kicsikarták halmozott részüket!

KÁPLÁN: Ezzel nem mentheted magad! Haragra meg
ha volna is okod, nem a bűnözésre!

PETÁR: Szűnj bűnnek nevezni azt, ha az igazság
kel törvénytevésre! Kereszt van mellemen!

KÁPLÁN: Hogy nem pirulsz bele! Ez a kereszt már nem
rongyos ruha dísze, ha dísz az csakugyan,
s nem szentségtörés így felmagasztalni a
feltorgatás jelét. Tépd le mindenestől!
Változz vissza régi egyszerű formádba
s szálnalmas csordádat is kényszerítsd vissza
szalmás jászolához! Hányjátok a kincset
el, adjátok vissza annak, akinek az
törvény szerint jussa. Térjetek vissza az
alázat útjára, engedelmességre!
Magadon tudod meg hova vezet az, ha

*felnyitod szemüket, csak egyszer ne tegyed,
amit követelnek: ellened se restek
fogukat mutatni! De ha beléd mártják,
ne őket hibáztasd! Nem ők a hibásak,
te, hogy te nem láttad idején meg a bajt,
s nem vetted elejét! Add vissza a békét
lelkünknek! Fülüket tedd ismét éberre
a harang szavára! Vedd észre, hiányzik!*

PETÁR: *Nocsak, engem féltesz? Nem harang kell nekik,
kolomp, a vezérkos nyakába! Én rázom!
Aki nem hallja meg, belegebed hamar,
testére taposok lábbal, úgy vigyázzon!*

KÁPLÁN: *Allj meg, szállj magadba! Mire akarsz jutni,
mire, a szívedben ennyi káromlással?!*

PETÁR: *Ennyi igazsággal! Mert aki meglapul,
amikor a sorsa kezében, az hitvány!
S nem kevésbé hitvány az is, aki tűri,
hogy bárki kivonja magát nagy pimaszul
a közös gond alól, s egyre becsmérelve,
kétkedve szájaljon, közben meg szépen
megterített asztal főhelyét akarja!
Ostoba türelem, ami elszíveli,
hogy élősdik ellen folytatott küzdelem
élősdit teremjen!*

KÁPLÁN: *Magad ellen vétesz!*

PETÁR: *Sziszegj, nem tévesztesz meg, átlátok rajtad!*

KÁPLÁN: *Könnyű, nem rejtem el, mint te, a valómat
szépen hangzó szavak biztos álarcába;
és mégis rosszul látsz: magadat keresed
vissza szavaimban. Mindenki nevében
beszélsz a javakról s nem tudod elhinni
hogy én valóban a javukat akarom?
Ha igazán őket szolgálod, hallgatsz rám.
Nemcsak a társaid, nemcsak a magadét,
serdületlen lánykák, asszonyok életét
mented meg. Elvárják. Meg kell, hogy mentsd őket!
Mindent meg kell tenned. Hogyha másképp nem megy,
ajánld hát fegyvered fel az ellenségnek!*

PETÁR: *Józan ésszel próbálsz árulásra bírni?*

KÁPLÁN: *Ne akard megtudni, bosszújuk iszonyú!
Magad kötötted a háborút hátadra,
magad tudd levetni!*

PETÁR: *Tudjam elárulni*

KÁPLÁN: *amit felvállaltam? Nem félsz egy szemernyit?
Ne higgy a szavaknak, nem mondanak semmit!
Árulás? Belátás! Mit nyersz vele, azt lásd!*

PETÁR: *Pusztulj szemem elől, kettőbe hasítlak!
Nem félsz, hogy megnyílik talpad alatt a föld,
füvek, fák felállnak ellened?! Hallanak!*

KÁPLÁN: *Mintha csak anyádat hallanám! De bárcsak
lenne, ahogy mondod, tudnának érezni
a levelek, ágak, nem engednék, hogy egy
egész városnyi nép, maroknyi gazember
miatt bűnhődhessék, mint én sem engedem;
felhozok ellened mindenkit, akiben
maradt még egy szikra emberi jóérzés.*

*Inkább ti vesszetek, pár megátalkodott,
mint az ártatlanok számolatlan népe!
Elállod az utam? Lovamtól elrekesztesz?
Akkor gyalog megyek, ellenséged annyi,
akármelyik út a céломhoz elvezet.*

PETÁR: *Vigyázz, hogy odaérj! Megmozdulsz, megöllek.*

(Kést ránt a Káplánra. Feszült csend. Farkasszemet néznek. Hirtelen Anna érkezik feldúlt állapotban. Elcsigázva Petárba kapaszkodik.)

ANNA: *Emberék, emberek! Petár, jaj segítsél!*

KÁPLÁN: *Nincs olyan fegyvered, hogy engem legyőzzél. (el)
(egérutat nyerve)*

PETÁR: *Utána, utána, hozzátok elébem!!!*

(a színpalán kívül társaihoz)

ANNA: *Tarts föl engem Petár, nem bírom erővel!*

PETÁR: *Mi dolgoz itt, Anna? Hogy jutott eszedbe
utánam eredni? Az utak veszéllyel,
erőszakossággal teltek. Hogy volt merszed?*

ANNA: *Jaj, ne korholj, szeress, ahogy én szeretlek.*

PETÁR: *Sokra méssz vele most!*

ANNA: *Hallgasd, az ég alatt*

*a föld színén minden harangot meghúznak.
Milyen furcsán húzzák: kettőt végig húznak,
egyét megszakítanak... Hármat harangoznak.*

PETÁR: *Térj magadhoz, Anna! Mi történt teveled?*

ANNA: *Elesett fejemnek ékes koronája,
szakítsd le utána szörnyűségekből font
bogáncskoszorúmat! Tépd el jajszóból szőtt
menyasszonyruhámat, hogy ne emlékezzem,
felejtsek el mindent. Rajtad kívül senkim
nincsen hova lennem. Jaj senkinek sincsen!
Mi rontja az eszed? Mi történt, nem értem?*

PETÁR: *Jaj, igen nagy rémség, igen kegyetlenség!*

ANNA: *Hogyha könnye volna, még a rög is sírna,
a földnek ha szíve volna, meghasadna...
Nincs többé a tábor, üszök a palánkja,
jaj, az őrizetlen szállás porig égett...
Alig nyergeltetek, alig mentetek el,
tollforgós pojáca fegyveres sokaság
kerítette körül a megrettent népet,
dobokkal doboltak, kürtökkel kürtöltek,
magasról, lóhátról kiáltottak közénk:
aki paraszt haza akar menni, menjen,
szabadon elmehet, s eszébe ne jusson
újra kaszát fenni, hadakozás helyett
iparkodjék télre éhes családjának
élelmet gyűjteni... Mi, nálatok nélkül
tehettünk egyebet? Engedelmeskedtünk,
megadtuk magunkat. Aztán szétindultunk,
s ahogy szétszéledtünk, utánunk eredtek
tajtékos lovakkal, fegyverrel; futottak
akik tudtak, kik nem... Ott helyben levágtak
gyereket, öreget, ránk meg asszonyokra
lányokra úgy jöttek, mint dögre a legyek,
láttam öregasszonyt kikötözött lábbal,
láttam kicsi lánykát felfeszített szájjal...
Jaj, fajtalan világ! Vesztettem volna el*

legalább az eszem. Semmit se értettem
volna meg belőle, ahogy a barom se
tudja, csak érzi, jaj, hogy a bárd a halál,
Jaj nekem, jaj nekem, jaj az ember minden
teremtmények között öntudattal büszke,
a legátokvertebb, legmegalázottabb,
legesleg szánandóbb: tudja is, ha szenved.
Menj, hívd társaidat, s jöjjetek, vezetlek
a földigalázott asszonyok elébe.
Soha nem utáltak jobban férfit, s jobban
nem volt szükségük még férfi-segítésre.
Bennetek remélve ide igyekeztem.

PETÁR:

ANNA:

Ha jönnek, itt lesznek. Nem tehetek semmit.
Ennyit tudsz mondani? Csak ennyit, nem többet?
Követ hordsz melledben szív helyett? Nem szánod
sorsukat? Nem indulsz keserveiken meg?
Mért száraz a szemed? Mezőn fűszál volnál,
jaj, harmatot sírnál; erdő fája lennél:
leveled hullatnád, ágaid tördelnéd;
csak mert emberfia vagy, nem lehet könnyed?
Részvétől még nem lesz senkinek se könnyebb.
Hallod a harangok...

PETÁR:

ANNA:

PETÁR:

ANNA:

Trombitákat hallok.
Iszonyú, ugyanígy fújják! Közelednek.
Az asszonyok nyomán nyomotokra lettek.
Szólítsd a társaid! Menj közéjük! Te is
doboltass, ne hallják meg az ígéretést,
tömd el a füluket, legyenek süketek,
ne hallják, hogy aki feltartja a kezét,
szabadon elmehet! Figyelmeztess őket,
asszonyaik elé siessenek, s tovább
Dózsa Györgyhöz, csak ott vannak biztonságban;
csak az ő hatalmas királyi pálcája
fékezheti ártó, dühös tobzódását

PETÁR:

ANNA:

PETÁR:

ANNA:

PETÁR:

a gazembereknek. Menj, igyekezz, siess!
Ne akard, hogy menjek, annál jobban szeress!
Társaim szanaszét, egyszál magam vagyok,
nem érdekel senki, csak téged mentselek!
Mind, mind, ne csak engem! Mind meg kell mentened!
Ne másokkal törődj, amikor életed,
gazdagságod forog kockán! Jöjj, fogadj szót!
Nem vészhet semmibe annyi akarásom,
hogy gazdaggá teszlek, hogy felöltöztetlek
bíborba, bársonyba, földig szép ruhákba,
kenőcsökkel kenem illatosra tested,
muzsikát zendítek gondod múlására...

ANNA:

Ne folytasd! Nem adhatsz rám olyan ruhát, mely
minden asszony testén eltedje a foltot;
nincs a földnek olyan illatos kenőcse,
mi az utált csókok szagát eltemesse;
és hagyd a muzsikát, amíg egyetlen egy
fül is emlékszik még a vad zihálásra!

PETÁR:

ANNA:

Nem a te bajod már! Gyere, ne vesztegesd
az időt hiába! Fölébük emelkedsz,
lovad lesz, hintód lesz különb, mint bárkié.
Félek tőlük, Petár! Tőled, mivé lettél?

PETÁR: Akármivé, érted: ékes úri asszony
legyél oldalamon, ne törődj most mással.

ANNA: Hogy az úri barom népen úrrá lettél,
most magadat rontod meg uraskodással?
Hogy fordított így ki a legjobb szerencse?

PETÁR: Téged fordított a nincstelenség gögje!
De hozzám tartozol, s nem viselem el, hogy
rongyokba temessen újra a szegénység!
Gyerünk, ha azt mondom! Van kincsünk, találunk
majd egy szabad várost, ahol letelepszünk,
ahol nem kérdezik miért, honnan jöttünk,
aszerint ítélnék meg, amennyit érünk.

ANNA: Amennyit erszényed átkozott súlya nyom!

PETÁR: Akárhogyis, úgy lesz, ahogy én akarom.
Ereszkedjél alább, mielőtt még arcod
körmöddel szántanád, hajadat tépkednéd,
hogy örökös bőjtrel, inséggel sújt ismét
a nagy nyomorúság.

ANNA: Hiábavalóság!
Az inség nem riaszt, nem félek a bőjtől,
azt meg lehet szokni, csak a gyaláztatól,
megaláztatástól, az a leggonoszabb,
és attól nem válthat tömött erszényed meg.

PETÁR: Ne latolgass annyit! Próbálj megérteni,
nem maradhatunk itt, nem várhatunk addig,
amíg ránkrontanak a vad fegyveresek.
Takarjuk magunkhoz a szerzett kincseket
és menjünk! Süket vagy? Odacövekeltek?!
Egymagam induljak? Mind közelebb érnek,
mind közelebb tájják!

ANNA: Mit neked egy almát
két felébe vágni! Mit neked éntőlem
elválni! Nem megyek. Nem csinálsz magadnak
nagy híres gazdagnak engem. Ne érz hozzám!

PETÁR: Jönnöd kell! Makacskodsz? Ne hidd, hogy engedem!

ANNA: Árvizet indítsál, csak az mos el innen!
Csúnyán megcsúfoltad Dózsa György keresztjét;
úgy hittem, egy eszmét varrtál föl melledre.

PETÁR: Esztelen az eszme, akkor ér valamit,
hogyha embert szolgál!

ANNA: Téged, mondd inkább úgy!
Senki mást, csak téged. Jaj hova jutottál!

PETÁR: Rövideszű, vessz meg! (megüti)

ANNA: Hát ezt is megtetted,
megütöttél, Petár? Te lator, te hitvány,
te martalócvézér, te zsiványkapitány...

PETÁR: Megkaptad a leckét, úgy adj még tanácsot!

ANNA: Ti, szájhősök, tesztek tönkre minden eszmét,
legnagyobb hirverők, legtörpébb harácsok,
mérceit nem ismerők, kik az igazságot
csupán fedezéknek használjátok önös
érdekeitekhez. Ti utolsók, rablók,
jó szót nem érdemlők, jóllakott nadályok.
De ne bíz el magad! felszínre dobja a
szemetet a hullám. Bevádollak anyád
előtt a világnak. Rám fognád bűnödöt?

A bűn csak bűn marad! És ha mégoly tiszta lenne is a lelked, fehér, mint a friss hó, vagy mint a galambtoll, mint a fehérhattyú, annál is fehérebb, mint a báránnyapjú: jól megismertelek, akármit megtennék csakhogy bemocskoljam; hazudnék, hogy lakolj, lelkem kárhoztatnám. Inkább, mint örökös félelemben éljek. Kiszolgáltatta egy kushadó szeszélynek, amelyik változó, mint a szél járása. Jönnek már. Nem mehetsz semerre. Nem tuthatsz. Gyertek, gyertek! Lásza mindenki szégyenem! Ujjal mutatok rá.

(A kar élén Zóra lép a színre.)

PETÁR: *Legalább megtudod, ki az, aki példát ad ragaszkodásból. Ki nem hagy magamra, bármilyen baj súlya görbeszti vállait. Gyere, anyám, hagyd itt ezt a vizihínár-csokor nyomorultat. Milyen igazad volt, amikor azt mondtad: magadat szeresd csak. Kár volt minden értük, ezeknek csak ott jó, ahol jajgathatnak, kedvükre sírhatnak. sajnálhatják váltig magukat; hogy bármit tegyenek magukért, arra nem kaphatók. Gyere, karom nyújtom. Szenvedtél eleget, szenvedjen most más is! Jaj de igazad volt, bolond ez a lány is. Irgalmatlan bolond, képzelgő, csökönyös, rögeszméit görcsös-lázasan ápolja. De tegye, leveszem a kezemet róla. Majd hamar elfelejt.*

ANNA: *Bár bírnálak, tudnék könnyen felejteni, ne tudnálak olyan igazán szeretni! Ha tudtad határát rövid szerelemnek, mért vetettél hálót szabad életemnek? Minek is születted, minek ismertelek? Jaj, mért pólyaruhád nem volt szemfődeled. miért pólyakötőd eresztőkötelede?*

PETÁR: *Hosszútölű világ cserregő szarkája, nem állhat a nyelved? Ismered tenyerem?! Bomlott eszű satnya! Aztán anyám, te is mit váratsz magadra? Nem szólsz? Meg se mozdulsz? Mit méregetsz engem? Talán sose láttál?*

ZÓRA: *Ha fiam nem volnál, úgy elátkoználak, késő unokádnak is kitellne abból; de mert a fiam vagy, csöndes szóval mondom, nézz végig az árván, s borzadj el látásán!*

PETÁR: *Vaj', mit néztek rajta, hisz nem tekszik halva?*

ZÓRA: *Tartsd a szád! Mért teszed csúftá szavaiddal szép tiszta szivedet? Mért csapkodja nyelved így az elesettet? Engem se kérj arra, hogy hagyjam magukra a sorsűzötteket! Hogy várnád el tőlem, s hogy is tehetném meg, amikor én szedtem őket össze a szél minden irányából; én hoztam beléjük vissza az életet; én ráztam fel őket temető árkából, élni akarjanak, ne a halált várják hangtalan fohással;*

*én mondtam: jöjjenek, bárhol leljenek rád,
jöjjenek el hozzád. Újraszültém őket,
a szülés keserves összes fájdalomával
sorsukká lett sorsom.*

- PETÁR: *Én a tiad vagyok!*
- ZÓRA: *Ők az igazságom, és ha a tiam vagy,
őket kell szolgálnod, ahogy én szolgálom.
Fogd egybe társaid, s vezess Dózsa Györgyhöz!
Ha sokáig álltatsz, lábam gémberedik.*
- PETÁR: *Fázol? Hát melegedj, menj közel a tűzhöz!*
- ZÓRA: *Rám pattan parazsa, a ruhám lángot vet.*
- PETÁR: *Rázd le, ha rád pattan és majd nem éget meg!*
- ZÓRA: *Észnél vagy? Veszítsem el minden kincsemet?*
- PETÁR: *Veszítsd! Az életed mindennél kedvesebb!*
- ZÓRA: *Most térnél más útra, amikor nincs más út?
S te? Aki nem bántad szörnyű nagy vitéznek,
cifra katonának képzelni magadat?!
Győzz előbb! Úgy akarj majd kincseket, házat,
Tele pincét, kamrát! Teríts előbb, aztán
költsd el vacsorádat, ahová meg kell hívj
mindenkit, hogy tudják, ez a harc nem tiéd,
enyém is ugyanúgy, s mindnyájunk ügye volt.*
- PETÁR: *Te is csak olyan vagy, mint a változó hold!
Jössz, maradsz, határozz, mert tovább nem várok!
Köpök a harcodra! Háborúd nem egyéb
haramia-harcnál, lator-zendülésnél!
Csapdába csal, várd ki! De nélkülüm. Megyek.*
- ZÓRA: *Hova mégy?! Itt maradsz, ha hozzád beszélek!
És kushadj! Ne szidd azt, ami a nevedet
tűzi zászlójára, szentképként magasztal.
fölruház, kivakar a tűrés mocskából!
Te ugatsz csapdáról? Te veted a hurkot
s a hozzád hasonlók, haszonlesők, mohók!!!*
- PETÁR: *Anyám vagy te nekem? S méghogy érted tegyem
kockára életem?! Engem nem látsz többet.*
- (Petár indulni akar, a Kar útját állja)
- KAR: *Megállj! Nem mozdulhatsz! Nem hagysz el bennünket!
Nem mocsokolsz büntetlen! Hova ragadott el
dölyföd, hogy van merszed, hogy van bátorságod
a szemünkre vetni keserűségünket?!*
- PETÁR: *Aki élni szeret, ne jöjjön közelebb!*
- KAR: *Add meg magad, add meg, mert csak egyedül vagy,
s akár mint mesterkedj, a mi kezünkön vagy.
Nézz szembe magaddal: gyérülünk, mint a fű
a vadak csapásán, mignem mind elveszünk.
Dózsa Györgyhöz voltunk hivatalosak, s lám
élünkön teveled mivégre jutottunk!*
- PETÁR: *Mit akartok tőlem? Falka együgyűek!
Számoltatok vele, hogy nem adnak ingyen
egy lyukas zsákot sem? Rámfognátok most, hogy
miattam vesztek el? Én vagyok a hibás?
Van köztetek férfi? Köpnöm kell, asszonyok,
ti! Csináltassatok fel az égre házat,
ott majd nem ér utól a megpróbáltatás!*
- KAR: *Mondd meg, honnan vegyünk hozzá könnyű téglát,
tapasztó jó sarat, honnan a magasba*

*röpitő szárnyakat, hogyha a fehérre
azt mondják fekete; hogyha a hazugság
mint nehezék rajtunk, visszatart, földrehúz?!
Előnkbe álltál, nagy hanggal mutogatva
a szíved, a lelked. Elhittük a szavad,
s te, a bizalommal gazdag, hatalommal
büszke, kihasználtad, hogy megbízunk benned?
Adj számot.*

PETÁR:

Tinektek?

KAR:

Az egész világnak:

*nincs nagyobb emberi bűn, mint ha emberek
hatalmukkal élnek vissza, nincs gonoszabb!*

(Az elfogott, tiltakozó Káplánt hurcolják a színre.)

KÁPLÁN: *Nincs utálatosabb, mint semmirekellő
hatalmaskodása embertársa felett!*

Eresszettek el, ti, medvék, toportyánok!

KAR:

*Végre megkerültél te is, hamis hitű!
Három hamis hited, mindhármát megcsalod,
eladod lelkünket, mint az urat Judás
harminc ezüst pénzért. Te se meneküljél!
Lakoljatok együtt. Kezünkön egyike,
kezünkön másika: ugyanegy éremnek
két koszos oldala! Kapd elő a bicskát
akaszd a hasába, hasítsd a torkáig...*

ZÓRA:

*Félre a fiamtól! Mit akartok tenni?!
Átok ül rajtatok, egymás szabdalása?!
Félre tőle, félre! Hogyha van is bűne,
nem rátok tartozik ítélni, az égre;
az ha majd úgy látja, itt van az ideje,
abba belenyugszom, akár magam legyek
büntető ostora. De addig ne merjen
rá kezet emelni senki! Hátrébb innét!
Miért tetéztetek még a rossz szerencsét
avval, hogy afelett akartok ítélni,
akit ti tettetek azzá, amivé lett?!
Sehova se indult, semeddig se jutott
volna nélkületek. Miért engedtétek?
Miért követtétek?! Nincs mit ráolvasni,
ti se siettetek Dózsa táborába!
S nem azért, mert egyik vagy a másik fogott
volna hálójába, fiam vagy a Káplán.*

KAR:

Hogy? Még azt is véded?! Hagynánk talán futni?!

ZÓRA:

*Védi a kárhozat! Nektek akarok jót:
előbbre való most Dózsa Györgyhöz jutni,
mint egy hitvány káplán bűnét megtorolni.
Megbosszulja magát minden késedelem.
Halljátok?!*

KAR:

A kürtök!!!

ZÓRA:

A nyomunkban vannak!

ANNA:

*Hazudnak, becsapnak: nem lesz tél sohasem,
nem múlik el a nyár, nem kell betakarni
sem a didergőket, sem az éhezőket
nem kell megetetni: ad fűvet a határ,
betakar majd a föld. Ezen a világon
nincs keresni valónk más, mint menekülni...*

KÁPLÁN: *Nem elmenekülni! Dolgunkat végezni: kiirtani a gatz, azt kéne mielőbb, tisztán állhassunk az ítélőszék elé. Adjuk ki a bűnöst és megbocsájtanak nekünk meglátjátok!*

ZÓRA: *Lator, a fiamat?! Kinek kell bocsánat? Ellenünk vétkeznek! Ne higgyetek neki! Össze kell törnünk az utolsó ítélet riasztó kürtjeit; erőtlén ijesztés, erősebbek vagyunk!*

KÁPLÁN: *Adjuk meg magunkat s életben maradunk! Minlen dolgunk között a legelsőbb élni!*

ZÓRA: *Becsülettel élni, becstelen szájaló! Tisztán, szépen élni legelőbbre való!*

ANNA: *A harangot hallom, újra a harangot...*

ZÓRA: *Eresszétek el a fiam, mire vártok?! Eresszétek el már! Menjen! Nem halljátok, menjen, amerre lát, ha nem érzi hozzánk tartozónak magát! Keres még bennünket, fog még könyörögni, megcsókolja még a lábatok nyomát is, legyetek biztosak!*

(Káplánhoz) *Te meg remegve várd az igazság napját, jaj lesz, ha felvirrad! Megbüntet Dózsa György majd minden árulót. Mert hozzá visz utunk...*

KÁPLÁN: *A pusztulás útja! Vissza róla, vissza!!*

ZÓRA: *Menjünk és kiáltuk, mondjátok mind velem: Dózsa György a bosszú, Dózsa György a pöröly...*

KAR: *Dózsa György a pöröly, Dózsa György a bosszú...*

ZÓRA: *Ő az elégtétel, ő az ostorcsapás...*

KAR: *Ő az elégtétel, ő az ostorcsapás...*

ZÓRA: *Ő az igazságunk, kőből erős várunk...*

KAR: *Ő az igazságunk, kőből erős várunk...*

ZÓRA: *Öklünkbe faragva, testünkbe égetve lobogjon föl bennünk tűzvész nagy haragja, lehessen végre a föld a mi országunk...*

KAR: *Lehessen végre a föld a mi országunk!*

(A fellelkesült tömeg Annával, Zórával az élen elvonul. A Káplán és Petár maradnak a színen.)

KÁPLÁN: *Jaj, szánlak titeket, én megadom magam, s nem tudok mást tenni, mint csak könyörögni, kerüljétek el a bosszuló haragot.*

PETÁR: *Dögöljétek meg mind! Én élni akarok.*

KÁPLÁN: *Te nem mentél velük? Lesz imám érted is: bűnhődhess keményen, és mielőbb. Kérem majd a mindenhatót. (el)*

PETÁR: *Azt ugyan várhatod! (Melléről letépi a keresztet, kiigazítja öltözkését.) Külsőm megtéveszti minden ellenséget, s azt, hogy paraszt vagyok, nem okoz nagy gondot, majd elfelejtem... (el)*

V.

(Börtön)

- KAR: *Jaj, jaj, vége jaj, jaj! Hiába múlik el
éjszakára nappal, hiába virrad fel
aranyszál tollakkal a pirosuló hajnal;
jaj, hiába jön fel a nap szép fényesen,
egyenesen nem süt miránk már sohasem.*
- ANNA: *Hessegessétek el! Nem akarom látni:
egy fekete holló sétál tejem felett,
selyemszál fonál van körme közé varrva...
A fonál az élet, a holló a halál.*
- KAR: *Oda reménységünk, Dózsa György oda már,
pányvát vetettek rá, lováról lelökték,
durva kötelekkel kötözték sebekkel
elborított testét. Jaj, hogy meghurcolták,
jaj, hogy leköpdösték a nagy erős embert!*
- ZÓRA: *Aldott legyen a szó, amelyik fiamat
elkötötte tőlem! Aldott legyen a nap
amelyen elhagyott! Szenvedésben nem volt
még nálam boldogabb a világon senki,
mert akárhol van most, itt nincs, az a fontos;
rostély nem rekeszti, nem sáppasztja sötét,
nem rontja erejét kínjaim látása.*
- KAR: *Vezérek vezére, parasztok királya!
Jaj elmúlt ereje, vitéz mulatása,
a tömlőc feneke lett lefekvő ágya,
beszélgető társa a tömlőc ajtaja,
oldala támasza tömlőce oldala:
oda van szögezve, három vasabronccsal
falra felfeszítve. Dózsa György, Dózsa György,
mit tettek teveled?! Jaj, mire jutottunk
mi is már nélkülöd! Kezünkön, lábunkon
vasrudakat hordunk, eltört derekunkon
ólomdiszt viselünk. Úgy fonnyad a sorsunk,
mint a napra tett lép; életünk, italunk
nem egyéb mint jajszó. Hallod e sírásunk?*
- ANNA: *Sírvatok... a könnyel könnyebb lesz a bánat...*
- ZÓRA: *Én nem tudok sírni. Szemem kiszáradt tó,
bőröm a föld kérge, testem pergő kalász,
síkos ereimből kiapadt a folyó...
Lehet az? Mind jajgat, csak az én szám hallgat?
Talán nekem nem fáj, ami fáj másoknak?*
- ANNA: *Szél hajtja a habot, víz a vizimalmot...
te se jószántadból viseled a sorsod,
Ne magad hibáztasd!*
- ZÓRA: *Akit ostromoltam
mindig csak bántottam, még te állsz értelmem
és a szívem közé békítő kapocsnak?
Hogy megcsútolsz engem! Mennyire szégyellem!
Cyötör a forráság, homlokod csupa láz!*
- ANNA: *Azért ne félj tőlem, nap volt édesanyám,
hold volt édesapám, szél tanított táncra,
a halálom napján, vájj nekem egy gödröt
nagy víz tolyásába: halljam, zuhogása*

hogy veri vállamat, lássam, ha fölöttem
 nagy fenyők tetején megyeget a hold...
 ZÓRA: Mit vétettél Anna, hogy ennyire megver
 a sors? Bárcsak tudnám átvállalni terhed!
 Én érdemelném meg. Én, én minden ütést!
 ANNA: Ütésről ne beszélj! A pokol tornácán
 katlant kovácsol a cigánykovács hóhér...
 Halljátok? Halljátok? Minden ütés e n g e m
 ér. Az én fejemet ütik kalapáccsal.
 Jaj, vessétek végét! Hallgattassátok el!
 ... Hol a fiad? ... Meghalt? Tudom, csak jobban járt...
 ZÓRA: Nem igaz, hogy meghalt! Nem halt meg! Ki mondja?
 KAR: A bajban mindegyik csak magát siratja,
 De ki segít rajta, Dózsa Györgyön, jaj ki?!
 Am húzódjunk hátra! Csikorog a zárban
 a kulcs. Hírrel jönnek, vagy új megkínzottak
 érkeznek sorsukra. Negyvenedik napja
 jönnek, egyre jönnek, eltörve, jajongva,
 megnyúzva, hogy húsuk húsunkban sajogjon,
 vérük a vérünkkel, könnyük könnyeinkkel
 egy patakot mosson. Sohasem fogynak el.
 KATONA (be): Hátrébb! Hátráljatok! Szoruljatok odább!
 Helyet papotoknak, aki közétek jön
 bűnbánatotokra! Aztán panaszt, jajszót
 nem akarok, úgyis mindhiába lenne!
 Tiszteljétek benne a törvény szolgáját!
 Megtudjátok tőle, mi lesz a dolgotok,
 zárkátok ajtaját ha megnyitja kegyes
 irgalmából erős, hatalmas uratok.
 Jól figyeljétek, mert életetek függhet
 tőle, minden szava javatokra szolgál.
 Utolsó alkalom. Jobb később, mint soha:
 meg kell tanulnotok, akinél a fegyver,
 annál a hatalom. Ostoba tudatlan
 népség! Kellett nektek záratok tördelni,
 falkába verődni, odatolakodni,
 ahol a bajt mérik, elhagyva az ekét,
 bitangra a földet?! Büdös volt a munka?!
 Nos hát, nesze nektek! Bánhatjátok váltig,
 hogy többre vágytatok, mint legelő kecskék
 tőgyét dicsérgetni, meg a nádfelelet
 zivatar idején. Volt jó törvényetek,
 eltartott a határ, mért nem viseltétek
 magatokat illőn, mint én?! Semmi bajom.
 Most majd megértitek, akinek nem jutott,
 annak ne támadjon kedve hatalomra!
 KAR: Vegyél csak, vegyél csak csúfolódó szádra,
 mit tudsz te mivólunk, mit, hogy égre szállva
 mit érez a madár, s mit, ha kalitkája
 fogja vissza röptét. Föl se éred ésszel:
 a kalitka rácsa csak annak menedék,
 aki gyáva saját szép életét élni.
 KATONA: Szép-e?! Van kedvetek még visszabeszélni?
 Nem mondok nagy időt, s letagadjátok még
 azt is meglátjátok, hogy emberek vagytok,
 ismeritek egymást. Meghajlít az erő,

mint azt az arcátlan pimaszt is odafele,
 akit most kaptak el. Leri potájáról
 nyomorult mivolta, mégis letagadja;
 úgy sivalkodik ám, mint a nyakoncsipett
 patkány a szög vasán. Esküszik, lármázik,
 ide hallik hangja. Káromkodni se rest,
 tévedésnek mondja, otromba tréfának,
 hogy idehurcolták. De itt a pap. Vissza! (Káplán jön)

ANNA: Nézzétek, a káplán! Ő az megismerem.
 KÁPLÁN: Pirulj, arcom, pirulj! Mért kell ezt megélnem!
 KATONA: Nem könnyeket sírni, szolgálni szegődtél!
 KÁPLÁN: Engedj, engedj innen!
 KAR: Odafeletről jöttél,
 többet tudsz minálunk...

KÁPLÁN: Bár semmit se tudnék!
 KATONA: Elvettétek szoknyád: sirató vagy, nem pap!
 KÁPLÁN: Gonoszat tettetek, de sokkal gonoszabb
 készül ellenetek...

KAR: Beszélj, mit terveznek,
 milyen törvényt szabtak ki ránk és Dózsára?!

KÁPLÁN: Asztalt terítettek, rettenetes asztalt
 hóhér lakomára. Őt trónra ültetik
 magas székre teszik, hogy minden szem lássa,
 felülről nap süsse, alulról szél fújja;
 kerék abroncsából tüzesen vasalnak
 tejébe koronát, királyi kezébe
 égő botot adnak. Titeket kicsapnak
 köré, mint a barmot, ujjongani rajta,
 nádpálcával üzve, karddal kényszerítve.
 Aki élni akar, beléharaptatják,
 hogy pusztá fogakkal tépjék, rágják húsát,
 falják fel, nyeljük le megroncsolt tagjait.
 Azután vérével belepett ágyékán
 négy részbe hasítják; félig evett, bütykös
 lábát, nyakaszirtjét tűzre hajigálják.
 Eltörlik a földről minden maradékát,
 széllel szétfuvatják, még a hamuját is.

KAR: Eszedet vesztetted, ember nem tervezhet
 ilyen szörnyűséget, ilyen rettenetést!

KÁPLÁN: Megtudjátok, nem-e, ha majd körülötte
 eszeveszett táncot kényszerültök járni;
 ha majd emberetek, fiatok látjátok
 jóllakni megperzselt, féligsült húsából!

ZÓRA: Áldom a sorsomat, most áldom igazán,
 hogy messze kerültél, távol tőlem; kertem
 megmaradt virága. Teljes életemben
 mindig azt kívántam, mellettem légy végig,
 szemem zárásáig én szép felnőtt fiam,
 de most hálát adok, hogy sose láthatod
 meg ezt a förtelmet, ezt az iszonyatot.
 Te meg, pap, hiába facsargatsz könnyeket
 szemedből, megjelöl hovatartozásod.

KÁPLÁN: Fogjál le, katona, hengeríts közéjük!
 Én vétkem, én vétkem, én legnagyobb vétkem!
 Tévedt bárányai, elveszett juhai
 bégették a pásztort, s elfutottam tőlük,

*megtagadtam őket. Bilincset kezemre!
Rettegtem a perctől, tudtam, nem kerülöm
el a találkozást; megbűnhődik, aki
hivatása elől próbál menekülni,
lapu árnyékába, mint a ninivei
Jónás.*

KATONA: *Térj eszedre! Kell is nekik pásztor!
Csak elveszted magad!*

KÁPLÁN: *Hagyj el, és kötözz meg!
Nem kerülhetem el úgysem a sorsomat.*

KATONA: *Magad könyörögtél, tulajdon tülemmel
hallottam, hogy élhess...!*

KÁPLÁN: *Akkor még nem tudtam,
nem is gondoltam, hogy ennyire nehéz lesz.
Kérdezd csak meg őket, miattam gyötrődnek...
Cserbenhagytam őket, bűnhődnöm kell értük.*

KAR: *Vidd el a bolondot, vidd el, nem ismerjük!*

KATONA: *Együgyű pap, senki nem ismer közülük,
láthatod, ámulnak.*

ZÓRA: *Ki mondja azt, hogy nem?!
Mindnyájan hazudnak! Mért hallgatnátok el?
Mi okotok van rá? Nem emlékeznétek,
micsoda jászolhoz akart volna kötni
életfogytiglan, mint a köteles barmot?!
Talán elhittétek, valóban jót akart?
Az ég óvjon jóakaróktól meg,
akik ellensége ketrecébe zárnák,
eladnák a népet! Elárult titeket,
és még azt mondjátok rá, nem ismeritek?
Kezetekben a sors, mely buktat vagy emel
avval, hogy közétek tartozik-e vagy sem
valaki. Halljátok?! Ítélet ez a szó!*

KAR: *Hallgass, nem ismerjük! Nem közülünk való!*

ZÓRA: *Nem, nem nyugszom bele, hiszen ő akarta
fiam kiadatni, ellenség kezére
juttatni, megölni! Lássa meg, tudja meg,
kit akart szolgálni! Csattanjon az ostor
rajta is, akarom, és tudja meg azt is,
semmi se sikerült szennyes szándékából!
Egyenes a hátunk, mindig is az marad!
Nézd, lásd, nem remegünk! Ne merjed hinni, hogy
Dózsa Györggyel bennünk vége az igaznak!
Nincs közöttünk egy se, aki szégyenszemre
olyan ocsmány áron mentené magát, hogy
belemar eleven élő emberhúsba!
Levágna? Vágjanak! S tudd meg, a fiamat
sem veszíthetted el! É! Sőt elkerülte
még ezt a poklot is. Nem hiszed, hogy nincs itt?
Hát csak keresd, keresd!*

KATONA: *Káplán! Mért tűröd ezt?!
Hangoskodó asszony, a képedre mászok!
Azt hiszed, még mindig, hogy paraszt királyod
otromba szava dönt? Járatod a szádat,
mint az a hatökör odafont? Megjárod,
sorsára jutsz! Nézd csak, megkötözve hozzák!*

(Petárt lökik be)

- PETÁR: *Sakálok! Hiénák! Szóra értelmetlen
szolgák, porkolábok! Eresszettek innen!
Napnak, fénynek, holdnak ura hogy nem ítél
örökös sötétre, nem tudja elvenni
szemetek világát! Mire való az, ha
nem tesz különbséget becsületes ember
s bűdös paraszt között, aki egész nap csak
a ganajt turkálja! Nem látjátok rajtam,
nyakam nem szokta meg az igát hordani,
nem szokta meg kezem a láncot csörgetni,
nem szokta meg testem élve elrohadni!
Mi közöm van nekem a robotosokhoz?!
Fülemet is bántja a harákolásuk,
bűzüket se állom, orromat facsarja!
A ruhám nézzétek, s a címerem rajta...!*
- KATONA: *Lopott úri condra! (arcába köp) s ne, itt a címered,
otromba jószág! De ha még akarsz,
a csizmám talpával taposom potádra!*
- (Petár észreveszi a Káplánt. Szünetnyi zavar után átlátja a helyzetet.)
- PETÁR: *Káplán, a hitedre!*
(katonához) *Kérdezd csak meg tőle,
hogy sohase voltam én Dózsa György híve,
együtt menekült a harag elől velem.*
- KÁPLÁN: *Téved. Ezt az embert én nem ismerem.
Szerencsétlen, miért bizonygatnád, hogy én
veled menekültem? Módot keresel, hogy
életedet megmentsd? Válassz másik utat!
Ha te engem ismersz, ismered őket is,
hozzájuk tartozol.*
- PETÁR: *Hogyan...? Összekeversz.*
- ANNA: *Hozzájuk, én? Mit nem! Vakmerő bitangok!
(Zórához) Petár! Félek tőle. Szólj neki itt vagyok –
Mondd, gyönyörű hajam lehányták a földre,
szőrömet kitépték, kiserkent véremmel
festették a jelvényt hátamra, mellemre...*
- ZÓRA: *Hallgass! Elárulod.*
- ANNA: *Hagyd el a zsémbelést!
Hallod, szólítsd ide! Ne irigyeld tőlem!
Ne hagyj könyörögni! Te ébresztetted fel
benne a becsvágyat, te is tudt lebírní!
Fékezd meg a rosszat, gonoszat, ijesztőt!
Miért szégyell engem?! Térítsd vissza hozzám,
add vissza nekem őt! Letérdelek eléd,
nevedben a hajnalt, a virradást hordod,
könyörögve kérlek, hozd föl azt a napot,
ami a harmatot fölsüti, könnyeim
felszárítja, ami átjárja a lelkem.*
- PETÁR: *Megvetnék a húrkat, megfognék a rókát,
ohó, de nem engem! Én a próbát állom.
Eszelős, láthatod. Ne adj a szavára!
Most látom először, ahogy a többi is.
Nincs közöm hozzájuk, nem igaz! Nem igaz!*
- KAR: *Bár ne volna igaz, ne született volna
közénk, ne erőnkkel növesztetted volna
fölénk a gőgödet! Könnyen letagadnánk,
ha letagadhatnánk, ha avval nem válnánk*

hasonlóvá hozzád. Tükröt tartasz nekünk,
s az rémit legjobban, ahogy torz arcodban
magunkra ismerünk.

- PETÁR: Hazudnak, gyűlölnek!
Még most is, hogy látják elveszett az ügyük,
ott ártának az ártatlan gazdagnak,
ahol megtehetik. Mondd meg, bizonyítsák
be, hogy paraszt vagyok! Mondd meg nekik!
- KAR: Anyád csak ismered!? Zóra a rác asszony!
Hol vagy? Gyere, vágd a szemébe, te szülted!
Megtagad? Cáfold meg betűre, amit mond!
- PETÁR: El innen! Nem láttam sose ezt az asszonyt!
- ZÓRA: Teremtőm!
- PETÁR: Nem láttam! Ha mondom, nem és nem!!!
- KATONA: Itt már semmi dolgunk, vár a többi zárka,
de a bitangjára majd nekem lesz gondom,
én magam hivatam meg a lakomára,
harapjon, vagy vesszen!
(Káplánhoz) Mit ácsorogsz? Gyerünk!
- KÁPLÁN: Ne mozdíts el innen!
- KATONA: Szolgálat – szolgálat!
Hamarost értük jössz.
- KÁPLÁN: Jaj nyomorult lelkem
(mindketten el)
- ZÓRA: Anyádé, te nézz rám... Jaj, mi történt veled!
Nem tudom elhinni. Nem akarom hinni,
bánatra szült kedves, drága édes fiam,
egyetlen gyermekem. Nem ismeresz meg? Engem?
Emlékezz, szeretted. Korai öregség
ráncától féltetted; arcom pirosáért
lobbant fel haragod, beapadt szememért.
Nem felejthetted el...
Hogy félhetnek tőled,
hogy így megkötöttek! Védni sem tudod
magad, ha megütnek. Erősen tartanak,
pedig erőd fogytán, éhségtől gyenge vagy,
lábadon alig állsz, kiver a veriték...
meleged van talán?
- ANNA: Fázom, hideg szél fúj...!
- ZÓRA: Se kezéd nem nyújtod, se szavad nem adod?
Szólj bár egyet hozzám! Én szólítalak, anyád.
- PETÁR: Hallgass bába, hallgass! Anyám lettél volna;
ily nyomorult sorra nem juttattál volna,
visszatogtál volna, mikor elindultam.
Hogy előmbe álltál? Csak szóval pereltél,
szívedben dicsértél, sikerem kívántad:
szép házat reméltél, hintós paripákat,
vidám vacsorákat feneketlen tállal;
bőséget álmodtál nekem, gazdagsággal
teljes szép életet, tele pincét, kamrát,
bort, búzát és békét, hol van a békesség?!
Hol a tele kamra, hol vannak a kincsek,
jó vasas szekerek, szép tizenkét ökrök,
hol vannak javaim? Százszor szép életem
hol van hát?! Becsaptál! Szíjkorbácsot adtál
hátamra, s egy ócska viseletes köntös!

ZÓRA: *Te akartál köntöst, te a korbácsot is,
emlékezz, hogy félttem, féltettelek attól.*

PETÁR: *Savanyú bort kínálsz cirádás kancsából
ne bánd, ha kiköpöm, elhúzza a számat.*

ZÓRA: *Okold csak, okoldjad fájdalmas anyádat...!*

PETÁR: *Te tévesztettél meg, mint téged a világ,
átkozott a földje!*

ZÓRA: *Benned születtem meg,
benned a tévedés, nem a világ szülte.
Tapsd el magadban, igázd le, törd össze!
Ami általad lesz, általad pusztuljon,
ha ellened fordul! Felelős vagy érte.
Szükséges, hogy végét tudj vetni, megtagadd,
nehogy majd önmagad, az embert kényszerülj
megtagadni!*

PETÁR: *Az ember tehetetlen,
ha az van kimérve, azt is teljesítem.*

ZÓRA: *Csak a testünk sorsa elkerülhetetlen,
az hús: hús, elrohad, ha nem előbb – utóbb;
de a megmaradót, amiért születtem,
neked kell formálnod, hogy jelölhesd: voltál,
éltél tiszta szívvel. Kell, hogy jobbitsd magad,
mert a világ csak a tisztát fogadja el.*

PETÁR: *Tisztaságról beszélsz? Mindünknek van vétke.*

ZÓRA: *Bánd meg és a halál nem büntetés érte.*

PETÁR: *Nem fogok meghalni. Ne hidd! Élni fogok.*

ZÓRA: *Kötelességed, hogy kiirtsd a gonoszt
magadból, s ne növelj hatalmát fölötted!
Hallottad, mi vár rád: ott fognak hajtani
Dózsa körül táncra! Választanod kell: vagy
harapsz a húsába...*

PETÁR: *Hallgass, ne halljam ezt!
Aki felemlíti még egyszer, megbánja!
Elég lesz megtennem, mert megteszem. Azt is!
Akármit kívánnak.*

ZÓRA: *Tagadd meg!*

PETÁR: *Levágna.*

ZÓRA: *Tudom. Megsiratlak.*

PETÁR: *Nem támaszt föl a könny!
(Odakinn megszólalnak a harangok. Anna hangosan jajveszékeltetni kezd.)*

ANNA: *Ítélet ideje, iszonyú tűzőzön!*

PETÁR: *Ne engedd beszélni! Őrjít a félelem.*

(Zórához)

ANNA: *Látom, látom, látom! Vakuljál meg, szemem!
S minden szem! Minden fül veszítse hallását!
Rajta, tépjétek ki a harangok nyelvét,
felverik az ép ész síró birodalmát:
kezdetét veszi a pokoli mulatság...*

PETÁR: *Nem akarom tudni! Parancsolj rá, hagyja!*

(Zórához)

ANNA: *Hegedűket nyúnek, sípokat zengetnek
és csattog a korbács. Mint a férgek bújnak
ki a föld odvából a csontukig csupasz,
kettétört emberek. Nyínak, nyüszítenek,
üvöltenek. Riadt állat szemükben a
halál rettenete. És őt kivezetik*

a kör közepére. Székére ültetik,
 felteszik fejére keserves abroncsát,
 szép halántékát az izzó vas átsüti,
 tört koponyájának a nedve kibuggyan,
 mint az aludtej. Agyvelejét ontja
 tüle, szája, orra, förtelmes folyadék
 mázolja be arcát. Dölyfősei pedig
 még a lovakat is mind táncra léptetik,
 még a dobokat is mind táncra veretik,
 s jaj, tanult emberek éneklik: *Te Deum!!!*
 Ő meg csak ül némán, szótlanul, erősen...
 Mért hallgatsz? Kiáltás fel! Mért tűröd el mocskos
 szájukon az Isten nevét?! Harsogd őket
 túl, amikor néped csordáját rád hajtják.
 Kiáltás, mint az úr: *vegyétek s egyétek,*
 mert ez az én testem! És amikor véred
 izlelik inyükkkel a meghajszolt párák,
 szólj nekik eképpen: *igyátok, kutyáim,*
 mert ez az én vérem, bennetek támadok
 örök hatalomra...!

PETÁR: Hagyd abba! Hagyd abba!
 (Petár gyilkos indulattal törne Annára. A Kar Anna elé áll. Fedezi.)
 KAR: Le akarnád ütni, akár egy állatot?!
 PETÁR: Mindenkit, mindenkit! Legázolok mindent,
 (örjögve)
 ha utamat állja, az egész világot!!!
 ZÓRA: Petár!!! (a hangot a börtön falai visszhangozzák)
 (Zóra kiáltása után a színpadon szinte megdermed minden, csak Anna nyöszörög)
 ANNA: Fázom... fázom, ki ad rám kabátot...?
 ZÓRA: Jaj miért születtem anyának a földre,
 miért nem teremtem az erdőre fának?
 ANNA: Fázom, adjátok rám koporsó-ruhámat...
 ZÓRA: Tépd le azt a köntöst magadról és add rá!
 (Petárhoz)
 PETÁR: Meghal, minek neki?
 ZÓRA: Te is meg fogsz halni.
 (A kar lépésről lépésre mind szorosabb gyűrűbe fogja Petárt.)
 KAR: Halj meg, halj meg, halj meg! Nincs melletted senki.
 PETÁR: Nem, nem lehet igaz! Anyám, ha anyám vagy,
 állj elébem! Védj meg! Mint annyiszor tetted!
 Ments ki karmaikból, mielőtt széttépnek!
 Félek a haláltól, meg akarnak ölni.
 Félek, hallod? Félek. Nem hagyhatsz elveszni!
 Kezem meg van kötve, tehetetlen vagyok...
 Elszánták magukat. Hallod? nem hagyhatod!
 Mindig velem voltál, mindig veled voltam,
 amit tanácsoltál, mindent megfogadtam,
 te tehetsz arról is, hogy idejutottam;
 szemed rebbenését értettem: kívántad,
 sok legyek, sok voltam; akartad, hogy éljek,
 és élni akartam, és akarok most is.
 Ne tagadj meg engem!
 ZÓRA: Álljatok el tőle!
 Én szültem világra, én felelek érte.
 S mert a felelősség az egyetlen mérce,
 ami igaz embert hamistól elválaszt,

*vess számot magaddal, és merd vállalni azt,
amit cselekedtél. Le a maskarával!
Vesd le azt a condrát! Tanulj embermódra
halni, ha embermód élni már nem tudtál!
Hát ember vagy, Petár! Ember húsába hogy,
hogyan haraphatnál? S hogy akarnál élni
hogy tudhatnál élni? Hisz vége mindennek!*

PETÁR: *Nem, ameddig élek, nincs vége semminek.
Kezdődhet előlről minden és végződhet
másképp is.*

ZÓRA: *Hogyan? Hogy nem téged hajtának,
korbáccsa!, te hajtod majd az igazakat
emberevő táncra? Hallod, érted jönnek,
hallgass az anyádra! Csak most, utoljára!
Mentsd meg a lelkedet, ha már a testedet
úgy sem mentheted meg! Fordítsd meg szándékom!
Ha jóra fordítod, áldott lesz a neved;
ha rosszra fordítod, szörnyű átok ver meg...*

PETÁR: *Egyetlen szándékom: élni, mindenáron.*

ZÓRA: *Visznek már. Jaj, Petár, könnyörülj anyádon!
Gyenge vagyok hozzád. Akartam, hogy éljél,
de azt nem akarom, jaj, hogy bemocskolják
minden erényedet. Álld útját! Ne engedd!
Ne kényszeríts engem, hogy én óvjalak meg!
Nekem ne oldozzák fel sehol bűnömet!
Menj, menj mezítelen, pőrén, mint születéssel!
Gondolj társaidra, hogy egyek legyetek,
mert az emberek nem maguknak születnek!*

PETÁR: *Könnyen szavalják ezt, akik megvénültek,*

(Zóra: átöleli a fia nyakát mind szorosabb és szorosabb öleléssel)

*Ne gúnyolódj rajtam, húsból szakadtál,
véreimből vagy vérem, eszméletem, Petár!
Miattad fájlaltam derekam, miattad
lett szaladó lábam erekekkel gyökeres,
veled vagyok terhes mind a mai napig,
halálomig. Igen. Testemben hordalak,
és siratni foglak, Siratni, ahogy csak
ég sirja a földet. Siratni sem könnyebb
mint megsemmisülni. Mert a mennyt nem hiszem.
Ha van, nem engedi, hogy élve kerülj ki
a kezemből! Szerelmem!*

(A holttestet puhán lefekteti. Ölébe veszi. Fegyveres katonák jönnek. Sorfalat állnak).

ZÓRA: *Nyílik az ajtó már.
Érted jönnek. Ne félj. Nincs az a porkoláb,
aki elvesz tőlem. Milyen csöndes vagy lám.*

(A hangosan felzokogó Annához.)

Ne sírj! Így van rendjén.

(A katonák sorfala közt a Káplán érkezik.)

ZÓRA: *Hamar jöttél Káplán...*

(A Káplánnak szinte földbegyökerezik a lába a látványra: Anna sirva, négykézláb mászik felé, eszelősen, de hangtalanul mutogatja, hogy Zóra megölte a fiát. A Káplán a rosszullét határán van.)

KÁPLÁN: *Zóra!... „a rác asszony” ... és Anna, szegényem!
Ó, irgalom anyja, hogy tovább kell élnem!*

ZÓRA: *Túl élsz te mindenkit. De hisz sokra viszed!
Te megrögzött cseléd! Sajnálhatsz? Azt hiszed?
Nem. Mert csodát tettem: fává változtam át
erdőrengetegben, hogy lobogós tüzet
rakjatok belőlem: loboghassak lángot,
nagy pirítósz lángot, szívemmel égessem
ki ezt a világot.*

KÁPLÁN: *Bízd gondomra tiad,
s jöjj velem magad is!*

ZÓRA: *Vidd!! Keltsd fel, ha tudod,
Nem felesel, jámbor. Inkább, mint valaha.
De nem, emberhúsból – nem harap soha!*

(Lassan felegyenesedik, diadalmasan. Némán, könny nélkül zokog. Kivülről szinte elviselhetetlenné erősödik a harangzúgás, Te Deum, a megkínzottak jajveszékélése. A színpadon mélységes, döbönt csend.)

Vége

N A G Y G Á S P Á R

Üveghegyen is túliak

*Ki vágja nekem
a legsudarabb ostor nyelet?
tettem fel első
hibátlan kérdésemet*

*ki ültet engem
s tart meg paripám hátán?
2 éves tenyerem
suhogtattad a lovaglópálcát?*

*mért anyám az
aki más faluban él?
édesanyám nem így akartad
örökre velem legyél!*

*anyám ostornyél pálcá
Csillag-paripámra első ültetőm
álmába csempészem magam
s szemükig lépdelek tejtetőn*

*e furcsa szerzet én valék
de belőlem szivárog az ének
Üveghegyen is túliak csattogjatok
nyerítsetek imádkozzatok értem*

Sorok az ifjúságról

„Rongy-babát az ereklyetartó
bronz-bika szarva közé!”
– Majomkodszt, te fiú, vagy késsel játszol?
„Babiloni nyelven beszélünk
hozzátok, süketekhez!”
– Késsel játszol, te fiú, vagy majomkodszt?
*

Ami lett, azt alig, de állványzatát . . .
Ami lett volna sem, de állványzatát . . .
Balgaságunkat sem, de állványzatát
lebontják és kiröhögik és eldobálják.
*

A rókázást utánzó hang a hidon
korosztályom tiszteletére fölbecslik,
fölkurrog, fölcikákol és fölböffen . . .
A madár is hanggal jelöli
birtoka határait.
*

Váltakozik ütem és hang és dallam.
A kirajzók ütése irgalmatlan.
Középen állok mégis ősz hajanival,
mint zuzmarás akác a téli virradatban.

A bika boldogsága

A padlóra letett szemüveg – mint legelni
eleresztett ökrök igája a szántáson!

Mi az a sumér süveg lábad között? –
örüljek, hogy lehettem boldog bika?

A kezem a magányban máris hideg.
A játszott játékokhoz buta vagyok.

A padlóra letett szemüveg . . . Meztelenül
láttad meg arcom imént, de láttad-e?

Kéregjelét bevéste

Nyirok-térkép, szétpergő vakolat szobád
 szál körte gyáván kötözködik homállyal
 ablaktáblán kopog a jég, eső bever
 csosszan a csorba bádogon.
 Csapkodja szél mosott fehérneműd
 bent izzadt dunyhák ecetes szaga
 reves padlód, olcsó szappanod illata szállt.
 Gyalázott szegény-kartoték. Húzkodtak perek.
 bár transzfer brutalitásától megkímélt
 pár ócska lomod, apád-testálta inség
 fonákra-forduló láng, hője nincs
 csipős tüstje van csak,
 még ifjan sirba-szálló csödtömege, mivel
 családját, egyetlen művét, hagyta el.
 Anyád pöszögő szájjal botladozott —
 tollaveszett kotló széledő csibéi közt —
 siránkozón és tehetetlenül.
 Te szökni akartál
 barackháj-bőröd, bimbós reményeid
 e csupasz jégtábláról menteni,
 oltalmat fonni
 biztató-védő férfi-koronákból
 s együtt idegen égtáj szelidnek fontolt útjain,
 az őslakók úrhatnám negyedében —
 felsőrendűek közt új szegény —
 jenki dámák faburkolatos
 villáiban cselédkedések.
 Később régi lelket tagadó alkuvások,
 illeszkedés, mimikri
 Ibolyát Violettre cserélted
 két fiad jenki már, nyelvet, bölcsőt felejt.
 Új otthonod trinkbárral, tenisz-szobával
 hathengeres kocsid, s az útmelletti fák
 egyetlen lázgörbévé tömörültek.
 De megrokkantál negyvenévesen
 szobád minden sarkából gyilkosod
 rohamát késleltetik varázsszerek és orvosok
 bár éved hosszát fukarul kilépte,
 kéregjelét bevéste homlokodra
 félelmes leukémiád.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

MITŐL NAGY SZOBRÁSZ MANZÙ?

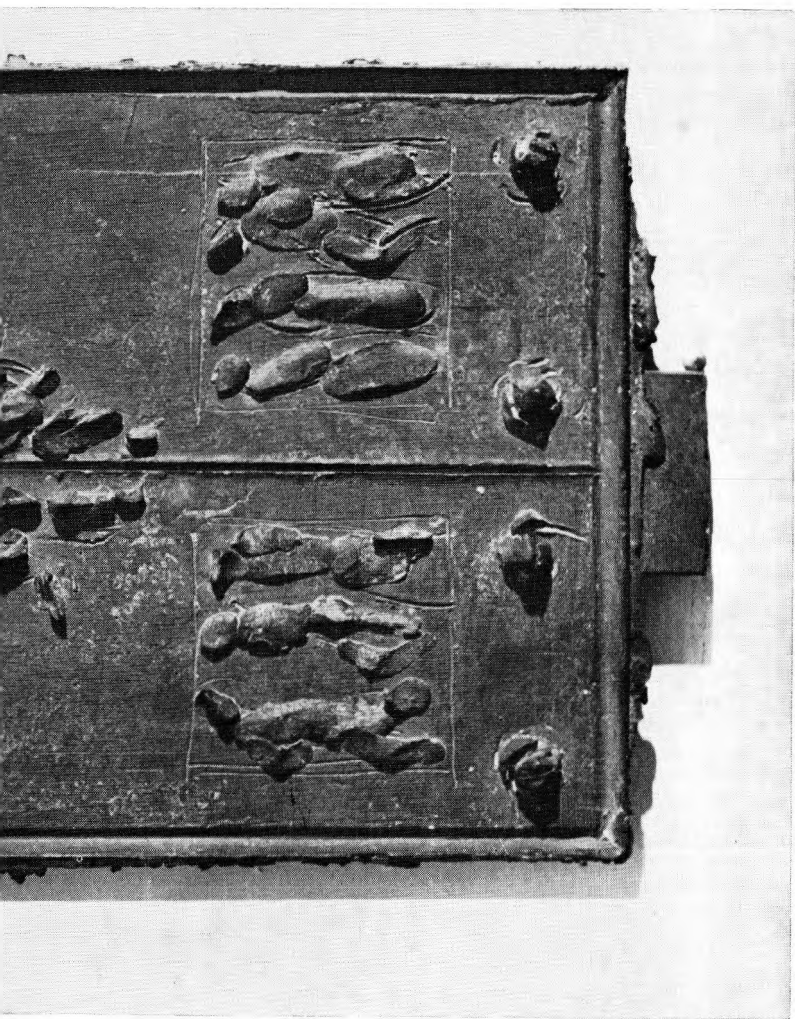
Alapjában véve bizonyára attól, hogy jó szobrokat csinál. Mindenfélét, ami a szobrászat fogalmába belefér. A Múcsarnokban bemutatott kiállítás az életművét reprezentálja, a szó szoros értelmében, hiszen csak töredékét tartalmazza mindannak, amit Manzù máig, 66 esztendő koráig alkotott, de azt igyekszik tematikai, műfaji változatosságában és teljességében adni. Kezdve a nagyméretű térplasztikákon, amelyek a Múcsarnok bejárata mellett, a gye-
pen próbálnak megállítani járókelőket a művészet igazával, s győzködni a decemberi ködszitalással. S végezve az oldalsó termekben üvegkalitkába zárt, fekete bársonyon tündöklő és egyenruhás örök jelenléte által is feltűnést keltő arany ékszersodákon, amelyek előtt főként idősebb hölgyek szemüveget kotorászó csoportja szorong. S e kettő között a plasztikai és grafikai művek tekintélyes sorával, portrékkal, domborművekkel, emlékműtervekkel, szoborban megformált csendeleetekkel és tanulmányokkal, toll- és ceruzarajzokkal, s csak egyserűen szobroknak nevezhető alkotásokkal.

Időben is visszanyúl a kiállítás az első sikereig: a Festő- és modell-dombormű az 1937-es évszámot viseli. A művek többsége azonban az utolsó évtizedből való, köztük néhány egészen friss dátumú, 1974-ben keletkezett – bár minden bizonnyal csak az itt levő példányra érvényes a megjelölés. Manzùt évekig, évtizedekig foglalkoztatja egy-egy téma, elkészíti kicsiben, nagyban, bronzban, márványban, aranyban, minden változathoz vázlatokat, rajzokat rögtönöz. Így futja egy ilyen életművet reprezentáló kiállításra is; bár leghíresebb, helyhez kötött, nagy művei távol maradtak, vázlaataikból és változataikból került ide egy-egy, többnyire vázlatosságában is önértékű műalkotásnak minősülő példány.

Lenyűgöző szakmai tudását, az ars eredeti értelmében vett „mesterséget” gyermekkorában alapozta meg: fa- és kőfaragást, aranyművességet, stukkókészítést inasként tanult a bergamói cipész sokadik gyermeke. Az így készülő művészt szokás autodidaktának nevezni, holott talán ez az igazi didakszis: a modern művészetpedagógia tagadja a direkt művészképzés lehetőségét – megtanulni, úgymond, csak a mesterséget lehet. Tanulni persze mindig kell, de inkább csak úgy, ahogy Manzù: múzeumban és albumokból, világjárásból és barátoktól. És saját erőfeszítéseinek eredményeiből és kudarcaiból – Manzúnak az utóbbiból is kijutott: a harmincas évek derekán addigi munkái jó részét megsemmisítette. Igaz, hogy azután csaknem példátlanul egyenletes sikersorozat emelte egyre magasabbra pályáján. De az 1937-es dombormű már arról tanúskodik: a művész technikailag mindent tud, a plasztikai formálásnak és a felület megmunkálásának egyaránt mestere; a hagyományos témát virtuóz módon, finom, de jellegzetesen festői hatásokkal – árnyékok sejtelmes játékával – adja elő.

Az igazi szobrász a háború után érik be: a portrék árulják el ezt a tehetséget legjobban. Manzù nemcsak olyan szobrokat készít, amelyekben forma-

problémák érdeklik – miképpen lehet egy székre ültetett kisleány figurájával a teret kitölteni, hogyan lehet egy bő ruhaujjat nőiséget kifejező jelképpé és plasztikus formává emelni egyidejűleg? –, hanem jeles személyiségek hűségese arcmásának megmintázására is vállalkozik. Ezt sokan mesterember-műfajnak vélik, hiszen a hasonlóság igénye olyan kötöttség, ami nem művésznek való. Nos, a művész itt is tud ennél a külső megfelelésnél többet adni: felvillantja a jellemet, akár egy vonás, ránc, szöglet megerősítésével, akár a felület érdes-sé homályosításával – az előbbire Barnard professzor, az utóbbira XXIII. János pápa feje lehet példa. A legtöbb portré azért nála is csak ürügy valami plasztikai játékra, mint az említettek: Giulia a kisszéken vagy a fehér márvány Inge-büsztt, s párja, a bronz Sonja.

A ruharedő, akár női blúz ujjá legyen, akár pedig bíborosi vagy pápai palást, évtizedek óta érdekli Manzùt. Híres kardinális figuráin a palást kúpszerű tömbjének térbelisége a plasztikai téma, a domborműveken, például a salzburgi dóm kapujához készült redőzéstanulmányon pedig a síknak és a görbült térformának a viszonya. A hatvanas években aztán világi, sőt félvilági témát is talál ehhez a plasztikai játékhoz: a striptease kisebb-nagyobb figurákba öntve jelenik meg, de sosem a nőalak az érdekes benne – két karóra állítja, hogy legyen lába, büsztöt rak föléje, de csak befejezésül – hanem a vállról lecsúszó, combon fölgűrűt ruha, sőt a lábszáron lecsúszott harisnya szeszélyes gyűrődései, ráncai, játékai. A görbülethalmaz, így nevezném ezt a szobrászfeladványt.

Legteljesebb értékű alkotásai azonban ennek a szobrásznak a nagyméretű domborművei, a híres kapuk. A minden turista által ismert római kapu, amelynek itt csak egy részlettanulmányát láthatjuk: a békéért imádkozó XXIII. János pápa figuráját ábrázoló sarkot. Itt is a semmi síkjába komponált palást-redőzés hordozza a művészi mondanivalót, akár a salzburgi dóm kapujának vázlatán a jelzésszerűen rárakott vagy bekarcolt formák és figurák. Itt Manzù a dekoratív felületet monumentalitásra törekvéssel oldja meg: a függőleges kap hangsúlyt, a figurális mezők aránylag sok szabad felületet hagynak; megfigyelhetjük, hogy a művész számításba vette a méreteket, s a felső két mező figuráit nagyobbra méretezte az alsóknál. Más megoldást választott a rotterdami kapunál: itt szélteben terjeszti ki a két mezőt, s a reliefkompozíció csaknem az egész felületet kitölti; a felső félkörívek idilli jelenete éles kontrasztot képez az alsó tragikumával: a téma a béke s a háború. A lábánál fogva fölakasztott mártír motívuma jelenik meg a partizánok emlékművéhez készült domborművázlaton, de ott van a Szent Péter kapuján is.

Ez a plasztikai érzékenység viszi el olyan kísérletekhez, amelyenek a fantasztikus kocsi-való játékok: gyermekeik, Mileto és Giulia ülnek, állnak hintórugóra emlékeztető, ívelt tartón, amely két kerékkel jelképezett szerkezeten imbolyogna, ha nem bronzból lenne. De az olyan barokk térproblémákhoz is, amelyen a szerelmespár: az ölelkező párt, a meztelen férfialakot és a szoknyás nőt földön hemperegve, kalimpáló lábakkal ölelkezve formálja meg márványból és bronzból, kicsiben és óriási méretben.

Tegyük hozzá: Manzù szobrász akkor is, ha rajzol, vagy fest. Kifejező formák, fénnel és árnyékkal érzékeltetett plasztikai viszonyok jelzésére szorítkoznak ezek a tus- és ceruzarajzok, amiket néha ki is színez (így mondom, mert nem festve vannak, nem színekből komponáltak). S természetesen itt is az emberi alak vagy fej szolgáltatja a témát, természetesen, hiszen a szobrász első sorban az emberi test visszaadásával próbál minden művészi feladatot megoldani. A szobrász nemigen rajzol szokásos festői témákat (táj, csendélet), leg-

följebb kivételképp; viszont érdekes megfigyelni, hogy a ruharedő témája sem érdekli Manzùt rajzban: igazán otthon akkor érzi magát, ha sárból gyúrt formák bontakoznak ki ujjai alatt, s a nagyobb művekhez készülő stúdiumokat és vázlatokat is inkább közvetlenül mintázásban végzi. A rajz inkább csak kiégszítő tevékenység számára, mintsem a szobrászi munka előkészítő szakasza.

És Manzù szobrász akkor is, ha iparművészeti (ötvös) munkát készít. Ékszerszobrász: ez tán jobban illik rá, mintha ötvöst mondanánk, hiszen az ötvös anyagokban és megmunkálási módokban gondolja el készülő tárgyát, s azok sokfélék lehetnek. Manzù láthatóan egy anyagot kedvel, a nemes fémet, megmunkálást is csak egyet ismer, a szobrászit. Kisplasztikai nem igazán műfaji produkciók, csupán nagyobb műveinek kicsinyített másai; érmei, ezek a miniatűr reliefek, ugyanarról a forma- és plasztikumérzékenységről tanúskodnak, mint nagy domborművei. Önálló kompozíciók viszont ékszerei, abban az értelemben is, hogy nem a nagyok miniatűrízált változatai, s abban is, hogy az ékszművesség sajátosan eredeti látásmódú termékei – ebben is szobrász, mert nem pusztán díszet alkot, hanem ábrázol: ezek ékszerszobrocskák, akár hangya, akár emberi fej a megoldásuk.

Manzùnak tehát megvan a mesterségbeli tudása, nem is akármilyen, hanem páratlanul alapos és sokoldalú. Van ehhez olyan szobrászi tehetsége, amely a formák rendkívül érzékeny kezelésében, finom részletszépségek kimunkálásában és szellemes megoldásában nyilatkozik meg. Voltaképp ez teszi a szobrászt szobrásszá: keze nyomán úgy alakul az anyag, hogy képes számunkra valami olyan plasztikai élményt adni, amit még sosem láttunk. Egy évtizede már, hogy Velencében először láttam Manzù műveit: a Szent Péter kapujához készült vázlatokat mutatta be akkor. Azóta láttam a Szent Péter kapuján az elkészült, véglegessé formált megoldásokban ugyanazokat a témákat: ott a holt madár figurája már elég részletes ahhoz, hogy a holt madár tényszerű bemutatásának fogja fel a néző – jelképi jelentésében, az egész kapu kompozíciójának összefüggéseiben válik aztán többé pusztá tényközlésnél ez a figura. Hanem a velencei vázlat emléke máig él bennem: a sima bronzlap, amely maga sem teljesen sima, mert remegéseiben, felületsérüléseiben őrzi a művész simítófája, s azon keresztül keze s szíve eleven rezdüléseit, s a bronzlapból egyik sarkában kiemelkedő csomó: a madártetem, vázlatosan, rögtönzésszerűen, inkább csak sejtetve a formákat... Ez nem a holt madár ábrázolása, hanem inkább a művész hozzá való viszonyának a kifejezése: a kevés részletformából, a sietős kéznyomokból is felismerhető ebben a bronzcsomóban a madár, de még inkább a halál; az enyészet már megkezdte munkáját, a madár még felismerhető, de már múlt időbe van téve; az anyaföldet jelentő bronzlap már elkezdte magába emészteni, formáiba bontani és síkjába szívni a tetemet. Az elmúlásnak, az enyészetnek a jelentéstöbblete, a madártetem alapjelentést, a pusztá ténymegállapítást elhomályosító lelki élmény közlése, a plasztikai forma által tolmácsoltság érzelmi jelentés uralkodik el ezen a reliefvázlaton. Nos, az a szobrász, aki így, néhány tömör plasztikai szóval tudja elmondani a halál fájdalmát, az valóban művész.

Nagy szobrász azonban ennyitől még nehezen lesz valaki. Hiszen, valljuk meg tárgyilagosan, nekünk is van jónéhány mesterünk, aki ilyen típusú plasztikai érzékenységgel, s hozzá ilyen kézművesi alapossággal is rendelkezik – határainkon kívül hol ismerik őket? Rajtunk kívül kik tartják számon műveiket? Ahhoz, hogy egy szobrászi tehetség és szaktudás igazán kibontakozhassék, más is szükségeltetik: hírnév.

Manzùnak ezzel is szerencséje volt. Itália szülötte, ahol a művészeti élet tradicionálisan, s századunkban is nemzetközi jellegű, gazdagabb s elevenebb a nálunk megszokottnál. Manzù még csak ígéretes művész – néhány csoportkiállítás és megbízás van mögötte –, amikor az első monográfiát megírják róla (1932). Itália egyben a katolikus egyház – ugyancsak tradicionális – központja; Manzù, aki mindig jó viszonyban volt ezzel a művészeti téren még mindig tehetős mecénással, legjelentősebb megbízásait egyházi területen kapja. Nem szükséges sokat bizonygatni, hogy ilyen körülmények között a művész sajtóvisszhangja hamarosan nemzetközi méretűvé szélesedik. A faszizmus évei alatt a humanista érzelmű művész tiltakozik – ekkor is a vallás jelképeinek erejét és hatósugarát aknázza ki – s méltánytalanságokat szenved. A háború után azonban minden megnyílik előtte. Az egyházi megbízások, a salzburgi székesegyház, majd a rotterdami, végül a római, egyre szélesebb körben teszik ismertté nevét és alkotásait. A római kapu: az egyház közepe – a zarándokok és a turisták, áhítatból vagy műveltségszomjából, vagy épp csak sznobizmusból, mind meglátogatják. A biennálék, a díjak aztán már törvényszerűen

kövezik a világhír útját. Apróságnak tetszik, de érdemes megjegyezni, hogy az ékszerszobrászatnak is nyilvánvaló szociológiai alapja az északolasz világ, ahol vannak olyan dúsgazdag és művészetet kedvelő nők, akik megengedhetik maguknak, hogy ékszereik nem csak a színarany karátjai, hanem a világhírű művész neve által is fémjelezve legyenek. A hírnévvel ilyen körülmények közt a vagyon is együttjár: a művész becsületére válik, ha Lenin-békedíját a vietnami sebesülteknek ajánlja fel. Jut arra is, hogy saját hírét hirdető alapítványt létesítsen állandó lakhelyén: múzeumot saját műveiből Ardeában, Róma közepén.

Manzùban együtt van a jeles szobrász és a humanista személyiség. Művészete magába szívtá az európai – főként az itáliai – plasztika minden erényét és vívmányát. Azt a szerepet vállalja – ellentétben a legnagyobbakkal –, hogy őrzője és letéteményese legyen ennek az örökségnek, még abban is, hogy az egyházhoz is, a haladó humanista szellemhez is kötődik általa. Nem újító és úttörő, inkább megőrző és kiteljesítő, nem a jövőt formáló, inkább a múlt értékeit mentő és magasra emelő művész. S ebben bizonyára a legnagyobb körünkben.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

WERNER HOFMANN: A MODERN MŰVÉSZET ALAPJAI

„Képzeljünk el egy kifogástalan, tökéletes festményt egy egészen hétköznapi köről... Bár e kö a vallásos embernek a Szentírás valamelyik helyét, a geológusnak egy tudományos elméletet juttat majd eszébe, az átlagos nézőben főként az kelt bámulatot, hogy a festőnek sikerült a sík vászonra gömbölyű követ festenie...” – idézi kitűnő könyvében Hofmann egy 19. századi elődje megállapítását. A preraffaellita esztéta és a találó gondolatörödéket előbányászó modern műelemző napjaink képzőművészeti közvéleményének szinte az alaphelyzeteit jellemzi így, bár még sok változattal lehetne bővíteni egy-egy műalkotás befogadásának lehetőségeit. A képzőművészetekben valóban nehéz egzakt ítélet-mércéket keresni, és megdönthetetlenül szilárd axiómákat fogalmazni: a szemlélő óhatatlanul is ítéletébe szövi a maga szubjektumát. Különösen a modern képzőművészetben így, amikor az alkotás már többszörös áttétellel is csak ritkán utal a naturális emlékre, amelynek hatása alatt megszületett. Hofmann is idézi Malevicset: „...a művészet természeti tényeket nem utánoz, hanem azokkal egyenrangú művészeti tényeket teremt...”

A reprodukív szándéktól eltérő műalkotás azonnal szélsőséges vélemények, „kiátkozások és apológiák” keresztútjába kerül, a műelemző a megértési és befogadási folyamatnak (vagy éppen az ellenkezőjének) szinte elengedhetetlen katalizátora lesz. Úgy tűnik, hogy az utóbbi években a magyar képzőművészeti könyvkiadás az ilyen „katalizátor-szerepet” vállaló irodalmat részesíti előnyben, és helyesen cselekszik így. A műalkotásokat és művészettörténeti folyamatokat reprodukáló szakirodalom (bár bővíben ennek sem vagyunk) egy új és a történetiáitól eltérő megközelítési igényt ébresztett: a belső megértés sokféle forrásból táplálkozó igényeit.

Sir Herbert Read ma már klasszikus összefoglalásnak számító alpműveit még néhány történeti monográfia követte, de E. H. Gombrich (*Művészet és illúzió*), Heinrich Lützel (*Absztrakt festészet*), Oto Bihalji-Merin (*Husadik századi művészportrék*), René Berger (*A festészet felfedezése*) és mások esztétikai okfejtéseinek kiadásával a történeti szemléletet a jelentéstani, a látásra és a megítélésre összpontosító megközelítések kísérleteinek kiadása váltotta fel. A Corvina Kiadó új sorozatot indított „Művészet és Elmélet” címmel, Heinrich Wölfflin „művészettörténeti alapfogalmai” (*A stílus fejlődésének problémája az újkor művészetében*) és R. H. Wileński *Modern francia festészet* után Hofmann munkája a sorozat harmadik kötete, szívesen várjuk a folytatást.

Hofmann munkáját egy közel 12 lapos irodalomjegyzék egészíti ki, ebben megjelöltük a magyar nyelven is megjelent könyveket. Hegel, Hollanda, Leonardo, Vasari művei olvashatók magyarul az egykori esztétikák és traktátusok közül, az újkorakból Apollinaire, Cézanne írásai és Gombrich idézett műve, de a jegyzékben több száz bibliográfiai adat, ebben szinte a program, amit elképzelünk. A címek között még magyar szerző (Mezei Árpád) francia és német nyelven megjelent munkája is található.

Hofmann bizonyos „történeti nekifutásból” közelíti a „modern művészet szimbolikus formáinak világát” (a szimbólum-világ, a jelképek és jelrendszerek kutatása a szemiotikai tudományos szemlélet előretörése óta az elemző stílus-esztétika egyik fő kutatási területe lett); a két részre tagolt műben egyrészt a „szimbolikus formák világának” előtörténetét, másrészt pedig a modern artistikai alaphelyzeteket, irányzatokat és a kapcsolódó iskolákat értékeli. Óva int az örökérvényű ítéletektől („az

ítélet könnyen előítéletté fajul”), Kantot idézve a maga elméletét pusztán egynek tekinti a sok lehetséges és a sok valóságos közül.

Hofmann a bevezetőben az „apológiák és kiáltozások” fókuszába kísérli illeszteni a maga megközelítésének lehetőségeit, a „modern klímában” vizsgálja a „művészet-teremtő akarat” útját és irányzatait. „A művészet nem más, mint az a valami, amit művészetnek nevezünk” – idézi Adolf Loost, és megállapítja, ezúttal ismét Kantot szólaltatva meg, hogy „az esztétikai ítélet meghatározó mozzanata a szubjektum érzelmvilágában lelhető”.

„A 150 éve kérdésessé vált alkotásformák” elemzése, az utánzó és szimbolikus művészet összevetése, a tartalom és forma rangfokozatainak, a „nagy realiztika és a nagy absztrakció” terminus technikusainak felállítása után a „vízválasztó” 19. század, majd a 20. század „négy evangélistájának” (Seurat, Gauguin, Van Gogh, Cézanne) bemutatása következik. Meglepő, hogy ahány elemző-történeti munka, annyi az „evangélista” is; Wilenski a vámos Rousseau-t tekinti olyannak, akinek hatására a modern művészet megszületett. Hofmann könyvének második része már teljes egészében a 20. századdal foglalkozik. A szenzualisztikus expresszionizmus, a kubizmus és a futurizmus egy történelmi folyamat egymást követő és teljesítő állomásai: utat jelöltek az absztraktnak, a „művészet eldologiasodásának szimbolikus dimenziói” felé. Ha a „művész megszabadít egy vonalat attól a céljától, hogy valamely dolgot jelöljön, s így a vonal maga is dologként hat”, ez már a műalkotás természettől való elidegenítésének folyamata: a művészet új szimbólumokat teremt. Szimbólum pedig az, „amikor valami mást ismerünk fel a képben”, a festmény egy többfázisú áttétel-rendszer közvetítője lesz.

Ennek az új világnak Hofmann rendszerében ismét csak új szentháromsága van: Kandinszkij, Mondrian, Marcel Duchamp ülnek a szerző jobbjára felől. Az orosz konstruktivisták, a De Stijl, a Bauhaus, a dada és a szürrealizmus művészei a „művészietlenség művészetének” hitvallói és apostatai lettek így, újabb szintézist Paul Klee művészte teremt. Úgy tűnik, hogy az alapos és mindentudó Hofmann előbb a rendszert teremtette meg, és ebbe kényszerítette utóbb a század jelenségeit. És ebből a szigorú rendszer-aspektusból vezette le az előzmények „kisugárzását a jelenbe” is.

Werner Hofmann maga is elismeri, hogy a művészetekben rejlő esztétikai igazságokat valójában csak megközelíteni lehet, eredeti és valóságos értékeit feltárni minden bizonnyal soha. Szentgyörgyi Albert egyik írásában olvashatunk arról, hogy még az állandó egységekkel és értékekkel dolgozó természettudományos műszerek is „belemérik” a feltárandó anyagi valóságba a maguk „szubjektumát”. Nos, Hofmann szubjektuma elsőképp ebben a rendszerre törekvő szándékban kereshető. Abban a hatalmas esztétikai műveltségben, amely a kötetből élénk kerül: a felvilágosodás korától kezdve (Goethe, Schiller, Hegel stb.) a legmodernebb „műítészetig” (Aragon, Arp, Boccioni, Breton, Duchamp, Fiedler, Kandinszkij, Ruskin stb.) a művészi vallomások és az esztétikai nézetek beláthatatlan tengere tárul elénk. Hofmann hatalmas munkája emlékezetes és jelentős múzeumi tevékenység sodrában, vitákban és számos résztanulmány után született; az író pályáját, munkásságát és esztétikai iskolázottságát a magyar kiadás utószavában Szabó Júlia értő módon mutatja be. Az említettek mellett még a több korszakon átívelő művészettörténeti összefüggések feltárása és a szabad döntés jogának teljes elismerése a könyv és az író legfőbb érdeme.

Nehezen befogadható élmény a könyv – hozzánk inkább a franciásabb könnyedség áll közelebb –, de ha az olykor eléggé nehézkes elemzés végére jutunk, tájékozottságunk tetemesen megnövekedik. Bár nem kevés kérdésben lehetnénk kevésbé bonyolult megoldásokat is. A kötet értékét utószavában Szabó Júlia frappánsan összegezi: „... hatalmas arányú rendszerének sebezhető pontjai nyilvánvalóak ... (de) minden ellenvélemény eleve magas színvonalat szab – és így rendkívül megtermékenyítő a kötetben felsorakoztatott anyag gazdagsága, s a szerzőnek a modern művészet kutatásában egyeduralkodó elmélyültsége”.

Hofmann munkája könyvtárakat pótol az idézeteivel, a szerző nevével vitákban és hivatkozásokban még sokszor találkozni fogunk. A németes alaposságú könyv a maga műfajában – mint egykor Wölffliné – iskolát teremt. A kiadás értékét az általa nyílt lehetőség határozza meg. (Corvina, 1974.)

OSCAR KOKOSCHKA: ÉLETEM

„Az Isonzó vidékéről üdvözlöm... Dolgom jól megy – dolgozom. Igen kedves magyar tisztek társaságában vagyok Kokoschka bécsi festő barátommal...” – írja Rippl-Rónai József 1916 júliusában Gerő Manó kaposvári lapszerkesztőnek. A „hadi művész” 1917-es Ernst múzeumi tárlatának katalógusa Ernst Lajoshoz írt levelét idézi: (a katonák állapotát) „csak az fogja megörökiteni, aki velük hasalt, velük szenvedett... pl. Kokoschka Oszkár bécsi festőbarátom, aki most – a háború élményei okozta idegességénél fogva – ha nem is festi meg, de később, a nyugodtabb időkben – visszaemlékezéseiből remélhetőleg – igen érdekes eseteket fog megörökiteni”. Hasonló megpróbáltatásokban Európának és Kokoschkának később is lett része elég, a most magyarul megjelent *Mein Leben* idézi elénk első kézből az eseményeket, bár az osztrák jóbarát Ripplről megfedkezett.

Az önéletrajzt író Kokoschka nem először vett kezébe tollat ecset helyett: ismertek és elismertek „eksztatikus-vizionárius” drámái, eleven esszéi, „fantasztikus asszociációkkal terhelt” lírai költeményei. Saját rajzaival díszített kiadásai irodalmi és bibliofiliai csemegék. A műveket híven sorolják és elemzik a német nyelvű irodalommal foglalkozó szakmunkák és világirodalmi lexikonok. Az *Életem Bor Ambrus* szép fordításában (és csekély rövidítéssel) szinte rekordidő alatt jelent meg magyarul, az eredeti német kiadás a könyvesboltokba 1971-ben került. És szép reprodukciós anyaggal rendelkezik a magyar változat is; a biográfiai értékű fényképek mellett jónéhány Kokoschka-mű reprodukciója pótolja azt a hiányt, amit majd egy album vagy monográfia tűnethet végleg el. Ebben bizonytalanságot kap majd néhány bíráló megjegyzés, elsőképp arról, ami a modern művészet és az expresszionista festő felemelkedését illeti: az egyívű vagy egyirányzatú festő olykor furcsa véleményeket táplál a modernebb kortársak művészetére fölött.

Legérdekesebb lapjai a könyvnek a valóban emlékezők: az otthonra, a háborúra, a vándorlásokra visszapillantó fejezetek, bár *Marc Chagall* curriculum vitae-jét, az ebben megbúvó couleur locale-t és mélységes lírát aligha múlhatja felül. Az író – az *Életem* legnagyobb tanulsága ez – festőnek mégiscsak meggyőzőbb és eredetibb.

De megragadóak a könyv és a művész magyar vonatkozásai: ismerjük Kokoschka portréját *Nemes Marcell* műgyűjtőről, akinek Grecoit a festő Münchenben csodálta meg, említi könyvében is. Nemes 1918-tól haláláig (1930) Münchenben élt, találkozásaira a festő másutt is szívesen emlékezik: „1910 óta ismerem, képét 1929-ben festettem” – írja egy albumában a portré reprodukciója alá.

Nem ejt szót Kokoschka *Hatvany Lajos*ról, a másik jelentős magyar ismerőséről, és *Fruchter Lajos*ról sem, akinek modern magyar képgyűjteményét megtekintette 1934-es budapesti látogatása során. A pesti közjáték – előadása volt itt – a könyvben csak egy félmondatot kap egy fejezet elején: elevenebb emlék a bécsi náci puccskísérlet, hisz a szülőföld rendül belé. A magyar főváros csak kitérő a későnyári prágai letelepedés előtt, a Nyugatban ekkor ír tanulmányt Kokoschkáról *Bálint Jenő*.

De szeretettel és részletesebben idézi fel Kokoschka az 1931-es párizsi emlékeit: „Aztán ott volt *Tihanyi* barátom, a süketnéma magyar festő, akit minden lány szeretett, az első szürrealista.” Az osztrák expresszionista messze kerüli a Café du Dôme és a Deux Magots kísértő asztalait: így a szürrealizmusról kevéske tapasztalása lehet.

Böloni György 1912 januárjában eléggé tartózkodóan ítél Kokoschka Budapesten bemutatott képei fölött (K. a Művészházban – Világ), hasonló ellenérzés fogadta a

Nemzeti Szalonban a futuristák és expresszionisták bemutatkozását (1913), a tárlaton szerepel Kokoschka is. Az életrajzban felidézi egy korábbi magyar kritikusat, *Hevesy Lajost*, aki a korai munkák mesterét Bécsben „főbarbárnak” nevezi.

A tokaji a könyvben sokszor előkerül. Hazánkfiái közül a festő a legmelegebben az „osztrák” *Bárany Róbert* orvosprofesszorra emlékezik, aki őt háborús sebesülése után a bécsi Pálffy-kórházban kezelte, hiszen 1915. augusztus 29-én Kokoschka egy bajonettszúrástól fejsebet kapott. Utóbb egyensúlyzavarok kínozták, de dr. Bárany, a bécsi, majd uppsalai egyetemi tanár, a világhíres és Nobel-díjas fülsebész munkája gyógyulást hozott. Festőnk így ismét az Isonzó-frontra (1916–17), itt a Sajtófőhadiszállásra, majd egy „Honvéd-Regement” törzséhez került. Ekkor találkozhattott nyilván Ripplivel is.

A *Veronika kendőjének* festője hosszan elidőz 1955-ös salzburgi vendégszereplésénél, ahol *Gustav Vargo* diszletmester felkérésére ő tervezi a Varázsfuvola-előadás dekorációját és jelmezeit. Az operát a közben meghalt Furtwängler helyett *Solti György* tanítja be és vezényli, a közös munka során a festő és a kitűnő karmester meleg barátságot kötött. A zene amúgyis kivételes helyet foglal el Kokoschka emlékeiben, emellett ifjúkorának osztrák művészei.

Kokoschka önéletrajza szórakoztató és kedves olvasmány, a szerző a század kultúrhistóriájának és történelmének sok izgalmas figurájával találkozott. *Adolf Loos* és *Carl Kraus*, a *Mahler család* és néhány honfitársa szerepel a legtöbbszor a *Mein Leben* lapjain, a festő bécsi és prágai jóbarátai. Mellettük *Victor Dirsztay*, a Bécsben élő magyar arisztokrata, akinek Kokoschka a portréját festette meg, majd *Boccioni*, *Hindemith*, *Schönberg* és *Rilke*, *Bismarck*, *Beneš*, *Dolfuss*, később *De Gaulle* és *Adenauer*, *Ezra Pound* és *Roosevelt*. De sorolhatnánk tovább a névmutatót: a könyvben az idős mester egykori megrendelői, hívei, jóbarátai.

*Ivan Majszkij*nek Londonban (1939) Kokoschka Mr. Dreyfus megrendelésére a portréját festette meg („Ezer fontot kaptam a képért, és ezt az összeget az illetékesek útján átutaltattam az éppen főlzabadított Sztálingrád kórházának”). A képről máshelyütt Kokoschka így nyilatkozik: „Majszkij az orosz követ volt itt abban az időben... Mint az emberi éberség megtestesítőjét, Lenint festettem a kép háttérébe, aki éppen a glóbuszra mutat, melyen az orosz birodalmat lehet látni. De senki nem figyelt fel erre...” Másutt beszélgetéseikre emlékezik: a téma a közeli világháború.

Az idősödő mester 1963-ban Itáliában nyaral, 1954 óta Svájcban él. Sienában Borsos Miklós találkozott vele. Ekkor készült a magyar művész nagyszerű Kokoschka-rajza, utóbb plakettje is. De erről a találkozásról már a magyar szobrász emlékezése szól: Kokoschka Verdi Álarcosbáljának firenzei diszleteit tervezi, ekkor tesz utazást Apuliában.

Kokoschka önéletírása nem az életművet, csak az izgalmas, nehéz pillanatokban bővelkedő életutat összegezi. Élvezettel olvastuk, de a kötet az esztendőket óta időszerű portrét és albumot nem helyettesítheti. (*Gondolat*, 1974.)

Hűség korcsai

*Mit hurcolsz
át az évek gázlóin
a csontok ötvözetébe zárva?*

*nem kérdi senki
megvan-e még*

*hurcolod
mint titkolt fertőzést*

*a kezek hősei földbe olvadnak
s nem mondják ki magukat*

*tiltották tőled is a szót –
az arcüütöttek nem perelnek –
de mint hűség korcsai
visszaólálkodnak*

*megvan-e még
a csontokba sajtolt üzenet
mely lüktet
mint amputálás csonkja –
fájása a valódit előhívja*

Hercegségem

*Hercegségem
mely enyémmnek nyilvánított
bevételre vár*

*a birtokszerzők ott állnak határán
s azt mondják „tiéd”*

*s tudom
enyém csak akkor lesz
ha kiállok szélére
s azt mondom az utánunk jövőknek
„gyertek, a tiétek”*

A szolgálat bélyegesei

*Míg a hősök
– emeletekkel a föld felett –
bemutatják számaikat
a szolgálat bélyegesei
alattuk csendben
kifeszítik a hálót*

Lezúdult

*Lezúdult ifjúságod
szétporladt, párája lebeg*

*immár jégsebes rohanás visz –
üvegszín vízben
csillámos kövek derengése*

KÚTBÓL — NAPFÉNYRE

– SARKADI IMRÉRŐL –

Még most mutathatna igazán pünkösdt a naptára, érlelő, meleg nyárt, – s már tizennégy esztendeje csak az emléket idézhetjük. A rágondoló szív még mindig szorul; mit alkothatott volna, ha az emberi lét rendes határáig forgathatta volna a tollat. Talán neki sikerült volna a nagy feladat: „összhangot teremteni az előretörő élet s a lemaradó irodalom között.” Hozzáhangolni a prózát a rohanó időhöz. Mert arról vita sem igen lehet: nemzedékében „a szemérmesen csendes és roncsolt életű” Sarkadi Imre volt a legélesebb szemű és a legtöbbet ígérő író. „Mert kiből hiányzott valami – mint B. Nagy László írta –, ami benne jelen volt, ami „legnagyobb ígéretté” tette. A nehéz járásából gondolatai röpte, eszmei lobogása, a világvándorlóból a honossága, az idomított indulatából az önkéntelensége, hogy semmiképp sem akart, mint Peer végiglebegni az idő árnyán, szárazon, hanem boldogan, szenvedéllyel vetette bele magát, nem törődve a következményekkel, meg akart ismerni minden emberit, ha üdvözt, ha pokolra taszít...”

Értelmetlenebb halált, szomorúbb temetést nemigen ismer újabb irodalomtörténünk. Koporsója körül fekete némaságban álltak a társak, felfogni sem tudták – ma sem tudjuk –, mi történt: szándékosan adta magát a halálnak, vagy a buta véletlen hozta, szíve, idegzete vagy izmai mondták fel a szolgálatot, kilépett vagy kiesett az ötödik emeletről? A *Körhinta* – kedves filmjének – lelassított muzsikája szinte marta a szíveket. Hiába indult a gyászkocsi a koporsóval, senkisémozdult. Olyan hihetetlen volt, hogy Sarkadi Imre, az író, a barát, csakugyan olyan hosszú útra indul, amelyikről visszatérni nem lehet. Negyven esztendősen.

Aztán jöttek a magyarázatok, a viták. Többféleképp még aligha értelmeztek írói utat és hovatartozást, mint a Sarkadi Imréét. Némelyek egész nemzedék sorsát látták összegeződni az övében, többen benne vélték a jó utat kereső szocialista írót, mások a polgári írók szocialista irodalomban való vendégszerepléséről beszéltek művészete kapcsán, ismét mások egyénisége és életérzése kettősségére figyelmeztettek. Mintha két Sarkadi lenne – mondták –, egyik a felszabadult, örvendező, a *Körhinta*, a lírai szépségű *Szeptember* írója, a másik az „individualista anarchista”, a „megromlott” tehetség, aki alkataban viselte a sorsát. A nagyon ellentmondó értékeléseknek tettenérhető az alapja: a zászlót hajtók Sarkadiban a nemzedék legtehetségesebb prózairóját tisztelik, akinek az útját a történelem csavarintotta leginkább, a „mértékre” figyelmeztetők főleg az egyéniségben akarták megtalálni az utolsó korszak zilálódásának és az életből való váratlan távozásának a magyarázatát. Ezért Sarkadi régebbi műveiben is felfedezni vélték a szemléleti bizonytalanságot, a „züllött művek” csiráit, s egyéniségében az anarchizmust, illetve a kételkedőséget.

Pedig munkássága kettős vonulata – ami csakugyan felismerhető – nem

két életérzés váltakozó eredményű harcából fakadt, hanem a teljes léttel szembenézni akaró művész életútjából. A következetes igazságkeresésből. Legújabb prózáinkban mindenképpen ő törte az első csapásokat. Amit Hubay Miklós sejtett, bekövetkezett: Sarkadi művei, mint minden korán halt igaz alkotóé, kinövik – vagy máris kinőtték – a félbeszakitottságot, s a töredékeségből egybeállnak teljes értelmű életművé. Műveinek évről évre nagyobb a sugárzása. Kisregényének, *A gyávának* megírása idején nyilvánvaló volt az úttörő jelentősége, az *Elveszett paradicsom* halála után egy hónappal rendítette meg az értő nézőket, s 5–6 év múlva az *Oszlopos Simeon*-ban is felismerték a korszerűen újat. S kötetben megjelentetve új sugárzása lesz tanulmányainak, színházkritikáinak, még publicisztikai írásainak is.

Már teljesen mondható a kritika és az irodalomtörténet zászlóhajtása Sarkadi Imre előtt. Színműveit rendre bemutatták, a töredékek is sorra színpadra kerülnek, első gyűjteményes kiadása után most már sorozatban jelennek meg művei, születtek tanulmányok, cikkek, emlékezések és irodalomtörténeti igényű könyvek is már róla. Az írások egy részében azonban nyugtalanít valami. Többször úgy beszélnek róla, mintha benne élt volna a némely írásában rajzolt „szörnyeteg”, mintha ő lett volna Oszlopos Simeon, vagy legalábbis Sebők Zoltán az egyes életrajzi mozzanatokban is; sorsa, művészete alakulásában az alkoholnak, az életmódnak a valóságosnál nagyobb szerepet tulajdonítanak. Némely utalásból a magyarázatok olvasói akár önzésre, sőt cinizmusra is következtethetnének.

Sarkadi Imre más ember volt; nem volt „szörnyeteg”. Félelmetesen logikus vitaközpont volt – gondolkodásban, írásban nem ismert következetlenséget –, s a legkedvesebb ember: mindent megértett, mindenki örömét akarta: személyes felelősséget érzett még az ismeretlen emberek öröméért is. A cinizmus idegen volt tőle. Még rejtő köpenyként sem fogadta el, inkább a meztelenség kiszolgáltatottságát vállalta. Úgy igaz, ahogy Hubay Miklós írja: Sarkadi Imre minden művében éltető szenvedélyként van jelen a másik ember testvéri vállalása. Irodalmunkban szokatlan odaadással vállalta hőseinek „idegzetét, emlékeit, végzetét és véletleneit... Ehhez nemcsak írói tehetség kellett, hanem egy mélyen morális szenvedély is: az emberi szolidaritásnak, mint megváltó élménynek a szomjúsága.” Sok hőseben halt meg és sok hőseben támadt fel, szinte mindig első személyben, „meghalt, tönkrement, elzüllött... azokban a hőseiben, akiknek nem adatott meg, hogy szabadon élhessenek, és feltámadt százszor, szinte gyermeki jókedvvel azokban, akiknek életében a szocializmus éppoly természetes adottság, mint a huszadik század vagy a földgolyó a naprendszerrel.” Igazában minden írásában az értelmes élet lehetőségeit kereste, azon töprengett, mik az akadályai és mik a feltételei az emberi tehetség teljes kibontakozásának. Hogy miképpen, merre található meg az ember a szabadság útjait.

Sarkadi Imrét tehetsége és embersége emelte sokat próbált nemzedékében megtisztelő helyre. A nemzedékek között is a kapocs szerepe várt rá. A harmincas évek nagy nemzedékéhez erős szálakkal kapcsolódott, az ötvenes évek derekán indulók őt tekintették egyik előőrsknek. Népi és urbánus, hagyományos és avantgarde tájékozódásuk egyaránt találhattak sugallatot műveiben és vonzerőt személyiségében.

Már indulása idején benne látták a próza nagy reménységét. S a magyar próza épp akkor, a felszabadulás utáni esztendőben került közel az Ígéret földjéhez. Ábrázolási eszközei korszerűek és gazdagok voltak: minden együtt volt, ami a század elejétől kikristályosodott. A Móricz után jelentkező tehet-

ségek készen voltak, hogy a társadalmi viszonyok közvetlen ábrázolásán túl, realista és szürrealista eszközökkel a tudatfolyamatot, a lélektörténetet és a korérzést is ábrázolják. Az életanyag mozgalmassá vált; a felszabadulás utáni életépítés és társadalmi átrétegződés az epikának is bőséges anyagot kínált. Úgy tetszett: immár egybeesik a nemzeti és általános emberi érdek. Az írónak nem kell többé közvetlen politikai, társadalmi feladatokat vállalnia; *csak* szépiróként is dolgozhat. S a szűkebb nemzeti sors helyett az egész emberiségben gondolkodhat. „... a magyar szellem – fejtegette 1948-ban Németh László – napjainkban megközelítette a nagy próbához szükséges bőséget. A két háború köze irodalmunknak talán leggazdagabb fejezete. A szellemek sűrűlődséből nemcsak hogy elég hő keletkezett, de a magyar irodalom most kezdett felnőtt irodalommmá válni. A második világháború után ehhez új láthatárt is kaptunk. Nincs többé nemzeti sors; az egész emberiség egy nemzet, a sorsa együtt dől el: jogom, sőt kötelességem az egészért gondolkodni. Mi még benne vagyunk a nemzeti sors szűk burkában, ez meglátszik nyomorodásainkon. Aki azonban most tör föl, s problémáinkat a magyar művészet eddigi eredményeinek az összefoglalásával ez alá az új, megnőtt ég alá tudja állítani, az tán megírhatja a regényt, amelyre gondolok. S mi reprezentálhat teljesebben és hatásosabban egy népet, mint egy igazi regény?”

A magyar népet ilyen értelemben reprezentáló nagy regény talán máig sem született, de Németh László színes reményének volt alapja. Művek is jelezték már: valami lezárult és valami új kezdődik a magyar prózában. A szemlélet, a stílus sokszínűsége és a gazdag életanyag nagy epikát ígért.

A frissen jelentkezők közül talán Sarkadi Imre biztatott a legtöbb eredménnyel. A fiatal író mindent tudott, amit az élet feszegetésére vállalkozó írónak tudni lehetett, széles mezők bejárására törekedett. Huxley volt az egyik első mestere, de figyelt Pavlenkóra is. A szürrealizmus után Móricz Zsigmond és a népi írók valóságtiszteletét, majd a modern irodalom intellektuális feszültségét gyümölcsöztette. Korai novelláinak szimbolikus-mitologikus kerete egyszerre bizonyult jónak az eszközök tökéletesítésére, s arra, hogy lemeztelenítse a szépnek tudott hazugságokat. Az átélt történelem, a *Tavaszi Magyarországon* ritmusa természetesen vitte innen a Gál Jánosok útjának a megírásához. A *Szőkevény* már ebbe az irányba mutatott: a békére vágyó parasztbaka kivégzéséig vezető útját szíve harangütéseivel követte. A *Szőkevényben* (1948), egyik első nagy novellájában már kibontakoztatta azt a képességét – B. Nagy László írt róla –, mely a magyar próza úttörőjévé tette: „a teljes azonosulást hőse gondolat- és érzésvilágával, s egyszersmind – éppen az azonosulás árán – egy magasabbrendű hőse fölé növvő objektivitást.” Nagy lehetőségek rejlettek prózájában: társadalmi volt a látása, de a pszichikai élvezetboncolásnak is tudója volt.

A *Szőkevénytől* kezdve Sarkadi Imre művészetének belső körébe egy időre a paraszti tematika került. Az újabb írások többnyire némi fanyalgással szólnak Sarkadi Imre eme korszakáról: járhatatlan útra lépett – vélik –, amelyen csak a „legjobb Móricz-epigon” lehetett; összeszűkülte a művészete. Elhamarkodott ez az állítás. A tematika- s a hangnembváltást az idő is sürgette. A szocialista realizmus jegyében meghirdetett – szűkösen értelmezett – koncepció a prózában utat kereső modern tendenciák jórészét visszaszorította. Új problémák, új sorsok megfogalmazódtak, de mindinkább konzervatív formában. A társadalmi és a művészi forradalom egy időre szétvált. A torzító kíváncsiságtól függetleníteni magukat leginkább azok az írók tudták, akik

mögött már jelentős művek voltak, s korábban kialakult világképpel alkot-
tak. A szektás-dogmatikus elképzelésért a legnagyobb árat azok a fiatalok fi-
zették, akik gyanútlanul fogadták el igaznak a szocialistának hirdetett irodal-
mi koncepció tévedéseit is. A szocialista építésnek a forró vágya munkált
bennük, nemcsak az irodalomban, de az újságírásban, a napi politikában is
lelkesen dolgoztak, eleinte nem is gondoltak arra, hogy irodalmi munkássá-
gukat tévútra siklathatja a téves esztétika; nemegyszer tévútra is siklatta.
Ezek az esztendők mégsem csak kitérőt jelentettek írói pályájukon: a nagy
történelmi változásokról az elsők között tudósítottak, szocialista meggyőző-
déssel. Belülről élték át a nagy zajlást, s magára találásuk után érvényes mű-
vekben fogalmazták majd a lezajlott történelmet, különösen a hatvanas
évektől kezdve. Enek a nemzedéknek a tragikusan korán pusztult fia volt
Sarkadi Imre.

A kor, amelyben élt, az ő munkásságának is keretet szabott, az ő lehe-
tőségeit is meghatározta. Ebben a keretben, az adott lehetőségek között azon-
ban a legérdemesebbet alkotta prózairó kortársai között. Igaz, szürkülni lát-
szott – átmenetileg – írói világa, megszerzett művészi eszközeinek némelyi-
kéről – egy időre – megfeledezett, de az alakuló magyar faluról kortársai
közül mégis a leghitelesebb tudósításokat írta, s a magyar elbeszélő iroda-
lom hagyományát újrateemtette s ötvözte a modernebb vibrálású, az időren-
det szabadon kezelő technikával. S akkor, az ötvenes években, ez volt a vív-
mány. Móricztól nemcsak beszéltetni tanult és drámaian szerkeszteni, hanem
elsősorban látni, a csontokig, sorsot faggatni és a látott, érzett, felismert dol-
gokkal könyörtelenül szembenézni. A társadalomban, a természetben és az
ember alkatában egyformán. Nem a szerkesztésben, nem a beszéltetésben
emlékeztetett legjobban Móricz Zsigmondra, hanem a problémákkal való
bírkózásban; abban, hogy nem ismert könnyű megoldásokat és békéltető,
szép hazugságokat. Az ő parasztjai mutatnak először, mint Bata Imre meg-
figyelte, önelemző készséget, van pontos tudatuk önmagukról, érzékelik nem-
csak a világot, de magukat is a világban. Ugyanúgy drámaiban is: az életfor-
maváltás tragikus hősei önmagukkal viaskodnak, s ez a belső drámaiság eme-
li Sarkadi drámáit, legalábbis a *Szeptembert* az egykori kísérletek fölé.

S ez is eredmény; jelentős eredmény. Sarkadi jól érezte: a parasztság éle-
tén keresztül is mód nyílik a kor nagy kérdéseinek az ábrázolására. Azok ar-
cán keresztül lehet a leginkább megrajzolni az új életet, akik egy egész tör-
ténelmi emeletet léptek, a homályból a fényre kerültek. Ha a paraszti sorsok-
ban csak ritkábban tudott nemzeti s általános emberi típusokat megformálni,
annak nem a paraszti téma alkalmatlansága az oka, úttörő feldatra vállalko-
zott – akkor viaskodott a múlt és a jövő küszöbén a paraszti szegénység –,
nehéz időben – sok tévedés, sok dogma nehezítette a teljes valóság felmuta-
tását –, az eredmény is csak szűkösebb lehetett. Szűkösebb, de irodalomtör-
téneti szempontból mégis történelmi jelentőségű. A sematizmus lakkozásával
szemben az irodalmat az élethez közelítették Sarkadi Imre paraszti témájú
írásai.

A paraszti sors ábrázolásával az ötvenes évek második felében inkább
csak azért szakíthatott, mert más problémák kerültek előtérbe, elintézetlen
kérdések, a megtett történelmi és személyes út felmérése, a vágyak és a való-
ság szembesítése, az értelmiség hivatása, a művész helye a társadalomban –
s az új kérdések megközelítése új témákat és formákat kívánt. Sarkadi éles
látása és művészi érzékenysége most tűnt ki igazán: elsőként vetette fel az

új kérdéseket, s azonnal, áttételesen, a kornak megfelelő formában. Az értelmes, hazugság nélküli élet problémáját ő bagozza először *A gyávában*, s ő teremti meg a megfelelő formát is a problémához, az erkölcsi kisregényt. Sánta Ferenc, Somogyi Tóth és mások kisregényei *A gyávára* tekintenek, mint egyik ősökre, s *A gyáva* után született meg Darvas József *Részeg esője* is. S drámáiban, elsősorban az *Oszlopos Simeonban*, mind többen az abszurd drámánál korszerűbb alkotást látnak, vagy legalábbis azt a művet, az intellektus drámáját, amely a lázadó és kétségbeesett életérzésről még a jelenségek nyilvánvalóvá válása előtt vallott. Előbb, mint más népek írói.

Tévedtek, nagyot tévedtek, akik annak idején az „*Oszlopos Simeont* „szerencsétlen, gonosz darabnak” ítélték, az íróját pedig elmarasztalták, mint anarchista individualistát. Az *Oszlopos Simeonban* is, mint minden kései Sarkadi-műben az igazságkeresés munkált, Kis János sorsát is szívével írta. Igaza van Gábor Miklósnak: az *Oszlopos Simeon* „cinikus és elszánt Kis Jánosa kissé krisztusi figura is. Sarkadi Imre jóhiszeműségének csúfondáros önarc képe is.” Az *Elveszett paradicsom* Sebők Zoltánja sem egyszerűen romlott tehetség; „egy tengernyi energiától fűtött pokol” ég benne; cinizmusa a maga fájó lelkét takarta. Megérteni őket is az 1955-ös kisregény, a *Viharban* hőse felől lehet. Ez a hős házat akart építeni mindig, palotát, nagy keleti és nyugati teraszokkal – s csúnya skatulya házakat épített, szűk folyosókkal, be akarta eresztetni mindenüvé a napot, a zöldet és a levegőt – s kirekesztette mindenünnen. Vagyis a szándék és az eredmény között szakadék támadt.

Sarkadi emberségéről beszél, hogy nem áltatta magát. A nagy jellem következetességével nézett szembe önmagával: mit tett és mit tehet. Nem adta egy percre sem meg magát, olyan lázas elszántsággal kereste élete értelmét, az újrakezdés lehetőségét, mint régebbi kedves hőse, Bíró Máté, aki a tanyai kút mélyéről küzdötte fel magát ismét a napfényre. Utolsó öt esztendeje – B. Nagy László találóan fogalmazta – lankadatlan, kétségbeesett küzdelem, hogy múltjának, eszméinek omladéka alól kikeveredjen, „a kútból ismét napfényre, a kényszerképzetek börtönéből ismét a szabadságba, az értelmes, a józan emberi világba küzdje fel magát.” Az utolsó művek hőfoka ebből a küzdelemből való. A tanulság is: nyitva az út az értelmes életbe. Tragikus, hogy az ember akkor veszett el, mikor az író már megnyerni látszott a csatát.

A mi háborúnk

*A mi háborunk, az a legszebb!
 Krumplitöltések lövészárkai,
 kapanyél-fegyver a gaz ellen;
 van itt, ami kell:
 kukoricacső-lövedékek,
 meg tejeskukorica-gránát,
 A mi háborunk, ez a legszebb!
 Irtókapával menetelni az erdőn,
 hol öreg tölgy s csemete egymást váltják,
 és vércsöppel-teleszórt sombokrocskák
 fölé hajlik a nap, ez a vén szanitéc.
 Harckocsink ez a tizenöt kombájn,
 és mustárgáz helyett
 búzaszemeket fuvatunk a magtárakba,
 hogy ez a háború legyen a
 leggyönyörűbb . . .
 Magunknak így adjuk meg
 mindennapi, friss kenyerünk,
 könyörgés, ima nélkül,
 s csupán ennyit szólunk egy-egy
 szénabegyűjtés szünetében:
 süssön a nap,
 legyen eső,
 fújjon a jó szél!
 Ellenség sincs itt a közelben;
 rögöket győzhetnek le rög-ujjak,
 csupán szívünkben szirénáz néha a gond:
 – Süt-e a nap?
 Lesz-e eső?
 S fújjon a jó szél!
 Egy-egy jó kasza-él a mi kardunk:
 levágjuk a lucerna-hadat,
 szekérre villázzuk a szénát.
 A mi háborunk győzedelmes:
 ebből holnapra kenyerünk lesz,
 kenyér meg hús élet-adónak,
 friss pohár tej a gyerekeknek:
 a mi háborunk, ez a legszebb!*

Jó utat

*Kitakaróztál a sárból
anyád fájdalomából
Elmehetsz
Felépítheted
a tengernek vélt
történelmi pocsolyánál
hitedet
Lépteid
ahogy az ősi mező csöndjét
felverik
eleve elrendelt sorsod
zengetik
Jó utat
Porköpanyeg lepje válladat
napsugarak verjék
bronzosra arcodat
Jó utat*

Szó

*Te rejtező
te vetkőző
ragyogó
meztelen
szó
arcomat felbontó
tehér
papíron borzongó
tekete
hópehely
pilléző életjel
első és utolsó
bölcső
védj meg
és védekezz
tegyverem
szó*

A TÉL HALÁLA, 1848.

Csillag-csendes családi boldogság páncélozta Petőfi indulatait negyvennyolc zaklatott télfordulóján. A megtalált boldogságot, mint törékeny mesét öleli magához (*Bolond Istók*), indulatai, lázai csillapulnak, mintha befészkelné magát a pillanatnyi csendbe, amely körülveszi: „*Füstöljünk, iddógáljunk... / Vidáman ránk ragyog / A lámpa, feleségem / Szeme s a csillagok.*” (*Hideg, hideg van ott kinn...*)

Tőrékeny csend ez, a változás előtti pillanat rezzenetlensége. Kényes egyensúly: egymás mellett lobbanó indulatok egyensúlya. Petőfi családi élete boldog: „A házasság... annak sikerült, aminek a nagyobb feladatokra készülő emberek elképzelik: lehetőségnek a keményebb vállalkozások elvégzésére.” (Illyés Gyula) De érlelődik a keményebb vállalkozások ideje, s negyvennyolc január-februárjában Petőfi indulatai sokszínűen zaklatott költeményekbe sűrűsödnek: egyidőben zeng itt *A téli esték* meleg otthonosságának puha szeretete, a *Minek nevezzetek?* áradó szerelmi lobogása, *A jó tanító* s az *Anyám tyúkjá* finom kedélyessége, az *Olaszország* s az *országgyűléshez* türelmetlen forradalmár-indulatossága, *A puszta télen* tragikus vibrálása, a *Van-e egy marok föld*... kétségbeesett jajdulása.

És *A tél halála* feszült allegóriája.

Mert érlelődnek a forradalmas idők s a költő sejtí, reméli a kívánt és félt változások gyors közeledtét. Kívánt: mert új világot teremtő változás; félt: mert egyensúlyokat, megszokottságokat, békét, hétköznapi nyugalmat romboló, veszélyeztető.

Petőfi nem naiv forradalmár. Nem csodát remél: harcra készülődik. A készülődés a lehetőségek számbavételét jelenti, felmérését feladatoknak, céloknak, szövegeseknek – a járható utaknak. A negyvennyolc január-februárjában keletkező szer-tegyöngyöző indulatú versek épp a törékeny egyensúly érzelmi-gondolati megszilárdulásának költői állomásai: a forradalmi cselekvést márciusban vállaló költői egyéniség fájdalommal telített kiteljesedése ez, a cselekvő forradalmár megszületése.

1848 első hónapjaiban Petőfi Sándor prózai művet nem ír. Levél is kevés maradt fönn e korszakból. *Coriolanus* fordításán dolgozik, nagy kedvvel, erről Arany János-hoz január másodikán s február tizedikén írt leveleiből tudunk; az *Életképek* is tudósít a vállalkozásról január 23-án, február 27-én mutatványt közöl a fordításból, s március 21-én nyomják a kötetet, tehát jópár napja már, hogy a költő elkészülhett munkájával. Februárban belekezd a *Lehel* című elbeszélő költemény írásába, de félbehagyja; töredék marad, akárcsak korábban *A táblabíró*. Március 15-én, s az utána következő hetekben a nyilvánosságnak szánt naplót vezet: a forradalom lázas történéseit rögzíti.

E két és fél hónapos időszak alkotói metszéspontja a február végén írt *A tél halála* című költemény. Összefoglalás és kiindulás: fordulópont.

*

Korábban jellegzetes indulatok, versformák gyakorta visszacsengenek Petőfi költészetében, megújuló hangszínnel, új tartalommal: e két és fél hónap költészete telített új gondolatokat, érzelmeket érlelő költői ismétlődésekkel.

A korai költemények egyik-másikát jellemző, Heine-hatást mutató, szellemes csattanóra hegyezett szerkezet ismét előbukkan (*Egy könyvtáros emlékkönyvébe*), ám a zárósortok már aligha csupán kedélyes vagy ironikus lezárásai a költeményeknek: „... *imádd az istent, s mindenekfelett / Árudd erősen költeményeimet.*” Maró gúnyt rejtenek e sorok, visszafogott indulatot sejtetnek, készülődő dühöket, s ugyanakkor

az istent imádó áhitat s a haszonnal kereskedés fontosságát hangsúlyozó mondatok szembeállításával az istenhez fohászkodást mintha túlságosan is földközelibe szállítanák le. Ez a megerősödő szentségtelenítő hajlam, amely visszaretten a feleslegesen magasztos felszínes megéneklésétől s amely tárgyias rendet kíván teremteni a földi dolgok között, még inkább tettenérhető a *Feleségek felesége*... című vers egyik sorában. Ismerős, még *A magyar nemzet* című költeményből (1846 december) a sokat idézett két sor: „*Ha a föld isten kalapja, / Hazánk a bokréta rajta!*” A hasonlat most újra fölbukkan, csak éppen hétköznapien kedélyes jelentéssel, a korábbi magasztos emelkedettséget is ironikus lebegéssel átszínezve: „*Nőtelen ember szerelme / Csak virág a kalap mellett.*”

A kalap sem komoly dolog, hát még a virág, amit diszül melléje tűznek.

Ám nem csupán a távolságt teremő irónia, a hétköznapi erejét kiemelő földközelség megerősödése jellemző most Petőfire, de épp ebből fakadóan az új mélységek, új harmóniák lázas keresése is. Az irónia meleg mélységek felé hullámszik:

Nem vagy merész kalandor,
Regényes vad legény,
Kinek fél vállán mente.
Sastol a süvegén.

Fejeden házisapka,
Rajtad hálórúha,
Kezedben egy pohár bor,
Szádban török pipa.

Hadd rázzam meg, kedélyes
Barátom, kezedet.
E nagy karszékekben töltöm
Estém szemközt veled.

Füstöljünk, iddogáljunk...
Vidáman ránk ragyog
A lámpa, feleségem
Szeme s a csillagok.

Szinte észrevétlenül csitul e néhány sorban a gunyoros hang, a tréfálkozó komolytalanság: meleg boldogságban oldódik fel a hangulat. Jellemző a csendes életképek megszorodása ezekben a hetekben, a múltat-jövőt-jelent békében oldó harmónia megéneklése, a mindennapi élet apró eseményeiben a rend keresése.

(*A téli esték, Hideg, hideg van ott kinn... Anyám tyúkja*)

De egy mélyebben lobbanó indulat is munkál Petőfiben.

Költészetében egy metafora gazdagodását figyelhetjük. Még 1846 februárjában írta a *Tündérrálm* zárósoraiban: „*Eljött az ősz, ez a vad zsarnoka / A természetnek.*” Másfél évvel később: „*Rég eltemette a nyarat / Az ősz, s ez is haldoklik már.*” (*Hintón és gyalog*) 1848 januárjában: „*Egyebet nem látni hónál és tellegnél; / Koldussá lett a föld, kirabolta a tél.*” (*A téli esték*) S alig pár héttel később, az *Olaszország* című költeményében: „*A zsarnokság ki fog pusztulni, és / Megint viritó lesz a föld színe* -”.

Tökéletes metafora: a tél-tavaszi ellentét – „*S ha van itt tél, van kikelet is*”, írta néhány hónapja a *Menny és föld* című versben – közvetlen azonosítása a zsarnokság bukásával. *A téli esték* csendes világában múlt, jelen és jövő harmóniáját semmi nem zavarta, a költőt sem rántotta hívó szó a zaklatott és bizonytalan, de teremő jövő felé: *csendes lány harmónia* ölelte körül a téli időt.

Most azonban ez a fájdalommal színezett, de majdnem idillbe merevedő kényes egyensúly megbomlik; Petőfit mindinkább a jövő foglalkoztatja, az érlelődő változás,

az életet újító forradalom, ahol a *szabadság istene* uralkodik: „*Eljő, eljő az a nagy szép idő, / Amely felé reményim szállanak.*”

Már a jövő uralkodik Petőfi érzelem- és gondolatvilágában.

És felerősödik a nemzetet, hazát mélyen féltő indulat: már nem a kalapon pompázó bokréta érzelmes felszínességével, hanem hazugságokat, álságokat leleplező elszántsággal, önfeláldozásra képes akarással: „*Addig ostorozlak, nemzetem, míg végre / Földobog szíved, vagy szívem megszakad!*” (*Van-e egy marék föld...*)

Jellemző a Coriolanus-fordítás egy sora. Az angol szöveg (And that his country's dearer than himself) egy Petőfit jellemző szóval bővül: *S honát magánál többre becsüli*. Coriolanus egész jelleme Petőfi-jellemként színesedik a fordításban; itt most ez az egy szó – *becsüli* – a jellegzetes: Petőfi tudatos politikai elszántságát bizonyítja.

De nem kézzelfogható, egyívú politikus gondolat és tudatosság ez, sokkalta inkább indulat, sejtés, drámai feszültség, egyéniséget feszítő érzelmi vihar: „*Sejtek, sejtek én valamit, / A jóisten tudja, hogy mit. / ... / Nem maradhat így sokáig, / Mi hogyan lesz, majd elválnak.*” (*Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?*)

A Társalkodó majd március 17-én így ír: „Petőfi költői lelke, úgy látszik, jós pillanatában szerkeszté a verset (a *Nemzeti dalt* – Sz. G.), mely a fiatalságot ellenállhatatlanul ragadá a később közös erővel kivitt eredmény előkészítésére.” Jókai Mór 1892-ben már mélyebben látja az összefüggést Petőfi megsejtései, s a kor politikai mozgalmai között: „Költeményeinek hangulata messze megelőzte az eseményeket. Még előbb a politikusoknak, a reactio cselszövőinek el kellett követni azt az egész sorozatát a rémhibáknak, melyek a trónhű, a törvényhez hű magyar nemzetet élethalál harcra fellázítsák. *Petőfi* ekkori költői kitérései megannyi harsonaszó voltak – tábor nélkül.”

Természetesen nem a magyar nemzet, de Jókai Mór volt – 1892-ben! – hű a trónhoz, s a trón-szabta törvényekhez, de ez mit sem von le a megállapítás értékéből; Petőfi valóban nemcsak gondolati előkészítője volt a forradalomnak, de érzelmi felcsigázója is az indulatoknak, előkészítője a változásokat elfogadni, sőt akarni képes közhangulatnak. Természetesen megintcsak nem a napi politika kíváncsiával összhangban: „Régóta látja az örök különbséget a közügy és politika között. Az elsőért lelkesedik, a második számára csak megvető legyintései vannak.” (Illyés Gyula)

Petőfi nem a *napi politika kurjongató hőse*. Politikusan gondolkodók taktikai hibákért hibáztatják őt, de még az árnyaltan bonyolult Vörösmarty-ügyben is, augusztusban, a történelmi igazság Petőfié volt; ő – március 17-én írt naplójegyzete, s a Vörösmarty-nak adott válasza tanúskodik erről – tudta: az igazi szabadságot, a nép szabadságát nem lehet napi árfolyamon kiárúsítani, mert a pici árulás és a nagy árulás között nem minőségi, csupán időbeli különbség van.

1848 január elején keletkezett a *Van-e egy marék föld...* című költemény. Az ostorozó indulat fölülkerekedik itt a gondolaton, Petőfi sem tudja pontosan: mit lehet tenni az elkövetkező hónapokban. Csak érzékeli a világban, s idehaza a feszültséget, a robbanás előtti pillanat indulatát. De félreérthetetlenül, költői sallangok nélkül kiáltja, jajongja a pillanat tragikumát:

Tengünk, mint az állat,
Megelégszünk azzal, hogy van kenyérünk,
Messze lemaradtunk a világ sorától,
Kitöröltek a nagy nemzetek sorából,
Élni nem tudunk és halni nem merünk.

Az egyéni vállalás nem hiányzik Petőfiből; de nem kínál határozott tervet, amely kimozdítja a nemzetet az utolsó sorban megfogalmazott tragikus holtpontról. Az elmozdulni akarás kétségbeesett akarása hevíti a verset, ettől kemény és fájdalmas a

szinte prózává szikessedő szöveg, de a költemény alig több, mint a pillanat drámai érzékelése: a *lenni kellene* egyértelmű megfogalmazása.

Az *Olaszország* utolsó versszaka már metaforikus tömörséggel politikai programot hirdet: a képes beszéd többértelműségében rejlik itt az a közhangulatot cselekvésre szólító erő, amely az olasz példa követésére lelkesít. S *Az országgyűléshez* már nyíltan harcba szólító:

Sajtószabadságot szerezzetek.
Sajtószabadságot, csak ezt ide!
Ez oly nagy, oly mindenható ige
A nemzetben, mint az isten „legyen”-je,
Amellyel egy mindenséget teremt.

A közhangulat s a cenzúra számára koraiak e szavak; bármily nyíltak is, baráti körben elpergőek. Hasznosak, termékenyítőek, de csak a kevesek számára, s most ez kevés.

Petőfi talán nem *tudja*, de mindenképpen érzékeli ezt: új formát keres.

Megszületik a forradalmi allegória: *A tél halála*.

Az erjedő időben a költő szellemi útja mind gyorsabb: a *Kemény szél tuj*... metaforikus izzása után, hamar megszületik a *Dicsőséges nagyurak*... nyersen igazat-szólo indulatáradása, s aztán március 13-án már a *Nemzeti dal*: a forradalmár lázzal-telien szókimondó programverse.

És így lesz *A tél halála* című költemény e korszaknak nem legjelentősebb, de legizgalmasabb szülőtte. E versben futnak össze a korábban külön-külön érlelődő gondolati-érzelmi hullámok. Az allegória nem menekülés és nem üres ünnepélyesség: Petőfi egy motivumaiban hosszú ideje érlelődő allegóriában képes a legtöbbet elmondani zsarnokságról, szabadságról, a zsarnokság pusztulásáról 1848 február egyik utolsó napján.

Esztétikai és politikai értelemben is fordulópont e vers: Petőfi ezután már nem a *lenni kellene* énekese, hanem cselekvő költő-forradalmár; a *Dicsőséges nagyurak*..., a *Nemzeti dal* a *lenni kell* megfogalmazása, s több is: a hogyan kell megvívunk forradalmunkat etikus költői parancsa.

„*Durva zsarnok, jégszívű tél, / Készülj... készülj, a halálra!*” Már a költemény első sorában lobban az allegória mélyrétegeit rengető indulat: költői erő azonosítja a zsarnokot a téllal. A sor belső feszültségét a jelzők teremtik: felcserélhetetlenek; hisz a durva tél erőtlen, kellemkedő kifejezés, a jégszívű zsarnok a korabeli közhelyköltészet szóvirága, ám a *durva zsarnok, jégszívű tél* egységében mindkét jelző mindkét fogalom minősítője lesz, összekapcsolja a tél s a zsarnok képét, megeleveníti a halott szóvirágokat.

Petőfi számára az allegória nem rejtjel, amely csak bonyolult magyarázatokkal, titkolt szellemi kulcsokkal fejthető meg. *A tél halála* klasszikus allegória: folyamatos metafora; a zsarnok téllal birkózó, tavaszt váró föld küzdelme egyértelműen közvetíti a tél halálánál szélesebb jelentést. Talán túlságosan egyértelműen is, innen a költemény olykori művészi erőtlensége.

Járom, zsarnok, alattvaló, szabadság, rab, börtön, lánc, – egy forradalmi káté szókészlete. Petőfi allegorikus képekbe fegyelmezi forradalmi indulatait, de költői indulata már túlcsap az allegória szűk lehetőségein. A kor, a forradalom előtti napok Pest-Budája talán még allegorikus buzdításra vár, de Petőfi már tenni, cselekedni szeretne – nyíltan, szabadon.

Költői indulat, politikus kényszer kettőssége hullámszik a sorokban; „*Addig él csak minden zsarnok, / Mig magok alattvalói / Szabadságot nem akarnak*”: fegyelmezetten tiszta gondolat, az allegória kötelmeiből kiszakadó mondat; nyelvében is egyszerű, jelzők nem terhelik, nem színesítik, nem puhítják.

És új gondolat: Petőfi előtt nem fogalmazott így idehaza ~~senki~~, olyan semmiképpen nem, akinek szavára úgy figyeltek volna, mint ekkor Petőfiére. Táncsics Mihály 1844-ben Lipcsében magyar nyelven megjelent, s idehaza sokaktól olvasott munkájában – *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* – így írt: „... amely nép nem arra törekedik mindenekelelt és minden erejéből, hogy tökéletes szabadsága legyen, hanem mindenáron csak a kalmárok bálványát akarja fölállítani, az nincs hivatva szerepet játszani” – de ez csupán az óvatosság leplebe burkolt cselekvésre szólítás még, nem a zsarnokkal-leszámolás indulatától vezérelt, elszántságot edző, tudatosító gondolat. A *Nép szava – isten szava* 1847-ben írt, de csak egy év elmúltával megjelent Táncsicsmú némely mondata Petőfi ihlető forrása is lehetne, Táncsics Mirabeau-ra, a hajdani franciákra hivatkozik, s egyértelműen fogalmaz: „ez az állapot meg fog szűnni; vagy ti, nemes atyafiak, szüntetitek meg, vagy mi, parasztok, vagy mindketten együtt, de megszűnnie kell” – de hiányzik e műből, mint e jellegzetes mondatból is, a *leszámolás* indulata. Táncsics változtatni akar, Petőfi leszámolni; nem csak a változtatás fontos, szükséges, de új világ teremtéséhez a régi világ gyökereinek pusztítása is. Hirdeti: e forradalmat a nép a zsarnokkal-egyezkedés óvatoskodása nélkül fogja megvívni majd.

S a következő négy sorban a költő mintha felejteni látszana, hogy télről, tavaszról ír: kihullik a természeti kép a gondolat mögül. A gondolat erejét a jelzők, az allegorikus rejtjelek hiánya csak erősíti, szikrázóbb a felismerés: „*Hogyha egyszer a raboknak / Akaratja ki van mondva / Összeomlik börtön és lánc, / S elenyészik hírehamva.*”

Aztán a gondolatot elfedi az allegória: a harmadik szakasz utolsó négy sora a régen felejtett biedermeier ékesszólás váratlan előbukkanása, mintha a csillogó közhelek az előző sorokban szikrázó gondolatok forradalmas szikráit lennének hivatottak csillapítani, lágyítani, visszakormányozni a természeti kép oldó hangulatába: „*Eljön, eljön a szép tavasz, / S hoz virágokat kebledre, / És szivárványt diadalmi / Koszorúnak a fejedre!*”

Eddig négy jelzőt találhattunk a versben, mind a tél elevenné tevői: durva zsarnok, jégszívű, vad, bitor. S ezekkel szemben most a tavasz: *szép*; a koszorú: *diadalmi*.

Nem a tavasz erejében hisz kevésbé Petőfi, csupán az allegória fegyelme szűrőíti, avatja biedermeier örömmé a tavasz eljövételét. És a szükös tapasztalás. Mert a telet ismeri; nem csupán a valóságosat, a sártól tocsogós, malaclopóban átdidergett, pipatűz körül melegedős telet, de a mindennapi életet dermesztő téli világot is: a színidirektorok, cenzorok, szerkesztők, rendőr-betűgökök, háztulajdonosok, öntelt gazdagok, buta kritikusok, gyáva hivatalnokok, lapító semmi-emberek apró zsarnokságától erős hivatalos zsarnokságot, a feudális gyarmat-Magyarországot. Ismeri: fegyelmezett szóval ítéli el. De a tavaszt elképzei, az új világról csak álmodik: a forradalom vörös és lenyűgöző pompáját még nem képes értelmet, érzelmet rendítően megfesteni.

Az 1844 februárjában Debrecenben írt vers, a *Tél végén* édeskés színei ködlének itt vissza: „*S amig elszántan ütközetre mégyen / A szűz bimbók mézéhes ellene: / Csicserg a szomszéd lombozat hűsében / Madárajakról lelkes harczene.*” A *Tél végén* nem allegorikus költemény, csupán kedélyes dalocska, tavaszváró zöngemény. Tartalma mellett utolsó strófája rokonítja A tél halálával: „*En a tavaszt csak annyiból kívánom, / Mert melegebbek lesznek a napok, / S mint mostan, akkor hűlt rideg tanyámon / Kopott ruhámban fázni nem fogok.*”

Ellentmondó rokonság ez, nemcsak a versek témájából következő. „*En a tavaszt csak annyiból kívánom*” – írja negyvennégy szeles februárjában, magánéletének kínjaitól, a Debrecenben töltött tél gyötrelmeitől gyötörtén: *kíván* s keveset, jobbat – magának. Negyvennyolc februárjában: „*Harcolj, harcolj, téld, a téllal, / Ne télj, megbirod, levágod, / S szabadságodat kívírod, / Tavasz a te szabadságod.*”

Negyvennégyben: beletörődő szemlélődés, a remény csak ironikus köntösben elviselhető; a várakozás, a tavasz-remélés: egy szomorú-kellemetlen élethelyzet lírai megszépítése.

Négy évvel később: Petőfi érzékeli a diszharmonikus élethelyzetet nem csupán saját, de nemzete sorsában is, s nem elviselhetővé szépíteni, de indulattal új helyzetet

teremteni akar. Nem finom humorral, ironikus kedélyességgel, menekítő közönnnyel szemléli sorsa jobbrafordulását, de cselekvésre szólít, mozgósít a „rabok” szabadságáért – a közügyekért. Míg korábban a tavasz-várás csupán divatszínekkel festett lírai díszlet, most a forradalmi szellemet burkoló átlátszó lepel, amely a vers csúcspan lehull, s bármilyen hirtelen is teríti magára újra a költő az allegória varázs-palástját, a tarka szóképek, a *szép tavasz*, a *diadalmi koszorú* már nem képesek feledtetni a kimondott gondolatot: „Addig él csak minden zsarnok, / Míg magok alattvalói / Szabadságot nem akarnak.”

Az allegória szövege fel-felfeslik olykor, nyelvi közhelyek színezik, tarkítják, erőtlennit, de a gondolat ereje átsüt a szóvirág-borította felszínen: *A tél halála* a forradalom előhangja. Ereje, hogy mindenki számára az lehet.

„Nem fogunk csodálkozni, hogy Petőfi mythológiai képzeletével a szabadság küzdelmét még a természet jelenségeiben is feltalálja. A tavasz szerinte a téli zsarnoksággal küzdő szabadság.” (Riedl Frigyes.)

De vajon csupán Petőfi mitológiai képzelete színezte szabadság és zsarnokság küzdelmévé a tél s tavasz birkózását, vajon csak csodás költői látás érzékelt szabadság-küzdelmet tél elmúltában, tavasz eljöveteleiben? Vajon csak Petőfiben forrósodhatott fel a tavaszvárás indulata forradalmi lázzá?

A vers nyomtatásban nem jelent meg. Gondolhatnánk: a cenzor tiltó szava akadályozta kinyomattatását. De hiszen alig két hét múltán már megjelenhetett a *Nemzeti dal*, március 28-án *A királyokhoz*, a még januárban írt *Mit csinálsz? mit varrogatsz ott?* március 19-én, s a Pesti Hírlap március 18-i számában a következőt olvashatjuk: „Legújabb: Petőfi indítványa következtében a március 15-iki események emlékeül a hatvani-utca ezentúl „Szabad Sajtó-utca”, az egyetem előtti tér: „15-dik mártius tere”, a Városház tere pedig: „Szabadság-tér” nevet viselend.”

Februárban (talán) volt néhány rosszkedvű órája Petőfinek, amikor (talán) tudomására jutott: *A tél halála* nem jelenhet meg nyomtatásban, a cenzor nem engedi. De meglehet s valószínűbb, hogy az események rohanása feledtetni a vers sorsát Petőfivel: márciusban már lázasabb s teremtőbb indulatú énekek kellenek; képes beszéd helyett nyíltzavú riadó. Amikor áprilisban megroppan a forradalmi láz, a megtorpanás első pillanatában Petőfi megírja a *Megint beszélünk s csak beszélünk*... kemény indulatú sorait, a félreérthetetlen vádiratot – „Azt akarják, hogy Magyarország / Inkább kofa, mint hős legyen.” –, de ez a vers sem jelenik meg a születés pillanatában. A február végén írt *Kemény szél fuj*... viszont majd június 4-én bukkan fel az Életképekben, a május 15-i budai vérengzést követő új politikai helyzetben új politikai tartalommal telítődve: Petőfi éberen figyeli a mindennapi élet s a forradalmi szellem alakulását.

A tél halála nem áttetsző allegória, a tél s tavasz küzdelme nem a zsarnokság kimúlásáról, szabadság eljöveteleéről muzsikáló himnusz; nem közhely-szépélgés a szabadság szeretetéről. Ha csak az lenne, március 15. után az arisztokraták épp úgy énekelhetnék, mint az egyszerű pörök.

A tél halála riadó, harci szózat; csak 1848 február lehetőségeitől korlátozott riadó. Ezért, hogy Petőfi márciusban már nem gondol vele.

A vers szerkezete nem gondolattól feszített; a *meggyőzés indulata* fűti szenvedélyessé a költeményt. Az első szakaszban a felszólító mód csak a *remény* leplezett megszólaltatása, a „Meg fogsz halni, vad, bitor tél!” állítás már a hit megszilárdulása, s elvezet a „Harcoldj, harcolj, föld, a téllal” lelkesültségéhez, amelyben ott rezeg a félelem is: a kudarc lehetősége. „Ne félj, megbírod, levágod, / S szabadságot kivívod, / Tavasz a te szabadságod.” – megbírod, levágod, kivívod – a tárgyias állítások az igazi felszólítások, mert a kétkedő érzelmek („Ne félj!”) tette sarkalló ellensúlyai.

Petőfi nem lírai beszámolót ír a tél pusztulásáról, s a tavasszal rügyező új világról: a természeti kép társadalmi tartalommal telítődik, mert a természet *természetes* egymásutánja forradalmi küzdelemmé nemesül a versben.

A természeti képből a *természetes* következik: a tél után mindig tavasz jön; ez a bizonyosság. Küzdelem a zsarnokkal, leszámolás a múlttal, a forradalmi harc vállalása – ez kudarcot, veszélyt, félelmet, bizonytalanságot, csatavesztést jelenthet, de jelent kivívott diadalt is, halálig-harcot, megszerzett szabadságot. Forrósodó szenvedéllyel a forradalmi harc vállalására lelkesít Petőfi, s a győzelem bizonyosságát épp a természeti kép tapasztalt bizonyossága sugallja: mert nem tudni, milyen tavaszunk lesz, de *lesz* tavaszunk; hogy *milyen*, az rajtunk áll: megvívni a harcot nekünk kell.

A természeti kép és a forradalmas mondandó nem „fedi” egymást; az allegória nem egyívűen megfejthető. A zsarnok-pusztító indulat elevenné, színpompássá, fenségessé színezi a tél halálát; a minden tavasszal szertefoszló tél, a természet rendíthetetlen állandósága forradalmi elszántságunkat edzi, igazi tavaszt váró hitünket erősíti. (A vers formailag is ezt az ellentmondásos feszültséget tükrözi: zárt nyolcsoros szakaszok, de rapszodikusán változó rímszerkezet; kötött nyolc szótagú sorok, de a gondolat áradásától zilált ütemvariációk.)

Nem Petőfi mitológiai képzelete keres hát új és új terepet, ahol feltalálhatja a szabadságküzdelem látványos példáit. A *tél halála* több mint szóvirágos példabeszéd a szabadság szépségéről: harci riadó, cselekvésre, forradalomra szólító ének; tél után mindig tavasz következik – van remény.

A *puszta télen* remekmű. Januárban írja Petőfi. A nagy tájleíró versek sorába illeszkedik, de a halott, téli fagyba dermedő pusztát szótlán, csendes emberek, hallgatag kocsmárosék, surranó betyárok népesítik, s a bukott királyként aláhulló nap:

Mint kiűzött király országa széléről,
Visszapillant a nap a föld pereméről,
Visszanéz még egyszer
Mérges tekintettel,
S mire elér szeme a tulsó határra,
Leesik fejéről véres koronája.

E költői képnek felfedezhetőek előzményei Petőfi költészetében (*Falun, A gólya*), de az elkövetkező két és fél hónapnak legjellemzőbb lírai hasonlata lesz, vissza-visszatérő, újrafogalmazott motívuma, Petőfi érzelmi-indulati-gondolati előremozdulásának tükre. A *kiűzött király* alakjának eggyé álmódása a föld peremén lebukó nappal nem ideológiai gyökerű: „*Király vagyok most minden alkonyon: / A nap pirosuló fényt lövél reám, / A nap pirosuló búcsusugara / Biborra festi egyszerű ruhám.*” (*Falun*, 1845 szeptember) Az *Úti jegyzetekben*, néhány hónappal korábban: „Tiszta időben éjszaka nyugatról magas bércek vállalai fölött a Tátra hófedett csúcsa piroslott a nap első sugaraitól, mint valami borozó aggastyán király homloka.” Am a hatalmas pompájú természeti kép mostani mély tragikuma szívenütő: Petőfi mintha sejtene a bukás lehetőségét, az éjszakába dermedő ország komor szürkességét, vérző csendjét. A sokirányba rezdülő belső feszültség egyik – tragikusan hangolt – hulláma ez. Amely néhány nappal később újra felbukkan: „*A kelő nap, első sugáriból, / Tesz homlokára aranykoronát, / S a lemenő palástul adja / Rá végsugarainak bíborát.*” (*A völgy s a hegy*) Nem csupán erőtlenebb a kép, de más hangszínnel is cseng. A *bíbor* szó idézi vissza *A puszta télen* zárósortait, de itt a bukás és emelkedés összetettebben fogalmazódik meg. Igaz, közhelyekhez simulóbban is. A kép nem tragikus, csupán sablonos: hiányzik belőle a bukott király alakját körüllegő melegség, *A puszta télen* zárósortainak érzelmi-gondolati feszültsége, az indulatok dialektikája.

Belső feszültséggel, emberi teljességgel *A tél halála* befejező nyolc sorában bukkan fel újra a kép: „*A tél maga érzi vesztét, / Dúlt arcán megtört szeméből / Sűrű könnyek omlanak szét.*” Am a király, a bíbor, az elvérző nap eltűnése, a metafora allegóriává szürkülése szomorkásra hangolja a képet. A tragikum itt szertefoszlik, sájnálkozássá szelidül. Újra felbukkannak a jelzők: *dúlt, megtört, sűrű; a durva, jégszi-*

vü, vad, bitor tél arca, szeme, könnyei. Ezért is, hogy a verszáró négy sor nem a költői kép továbbrepülése, hanem a költő szembeforduló, gondolat-csiszolta indulata: „*Hah, ki eddig csupa jég volt, / Most hogy olvað, mily gyáván hal! . . .*”

Szétreped az allegória burka, most már végleg. Alig-alig talál vissza Petőfi a természet képbe, vagy talán már nem is akar visszatérni. Eddig a gondolat erejével mozgósított, a költő most az érzelmeket is harcba hívja: a megtört szívű zsarnok – zsarnok, ha bukása drámai pusztulás is, de gyáva pusztulás, mert „*testvér a gyávaság a zsarnoksággal.*”

Felejthető már, hogy a tél haláláról muzsikál a vers: a mélabús szánakozást, az óvatoskodva visszarettenést, a tettől visszariadó gyávaságot öli ki szívünkben Petőfi. És a tett előtti utolsó gátat rombolja le önmagában is.

A *Kemény szél fúj . . .* című versben aztán még egyszer fölbukkan a kép, megint új hangszerelésben:

Kemény szél fuj, lángra kap a szikra,
Vigyázzatok a házaitokra,
Hátha mire a nap lehanyatlik
Tűzben állunk már tetőtől-talpig.

Az allegória újra metaforává izzik Petőfi költészetében, elvont eszmevilágokból kemény valóságokba röpit: a lehanyatló nap képe hullást, bukást, megsemmisülést érzékeltet, de a lángra kapó szikra, a kemény szél új, forradalmas idöket. Bukás és emelkedés, megsemmisülés és teremtés dialektikája itt már teljes: „*Tűzben állunk*” – megtisztító tűzben, de pusztító tűzben is, ott állnak ellenfeleink, de ott állunk mi is; harcolni kell. „*Vigyázzatok a házaitokra*” – óvás, figyelmeztetés, mert nem csupán ellenfeleink, de mi is eléghetünk a fékezhetetlen, rendszabályozhatatlan lángok között. „*Hátha mire a nap lehanyatlik*” – nincsenek messze a forradalmas pillanatok. „*Láng-ra kap a szikra*” – teremtsen pusztulás új világot.

★

A *tél halála* pusztulás és születés, pusztítás és teremtés; az állandóságban változást remélők himnusza: „*Addig él csak minden zsarnok, / Míg magok alattvalói / Szabadságot nem akarnak.*”

Emlékeztető: március 15-én a tél halott.

Stonehenge

Csorba Győzőnek, *Anabázisa* olvastán

*Kirándulók járnak a kökörök
omladéka közt tanácstalanul
sarokkő oltárkő kögerendák
egy oszlopon tör és balta nyoma
találgatják miként kerülhetett
a síkságra ez a kő-alkotás
s kutatják hogy négyezer év előtt
mi volt célja rendeltetése*

*A mű közömbös megőrzi titkát
lehet most csak rendezetlen halmaz
ám egykor rendszer működött benne
hiszen a törvény akkor is törvény
ha nem ismerik még szabályait
pedig mutatja felfedezhetően
mint a tör és balta vésett nyomát
vagy mikor napéjegyenlőségkor
sarokkőről hull oltárra árnyék*

*S ha az egészből töredék marad
romolhatatlan öntörvényeit
a rom is rejti évezreden át
s megőrzi titkát és alkotóját*

SZÉP MARADT MINDEN

Csorba Győző új kötetéről

Mindig magabizón, a győzelem hitével, sőt eleve diadalmasan indul a sereg: a fiatal vágyak, tervek, világhódító elszánások hada. Menet közben egyideig gyarapszik is, csatlakoznak hozzá sokan, barátok, szerelmek; a szerencsés harcosoknak hitves, gyermek, család is jut, másoknak csak a magány és a felvonuló seregért érzett felelősség. De ha a sereg végső sorsát nézzük, az többnyire – a diadalog ellenére is – a bekerítettetés, a csüggedt vagy csakazértis heroikus *visszavonulás*. Az a görög szó, amelyet Csorba Győző új kötete címéül választott (*Anabázis*. Magvető, 1974.), fölmenetelt, utazást, vonulást jelent. Xenophón híres történeti munkája révén azonban egy szétzilált, megtizedelt hadsereg keserves hazavergődése jut róla eszünkbe. És még valami: a rongyos, megtépett, kiéhezett katonák legendás örömujjongása, amikor meglátják végre a tengert: „Thalassza! thalassza!”

Csak hogy hova is vonulhat „vissza” az ember, a költő az öregedés, a betegség, az évről évre közelítő halál elől? S egyáltalán meg kell-e hátrálnia? Nem szebb-e, jobb-e bátrabb-e szembenézni vele, elébe menni s talán valami módon mégis győzni rajta? Csorba Győző erre tesz kísérletet új verseiben, s nem is sikertelenül, legalábbis ami e versek művészi rangját, súlyát illeti. Sok benne a keserűség, gyötrődései nem enyhülnek, ám mégsem reménytelen, nem ül rezignáltan le az Olajfák hegyén, mint egyik szép versében Dsida, „könnytelenül, nyugalmasan. Csak mert nem érdemes úgy sietni a temető felé.”

Ez a hat ciklusra osztott kötet szinte minden sorában az egyre széthullóbb, omlóbb, az évek múltával egyre gyorsabban tovatűnő életet, a tiszta törvényű s megmásíthatatlan mulandóságot igyekszik szét nem málló, le nem omló fallal venni körül; kemény, kristálycsengésű, bonthatatlan, maradandóan érvényes *szavak* falával; a földhöz, az emberhez, emberséghez kötődő *hűség*, hála és szeretet szilárd vasbeton falával; a *rend*, a nagy és csodálatos, de végülis érthetetlen kozmikus rend meg nem másítható axióma-falaival. Guillevicnek, kiváló francia kortársának egy nagyszabású versciklusa jut eszembe: *A falak*. A breton költő ciklusában százféle jelképes értelemben bukkan föl a *fal*, amely – hol kívül, hol belül – a megismerésre és öröklétre vágyó ember elé mered. A hatvanéves Weöres Sándorhoz írt köszöntő versekben fel is tűnik ez a motívum, a vég, a halál szimbólumaként:

Sándor, a fal! Jön a fal! „Csak jöjjön!” – hallom a hangod,
nem dacosan s törten, sem vadul és remegőn.

Mintha csupán azt mondtad volna: „A szél fuj.” „Eső lesz”.

Csorba nem tudja, talán nem is akarja mindig ilyen derűs nyugalommal várni a „fal” jöttét, az emberélet kérlelhetetlen határának végső megmerevedését. Ő még, csöndben, ám konokul, lázad. Még mindig az életért perel.

Szül a föld és temet
tetszik vagy nem nekem –

ez az *Anabázis* költőjének mostani alapállása. Sokan és sokszor tisztelték meg már ezt a lírát a „férfias”, „szemérmes”, „puritán” jelzőkkel, ezt a közhelyet tehát nyugodtan mellőzhetném. Dehát igaz és éppen ezért megkerülhetetlen. Ugyanakkor az is

igaz, hogy a modern, minden ízében érzelemmentességre, már-már rideg tárgyias-
ságra törekvő lírában (anti-lírában) Csorba költészete a kevés, tiszteletreméltó ki-
vétel közé tartozik. Sohasem érzelem – ez különben is a rossz költők örök előjoga –
s ritka ellágyulásait is összeszorított foggal fegyelmezi, mégis csupa fehéren izzó
érzés. Úgy tud siratni, hogy nem sir, úgy tud emlékezni, hogy előre néz, a holtakat
élőkként látja, önmagát az elmúláson túlról, minden ami volt és van, egy eltűnt
pécsi utcától a gyerekkori játékokig, beleépült a létébe, „nehezen s gazdagon” él,
„egyszerre kívül belül”. Ez már az időtlenség volna? Túl jön és rosszon? Taedium
vitae (életundor) – ahogy egyik öngúnyoló versének címe mondja? Nem hiszem.
Annyi minden felesel ezzel az időtlenséggel! A szerelem, az ifjúság, a megidézett
nagy költő- és művész-példák, a felkomorló téllal szemben is azt ígéri, hogy

zsákmányok évada
az lesz e nyár
a tél szaka
lehet akármilyen sivár

jövő tavaszra is
elég marad
ha megfogyaszta is
kincsünk a fagy

Csorba *Anabázisa* – számos „halál-verse” ellenére ugyanúgy az *élet* értelmével,
szépségeivel és csúfságaival, gazdag teltségével és nyomorúságaival, korlátok közé
szoruló és korlátatlan lehetőségeivel való számvetés, mint ahogy (lényegileg erősen
gondolati) lírája mindig is ez volt. Tükörbe néző költő-énjét az esendő emberrel
szembesíti, s mégha olykor – mint ezúttal – kissé komor is a kép, „fáradtan de bol-
dogan” készíti ezt a számvetést, „sokszoros zsákmányt szerezve” s közben úgy is,
hogy

ki sajnálkozva
azt hiszi
búcsúztatásom
kezdheti

nem is gyanítja
hogy belül
új világ érik
kerekül.

S milyen szép szavakat, hasonlatokat, képeket talál makacsul visszatérő, egyetlen
mondanivalójára! „Az öregség héja magja szára is a gyümölcsé az alkony is a nap-
palé”. „Nem csupán idézni lehet – dúsitani is ami volt ültetni újabb életet föl-
támasztani ami holt s hátrafelé menni előre énekszóval a temetőbe.” Még a lomb-
juk-vesztett, csupasz fák fakó ágain is azt látja, hogy: „bennük a gyönyörű virá-
gek bennük a szorgalmas levelek a fényűző gyümölcsök.” Így hát igazán korai
félnie attól, hogy a régi zenék „menthetetlen” elnémulnak benne.

Csorba Győző új verseiben is ott bújkálnak a régi zenék, még akkor is, ha
most éppen komor és sötét a hangszín, a hangszerelés. Maga a hang azonban érett
és telten zengő, a költő szava ma is arról szól, hogy: „Szép maradt minden”.

AZ OLASZ LÍRA EGY MAGYAR ÁGA

– Paolo Santarcangeli Szököár c. verskötetéről –

1.

A Szököár Paolo Santarcangeli fiumei születésű olasz költő kötete saját és Weöres Sándor fordításával kettős meglepetés. Külső formájával egy hiányzó lírai sorozatunk megindítója lehetne. A franciáknál van ilyen, de láttam kanadai versköteteket is, amelyek úgy ismertetik költőiket, ahogy ezt a Santarcangeli-kötet teszi. A szokás az ezeknél a sorozatoknál, hogy a költő kiválasztja 50–100 legjobb versét, aztán ír hozzá maga egy előszót és utószónak egy másik költőt kér meg a kiadó, aki alaposan érti és érzi, sőt mi több, szereti is a kiadott költő líráját. Szóval az így elképzelt magyar „Száz versem” sorozat ma liránk olvasottságának és a Szép versek hődításának idején igen érdekes és azt hiszem, sikeres vállalkozása lenne bármelyik magyar kiadónak. A példa a külső és a belsőre is itt van a kezünkben. Csak az volt a kár, hogy a kis példányszámú kötet megjelenése előtt Paolo Santarcangeli „Vallomás és önbírálat” című előszava a könyv megjelenése előtt nem jelent meg egyik folyóiratunkban sem. Mondjuk a Nagyvilág lapjain. Így biztos visszhangja is más lenne ennek a kötetnek és Santarcangeli is jobban bekerült volna költőink, igen, a magyar költők és verskedvelők tudatába, mert bárhogy is forgatom a Szököárt, csak azt a címet adhatom ismertetésemnek és művének is, hogy íme, itt e fordításokban az olasz líra egy magyar ágában gyönyörködhetünk. – Vagy címezzük megfordítva? – Nem, ennyire legyünk tárgyilagosak. Még akkor is ha költőnk úgy beszél és ír magyarul, – ha latin világosságával nem tisztábban –, mint egy magyar és akkor is, ha mint olasz költő valóban magyar lírai jegyeket és hatásokat hordoz is költészetében. Ez nem is csoda, inkább gyönyörködtető, hogy 20-ik századi liránk legjobb tolmácsolójának verseiből ezt érezzük ki.

De először röviden a versek előtt a „Vallomásról” szólnék, amely életrajzi adatok helyett, a különös mutogatásával hivaikodó magyar divat helyett nála egy élet-filozófia alapjait körvonalazza. Ilyen sarkalatos tétellel pl.: „Ha tisztességesen számázom az emberiséggel vagy akárcsak az emberekkel vezetett folyószámámat, alázattal kell megvallanom, hogy becslésem szerint, minden üldöztetést stb. beszámítva, adósságom van. Többet kaptam, mint amennyit adtam, azaz amennyit adnom lehetett...” És a közönről, a „zártsekrény-szemű emberek” lélekre mért „pofozásáról” mondott véleménye, nem ilyen megszívlelendő-e?... És a „saját pokoljárásának” tanulságaiból, épp az ember és társadalom érdekében álló csak azért is tételéről mit mondhatnánk, hogy „a jót azért kell tenni, mert jó, punctum!” És mindezt azért ajánlja, hogy az ember „önmagában legyen szabad”. A jó és a rossz választására képes lény. Latin gyakorlatiassággal egy „előszó filozófia” a zavartalan társadalmi és lelki boldogság, az eudaimónia elérésének érdekében. A mítoszkatató professzor, a „Labirintusok könyve” és „A betű mágiája” írójának szavai „a mítosszal szemben” az „élet praxisának” érdekében. Íme egy nagyműveltségű, többnyelvű, kicsit magyar költő logikája, tudása épp az okos létezés érdekében. Lényegre törő vallomása annak, aki szerényen vallja be, hogy „minél többet foglalkozom a magyar irodalommal, úgy magyarosodom vissza mindinkább.”

Az ilyen horizontú magyarul írt tanulmányán túl, most már nézzük verseit, amelyben épp úgy, mint előszavában, itt is az egész érdekli. Ebben lényegül át és nem a külső és a belső stilizálások formaiságában, de épp a megfogalmazásban és a mondásban.

A versek első csoportjának „A sokszoros szív” idején, 1949-ben, épp negyedszázada ismertem meg Rómában. S ha most kérдем az ő szavával: – „Partodon milyen a kagyló?” –, vagy egyszerűbben és röviden: a tenger, a szél, a hullám, a sirály, háló, hajó, és hívás és csoda és fecske szavainak köréből is csak azt mondhatom, hogy olyan és méginkább olyanabb az ő lírája, mint az egykor tengert is birtokló Zrínyié, vagy mint a tengert sohasem látott Berzsenyié, akik egyaránt érezték magukénak dagadó fehér és a beszédes dunántúli tölgyesek zöld vitorláit és nádasait, vagy a pegazus lovát is ugrató és futtató drávai síkságot.

A magyar költészet mediterrán ágának élő kapcsa a személye. Dedikációja sem véletlen „régí mediterrán és latin szeretettel”. Kiegészíteném ezt az életszemlélettel, mert természetesen ez sugárzik költeményeiből. A legelvontabbakból is, melyekhez igen szükséges lett volna a helyzet- magyarázatok és művelődéstörténeti vonatkozások miatt is egy jegyzetanyag közlése. Ez különben a francia, angol költőknél régi szokás. Épp a könnyen megértés miatt, mert verseinek művelődéstörténeti rétegzése egyiptomi, görög, trák, kínai, hindu, zsidó és tibeti vonatkozásokban is gazdag. Ám a vaióság testi és szellemi arca mindig latinul tiszta és törvény egyszerűségűen világos. E versek lírai logikájával és filozófiájával együtt csillog a fölszított értelem. Semmit se bíz a véletlenre és az ösztönös sikerülés lehetőségére. Természetesen lírája végső kicsengésének „carpe diem”-jében is mindig mai fogalmazású:

Fogadd el a kedves percet, miben önmagad élni érzed,
s hallgasd meg irigy testamentumát
a hústalan szemgödörnek,
fekszik panasztalan, kacajtalan,
ahová lenyomta a halál.

– Berzsenyinek hangja lenne ez? – Igen, másutt is találkozunk vele, de az átvett ihlet sorrendje nála nem Berzsenyi és Horátius, hanem természetesen előbb Horátius és aztán Berzsenyin át Santarcangeli... – És ez mire is hívja fel a figyelmünket? – Arra, hogy bátran mondjuk ki, Berzsenyi költészetének igazi megértése egyre idősebb feladat, mert költészetének egész ihletvilága mindenkorra állandó napállású. Íme egy olasz költő művében ma is ihlető és újraéledő. Azért, mert Berzsenyi lírájának gondolat- és érzésköre annyira emberi ma is! És a végső kérdések feszegetésével és örökitésével, az idő és az állandó értékek költői megfogalmazásával, személyesítésével ma és mindig is a költői világ és emberi világ teljes egészére utaltak és utalnak is.

Távozó csillagok egyetlen titkos intése
alig felfogható nekünk, mint mélytenger íze,
így veszünk el valahányan,
kevély titkunkba falazva.

Mai fogalmazású Berzsenyi-hang! Itt kellene a kötetben a kétnyelvű kiadás, hogy az olaszból kiérezzük teljes „biztonsággal”, hogy mennyire az övé és mennyire Weöres Sándoré ez a berzsenyis hangütés... Szóval Róma–Torinó–Nikla–Csöngé tornyainak összekondulása... Mert ugyanebben az „Eljövendő” c. versben a teljes élet értelmét ekként is megfogalmazza:

Adatnék minekünk csak egyetlen éjszakán
hiánytalan öröm, egy éjjelnyi feledés,
csillagos boldog biztonság
s teljesülés fensőbbsege.

E két utolsó sorban szereplő „boldog biztonság” és a „teljesülés felsőbbbsége” gondolatok végig kísértik költőnk egész líráját. Fókuszai költészetének, mint a mediterrán embert kísértő és szellemet is sarkaló életértelem és élet-értelme megragadásának vágya és testet és szellemet zaklató kísértése... A Hölderlint idéző „iszonyú misztérium”... „tisztánlátó örülete” visz-e közelebb ennek az élet és költészeti titok értelmének lényegéhez, vagy a világ egyre szebb értelméhez a „végtelenség és a veszített éden vágya”? Lírája végig e gondolatkörben szív és ész összeszikkasztása. Mint a végtelen tenger-kimosta köveké, vagy mint a „lélek és testre” esküvő ellenséges hadak harcossáinak állandó összeszikkasztó viadala.

Az „Egy harcos halála” címen 1966-ban írt versei, mintha valóban korunk kinlódó Marcus Auréliusának versbeszedett vallomásai lennének. Az idő meg nem álló lován, a nagy út előtti gondolatok. Bronzragyogás és némán legyintett, jelzőtlen gondolatok ciklusa ez. A pillanatélet gondolatai versben. És ez szíven üt, mert hisz mind azok vagyunk. A világ és az emberiség táborába sorozott harcosok. Az antik szomorúság és a klasszikus derű reménye együtt sugárzik e mai valóságú és ízű költői műből. Verseinek jelentős része ezen túl világirodalmi és filozófiai olvasmány-élményekből is táplálkozik. Ám az is igaz, hogy itt egy igen jól válogatott és ácsolt világkép és költészet olvasói vagyunk. Stílusa szinte végig a fénylő komorság ragyogása. Olyan mint az „Egészen” átfolyó végtelen és kérdező idő fénye és szava, de azzal a komor reménnyel, hogy „...ránk derül az istenek kegyelme, / tán látunk egy kerítést, / mögötte kertet, / nagy fényt a messzeségben”.

Gyakori szavai a tengert idézők mellett a gyászos, az árny, a fekete, az álom, a dob, a semmi és a minden. Íme így idézve és szólítva a létezés és világ közös egészét: „Vagy tán már minden voltam / a széles kék semmiben, / mely magába zárja a világot.” A „Habokkal övezett” című háromstrófás versét idézni kellene a jövőben magyar antológiáinknak. Tömörsege Weöres költői művészetével párosulva a kötet egyik legzártabb, gondolatilag legfeszesebb, múlt és jelen érzésvilágát legszebben tömörítő verse lett. Itt kell áttérni azt hiszem, e versnél a Paolo Santarcangeli-versek „műfordításainak” kérdésére.

3.

Weöres Sándor mondja a kötet utószavában, hogy Santarcangeli nyersfordításainak „némelyikén csak néhány szót kellett változtatni, vagy annyit sem: ezek a szerző saját fordításai”. Az olasz költő olasz nyelvű verseinek illetően magyarra „fordításának” ezzel az érdekes esetével itt vagyunk a műfordítás kérdésének lényegénél, az átlényegítésnél. Mert hogy is nevezzem másképp? – Mert lehet-e még ebben az esetben is egy és ugyanaz, azaz egy Santarcangeli-vers ugyanaz az eredetivel? Nem, de talán a fordítás szó mégis nyers az ilyen esetben. Én legalábbis annak érzem, hiszen minden csínját, ízét, hangulatát és ihletét és érzelmi irányulását ki ismerhetné jobban annak a versnek, mint ő maga, a saját versének?... És a vers mégsem ugyanaz... Ha kétnyelvű lenne a kötet, jobban végig követhetnénk, ezt a jelen esetben azt hiszem igen tanulságos műfordítói folyamatot, vagy átlényegítést. Talán a fordítás ilyen ritka példájú esetével itt-ott közelebb is juthatnánk, ha jutni lehet, a versfordítások műhely- és lényegi titkához is.

Vele épp erről beszélgettünk hosszan az „ő Astoriájának” fehér asztalánál ennek az ismertetésnek a megírása előtt. Ugyanis épp az ő saját és Weöres fordításai között a fordított versek összhangulatában lényeges különbség és hangulat mutatkozik. Még a fülnek is más az a Santarcangeli-vers, amelyet ő maga fordít, vagy hogy úgy mondjam, inkább „idézett” magyarra. Sokkal egyszerűbb. – A kisebb nyelvi szókincs lenne az oka? – Szó sincs róla. Inkább egy logikus, szinte prózai, mint költői világosságú szépség formálásában való megjelenéssel van a kettő között különbség. De épp így és ezzel szerencsés Santarcangeli, hogy ilyen kivételes gazdagsággal lett magyar verssé az olasz–magyar költő verse. Azzal, amit ő és Weöres Sándor adott a verseinek.

A fordítás, átlényegítés és megidézés lehetőségeiről beszélgetve végül is oda jutottunk vele, a műfordítóval, a saját verseiről is, „hogyan bizony végső fokon alaposan más magyar költemények lettek azok a verseim, amelyekről eddig úgy tudtam, hogy az enyéim”... Írjad meg mégis, ennek ellenére is, de így: – hogy verset fordítani nemhogy nem szabad, de kötelező.

Így nézve már, ha most a „Kérdezlek”, vagy az erősen szívem szerinti „Kardhal”, vagy a „Dodona” verseket olvasom magyarul, akkor úgy érzem, hogyha nem is jutottam közelebb a fordítás titkához, de abban már biztos vagyok, hogy e saját fordítások verseivel így kettősen is, ha új verset is írt Santarcangeli a régiből, így még inkább is mondhatjuk már, hogy a magyar költészet egy sajátos mediterrán ágát nevelte. Líránkat tárgyi és témagazdagítással, világlátásával és új ízekkel még inkább gazdagította.

Tóth Endre:

MINDENÉRT MEGFIZETTEM

Tóth Endre hangjára a 30-as évek válságos időszakában figyeltünk fel. *Egyedül a tömegben* című kötetét a Debreceni Csokonai Kör adta ki 1936-ban. A Kelet Népeben Móricz Zsigmond közölte első verseit. Ezek keserű híradások voltak a népi nyomor világából: a debreceni városvégi szegénység, a szalmatetős alföldi tanyák, a poros, verejtékező kubikos, az elhagyott gyár komor képei bukkantak elénk cico-mátlan költeményekben. A Koppányt, Dózsa szellemét idéző versek a „sivó homok” tragédiáit mondták el: a „szentesi részek” megváltatlan proletár életét, a koldus „szegény Jánosok” sorsát. És persze a magát, aki a mélységből akar fényre törni „hol örök szépség és tisztaság van”.

A mostani válogatott kötet címe is – *Mindenért megfizettem* – erről a küzdelemről tanúskodik fájo önérzettel. Mert amit kiküzdött magának, azt a múlt mélységéből kell megítélni. Az abbamaradt gimnáziumi tanulás után hosszabb ideig gyári munkásként dolgozott, majd a tisztviselő-sors robotjában érezhette, hogy csak másfajta lett ez a szenvedés, de a világot nem tudja meghódítani, mert:

„a kínai falnál is sokkal magasabb az a gát,
mellyel az ember az embertől
elgáncsolja magát.”

Ez a kegyetlen társadalmi felismerés, a család gondja, betegségek, a „vidéki költő” sors hátránya mind pokoljárás volt számára a felszabadulás előtt.

Tóth Endre erejét bizonyítja, hogy tudott küzdeni „a szép tudás, emberség” megszerzéséért. És szót emelt nemcsak a maga ügyében, másokért, a mélyben élőkért is. Ezért az írás nála mindig „fojtogató férfi sírás”:

„s azért kell a világ ellen
mindig vádat énekelnem,
hogy ily sorsot ne érjen más.”
(*Mindig vádat énekelek*)

Debrecen „szorító” levegője a felszabadulás után Tóth Endre számára is „szabadító” erő lett. Költészetének hangja megváltozott, kitágult, a verespéteri „országban gondolkodás” perspektíváját mutatja. (*Hová megy a szekér?*) A sokféle „veszély” és „útvesztő” közt bátran vállalja ezt a küzdelmet, amely – a maga gyötrelme helyett – már „mások örömeiről” énekel. De ezért a jobb jövőért aggódik is, mert a társadalmi változás átmeneti időszakában sok a visszahúzó erő. Ez ellen használja a szatíra fegyverét is. Az „emberiség nem felelhet meg itt sunyít közöttünk a múlt” – írja a *Vizsgálat* című versében, melyet Peter Weiss oratóriuma nyomán fogalmaz meg. A kor szava (a társadalmi és emberi igazság parancsa) állandóan jelen van verseiben. Elég, ha *A kor pergamenjei* című költeményére utalunk, melyben pontosan felismerhetjük költői fejlődésének új, megváltozott erővonálát:

Ó arcom, micsoda erő
micsoda kéz törölhetné le rólatok
a vért, a kint, a bűnt, a gyalázatot,
e húsba vésett hieroglifákat,
hogy soha többé ne tűnjének elő.”

A kötet több ciklusra tagozódik: *A gyermek meghal, Se kint, se bent, Irgalmatlanul, Gyermekünk nagyobbra nőnek, Szívroham, Napraforduló*. A 120 versből az első (*Itt lakom*) keletkezése 1933. július és az utolsó (*Csokonai búcsúzik a kollégiumtól*) 1972. október – november. E két dátum közt ível (a felszabadulás cezurájával) Tóth Endre költői pályája. Az induló években még nem egyenletes a versek szintje, de a hang mindvégig humanista indítású:

„Igazság: istenem.
Nincs előttem más cél.
Törékeny testemen
láthatatlan páncél.”

Ez a hit fűti föl verseit – és ahogy jeleztük – viszi tovább a későbbi ciklusokban (*Irgalmatlanul, Napraforduló*) a művészi megformálásban is. Témáiban a teljes embert láthatjuk: a gyermekkor szomorúságát (*Halott apámhoz*), az ifjúság elégiáit (*Az elszálló ifjúsághoz*), a szerelem, a család (*Rabok a gyermekeim*), a betegség (*Szívroham, Új mátrai képek*), az öregedés, a végső „hazaérkezés” (*Gyaloglás holdfényben*) bölcs tudomásulvételét.

Nem szeretjük a címszavak használatát, mert megszükitőek és megtévesztőek. Ha mégis Tóth Endre költészetét akarjuk jellemezni: a plebejusi hang, a közösség szolgálata, a debreceni haladó hagyományok átvétele táplálják, színesítik legerősebben líráját. Az Alföld tája, népe, Debrecen, a felnövő város meghatározó vonások ebben a költészetben. S nem véletlen, hogy legszebb versei is azok, amelyekben ezt a levegőt és széljárást érezzük. (*Vasárnaptól vasárnapig, Három asszony, Robog a vonat, Arnyak a Darabos utcában, Csokonai búcsúzik a kollégiumtól*). S ezekben a gyakran szatirikus élű költeményekben akkor is magáról vall, ha Csokonaira, Oláh Gáborra, vagy Gulyás Pálra emlékezik a „szikes Hortobágyon”.

Említsük meg a kötet néhány jellemző darabját, melyek megemelik és kiteljesítik értékét. *Két kép a 67-es Magyarországról* (az egyikben Bihari idilli világát a *Vasárnap délután*-t villantja föl, a másikban Munká-

csy *Síralomházá*-nak tragédiáját verseli meg), *Románia tájain* című írásában egy utazás „példás emberségét”, a *Láttam a mezőt* című versében pedig Petőfit idézi: Segesvár és Héjjasfalva víziójával. A *Török Erzsé*-ről szóló – talán a kötet – legszebb versében az időtlen múlt dalol a népköltészet egyszerű szépségével:

„Igy daloltak hajdanában
őseink Árpád korában,
s a kurucok táborában,
a végtelen bujdosásban,

a betyárok az erdőben,
pásztorok a sík mezőben,
szép szüzek a menyegzőben, –
énekük száll az időben.

A válogatott gyűjtemény mindenképpen alkalmas arra, hogy jól lássuk Tóth Endre költészetének igaz értékét, tiszta humanizmusát, helyét mai költészetünk egészében is.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

Kiss Anna:

FEKETEGYŰRŰ

Mindig szerettem Kiss Anna verseit, de buta fölött-eszemet gyakorta zavarta, ha nem talált mindig tiszta rációval fordítható szimbólumokat bennük. Kicsi fiaim vezettek nyomra, amikor egyszer esti meseként a Tragapagon verseket (Forrás, 1974/3. sz.) és a Feketegyűrű *Fekete kandúr*-ját, meg a *Továbbadom* c. vers néhány darabját fölolvastam nekik. Dültek a kacagástól. Azóta nincs nyugtom; újrát kiabálnak szinte minden este.

Kiss Anna nagyon mélyen nyúl az ember lényegéhez; ezért értik könnyebben a gyermekek. Mi föl nőttek, jobbára már csak orvosok szeretnénk lenni, osztályvezetők, meg más egyebek, vagy éppen az aranyozatos Velencébe (és olcsó piacára!) vágyunk... A gyermekek még egyszerűen és közvetlenül boldogok akarnak lenni. A *Feketegyűrű* időn és szorongató törvényeken kívüli világot mutat. Nincsenek benne boldogtalanok, csak olyankor fátyolozza keserűség a költő hangját, amikor saját sorsáról szól (*Ember*-

sólyom, Vízszintes szélben). A tömörségével, remek érzékenységgű szerkezetével kiemelkedő *Világszép Orsolya* jégvirágcsipke finomságú balladája is humor fanyarában oldódik, és a *Mit mond a cinege?* két éhező szegényemberének is van ereje mókázni. Alakjai a köznyelv szavaival beszélnek, mindennapos természetességgel cselekszenek – akár az életben, – csak éppen olyasmiket tesznek, amelyekre mi, az életben – sajnos – képtelenek vagyunk. A csudálatos malmokban, fogadóknak, műhelyekben ördögök árulkodnak, vak csirkék csipegetik le a festett virágokat a fazekakról, „Szent a béke, jelentik a macskák”, a városok házait hetente meszelik, ettől aztán összeérnek a házak és a pislogó, szuszogó sárkány oldala porzik a méstől közöttük.

Érzéseink, vágyaink legmélyebb rétegeit érintik ezek a kis gyöngyszemnyi népi játékok, lelkünk legősibb gondolatköreiből választott eszközökkel. A kötet egyetlen hibája, hogy a minden létező és nemlétező–létező egységében látott világ iránti nosztalgiankat fölkelti ugyan, de nem elégíti ki, legföljebb a *Kásaevők*ben. Lám, igazságtalan vagyok, de türelmetlenségemben már azt a művet várom Kiss Annától, amelyben Gágea-Lutea, Regina Viola-Hirta meg a többiek hosszabb, regényre való időn keresztül töltik csudálatos életüket. A *Fekete gyűrű* varázsos figurái és az újabb versek mind ezt ígérk...

A tömörség, a köznapi szavak érzéki gazdagságának fölmutatása, figurateremtő ereje mellett Kiss Anna költészetének legnagyobb ereje az a forró szeretet, amely minden során átsüt. Az újabb magyar irodalomban tán csak Lázár Ervin érez és éreztet ennyi melegséget hősei iránt. Innen a varázserő, amelytől a „halálos szépségű Szerénke álmodik a papírcsipkék alatt”, a város asszonyait megbabonázó bábos-Dánielt azért nem akasztják föl álmában, mert „... vagy a papot nem lelik, vagy a hóhér anyósa hal meg, oda kell sürgősen vonatjegyet venni, addig húzzák-halasztják a dolgot, kezdődik az előadás. János Vitéz három felvonásban.” (Bábos-Dániel) A boszorkányok nem ártnak a jóknak, a halált dióverésre fogja, s megríkatja az ördögöt a kémény tetején. Szívet-virágot rajzol Kiss Anna mindenre, ahol megfordul.

Nem fekete az ő gyűrűje, hanem fehér. Nem a Sátánnak, és nem rontó tudományért

adta el a lelkét, hanem a Múzsáknak, a költészet fehér mágiájáért, játékos, tiszta szépségért. Ez az ő boszorkánysorsa: költősors.

CSZAKÓ GÁBOR

Tatay Sándor:

MEGLEPETÉSEIM KÖNYVE

Arc nélküli.

Ez jut hirtelenében eszembe, mikor vissza próbálok idézni Tatay Sándor önéletrajzána hősét. Aztán, hogy ezt a szókapcsolatot nem én találtam ki, hanem tőle, Tatay Sándortól kölcsönöztem. Csakhogy míg a gyermek Tatay hidegrázóan félt az arc nélküliektől, addig én, éppen ellenkezőleg, igen megszerettem az ő arc nélküli hősét.

Az önéletrajzok általában meglehetősen agresszívek. Valamit mindig igazolni igyekeznek, vagy magyarázni. Individuálisak és érthető módon egocentrikusak. Gondoljunk akár a világirodalom vagy a magyar irodalom klasszikus önéletrajzaira. Tatay Sándoré mintha kivétel lenne. Hősét nem állítja mindenáron – esetleg még az exhibicionizmustól sem visszariadva – a középpontba, nem fitogtatja öszinteségét, nem ámuldozik saját magán, hogy milyen különös gyerek is voltam. Helyette gyermekkori meglepetéseiről ír, amilyenek bennünket is érthettek volna, érték is talán, csak nem raktározódtak el olyan mélyen, vagy egyszerűen nincs képességünk a kibányászásukra. Nem egyénit végletesen, nem elkülöníteni akarja hősét a többiektől, inkább az ősi – és épp ezért igazabb – azonosságokat emeli ki. Ezért érezzük ezt az elmosódó arcvonású (kis túlzással arc nélküli) gyereket közeli ismerősünknek.

Meg persze másért is. A könyv olvasása közben egy pillanatra sem zavar az a kényelmetlen tudat (mint más önéletrajzoknál gyakran), hogy most egy művészgyermekről, vagy gyermekművészről van szó, akinek a gesztusaiban, tetteiben, gondolataiban illenék felfedeznünk a későbbi művek csíráit. Ehelyett egy egészséges és fantáziadús falusi gyerek él, mozog előttünk, és éli át velünk a meglepetésekkel telirakott, csudálatos világot.

Erről a világról persze már egyáltalán

nem lehet azt mondani, hogy arc nélküli, vagy elmosódó lenne. Ellenkezőleg. A rajz itt-ott szinte szociográfiai pontosságú, de mindig művészi értékű és hiteles. A színhely: bakonyi falu, a falusi értelmiségiek és iparosok világa, azé a rétegé, amely mindig együtt élt a parasztsággal, és legtöbbször nem annyira az anyagi, mint inkább a szellemi igényekben különbözött attól. Egymásra voltak utalva, s jórészüik egymás sorsát is vállalta. Tatay hőse itt nő fel egy evangélikus pap sokadik gyermekeként, és ha neki nem is kell iskola után vagy helyett részt vennie a paraszti munkában, élete mégsem tekinthető holmi védett és steril „úri-gyerek” életnek. A háttér amúgy is elég komor: az első világháború éveit. A falu fogoly orosz katonák kórusaitól hangos, és egyre több a kisírt szemű asszony, a magányosan fonnyadó leány. A gyermeknek persze ez is természetes, hisz számára minden öröktől fogva való.

Az időnek ezt a lelassult folyását kitűnően érzékelteti Tatay Sándor. A könyv ugyan fejezetekre oszlik, hosszabb-rövidebb anekdotikus betétek gördítik tovább az eseményeket, de úgy, hogy szinte csak a témaváltást érzékeljük, magát az idő múlását alig. Mintha az nem is haladna. De csak *mintha*, mert ez a stagnálás csak látszat. Az előrehaladás pontosan lemérhető a kezdet és a vég különbségén, ahogy a kisgyermeki riadalmaktól eljut a gyermeki első szerelemig. Éppígy látszat a történetfűzés laza véletlenszerűsége is. Inkább rafináltan tudatos, semmint természetes, ahogy egymásból burjánkoztatja epizódjait, és az egyre sűrűsödő atmoszféra az, ami mind beljebb és beljebb csalogatja az olvasót. Mert izgalmas történetei éppúgy nincsenek, mint az olvasó számára tartogatott látványos meglepetései. De igenis van ennek a prózának melege, íze, költői vonzása. És mindennek előtt humora. Olykor a fantasztikum és az idill színei is felvillannak, de hát mikor lennének idillikusak és fantaszták, ha nem a gyermekkorban.

Ezen a ponton, úgy érzem, érdemes egy kicsit elidőzni. Valóban fantasztá ez a gyerek? Valóban közös, ősi élményekről esik szó? Nyilvánvalóan nem fantasztá, az élmények viszont közősek. Mégis, ahogy ezek az elemek beépülnek Tatay könyvébe, ez sokkal érdekesebb annál, semhogy szó nélkül elmehetnénk mellette.

Tatay Sándortól sohasem volt idegen,

hogy a hidegrázós irracionalitást szembe-
sitse a vigasztaló valósággal (a jelzőket meg is cserélhetném), és a kettő találkozásából költészetet csiholjon. Szerinte ugyanis egy töről fakad a rémség és a szépség, és gyökerét ott lehet megtalálni valahol a Bakonyban. Önéletrajzának teljes világa időnkint rányílik erre a másik világra, a mesék, a babonák, a gyermeki fantázia ritkább levegőjű és igazságosító álomvilágára, amelyben mindennek több jelentése van, amelyet megfajteni magunknak kell, vagy talán megfajteni nem is szükséges.

Mint azt a képet a bizonyos varjúval, amelyik a gyermek Tatay vállára száll. Kézzel ezt a madarat nem lehet érinteni, de látni igen, s különösen érezni, ahogy a karmok belemélyednek a vállhúsba. A szembejövők mindebből semmit sem látnak, közbömbösen mennek el mellette, ő pedig vigyázatosan lépeget, nehogy elrebbenjen válláról a csodálatos madár.

Ennek a madárnak a jelenlétét érezzük végig ebben a könyvben. S ez Tatay Sándor igazi meglepetése. (Móra Könyvkiadó)

ALBERT GÁBOR

Módos Péter:

LECKE FIÚKNAK

Módos első könyve, *A futás* 1969-ben jelent meg, s korosztályának útkeresési, beilleszkedési nehézségeiről adott jelzéseket. A probléma nemzedéki gondná nőtt az évtized végére, s mint írói alapélmény, az ekkortájt indulók legjobbjait foglalkoztatta. Módosnak néhány elbeszélésében pontos érzékeléssel sikerült rátapintania az új nemzedék sorsát érintő lényegi kérdésekre, s ez a felismerés – bár nem minden alkalommal fogalmazódott meg kellő művészi erővel – előkelő helyet biztosított számára kortársai sorában. Az ígéretes indulás gyors beérést, meglepetésszerű folytatást sejtetett, helyette azonban a „hallgatás” éveit következtek, legalábbis ami a publikálást illeti. Ez a tízenegy ívnyi terjedelmű kisregény – *Lecke fiúknak* – öt esztendő múltán veszi fel az eljuttatott fonalat, s gombolyítja tovább tapasztalatokban, írói eszközökben gazdagodva.

Már *A futás* elbeszélései között találtunk olyanokat, melyekben az ötvenes évek elejére eső kamaszkor válságokkal teli időszakról vallott a szerző. A gyermekkorban és ifjúkorban szerzett élmények legtöbbször az ember egész életére kihatnak, befolyásolják későbbi cselekedeteit, magatartását. Módos ennek tudatában írta meg *Lecke fiúknak* című könyvét, mely a már jelzett korba kanyarodik vissza ismét. „Korosztályom jelenéről akartam írni. Úgy éreztem azonban, ténfergéseink vagy beilleszkedésünk kisebb-nagyobb csetepatéinak felidézése a jelenséget mutatja csak, s nem annak okát, magyarázatát. Mai válaszaink, gesztusaink régebben fogalmazódtak meg – vissza kellett hát lépnem az időben” – mondja mintegy vallomásképpen. *A Lecke fiúknak* tehát húsz évvel ezelőtti történet, mégis a mai harmincévesekről szól.

Nem analógiákat, többértelmű jelképeket keres Módos, hanem egyfajta lehetséges magyarázatot korosztályának mostani magatartására. Ha fásultak, közönyösek némelyek, vajon csak az útkereső bizonytalanság, a gyakran tapasztalható meg nem értés a kiváltó ok? Honnan ered a mindent megkérdőjelező józanság, mely oly sok vádat zúdít még ma is ennek a generációnak a fejére? Teljesebb választ csak akkor adhatunk a kérdésekre – véli a szerző –, ha mélyebbre ásunk, az érzékeny gyökerekig. A regény központi figurája, a kis Kozsa Feri kamaszkorának egy megrázó epizódja felelet mai önmagának, a felnőtt Kozsa Ferencnek.

A történet éve: 1954. Feri apját éveekkel ezelőtt koholt vádak alapján letartóztatták. A képlet ismerős, többen jutottak ilyen sorsra akkoriban. A tizennégy esztendősi fiú emlékezetében elevenen él a nap, eszével még nem tudja felfogni, hogy mi történt, hiszen a világ annyira összekuszálódott, szíve azonban sejti, hogy itt valami nincs rendjén. Apját, akiről nagyanyja csupa szépet, jót mondott eddig, akit ismerősei talpig becsületes embernek tartottak, most játszópajtásai „börtöntölteléknek” nevezik. Keze ösztönösen ütésre lendül, mikor a megbélyegző szót hallja, s bensejében új, szorongató érzések támadnak.

Apja sorsának alakulása már önmagában befolyásoló élmény. Az élet azonban sokszor halmozza a megpróbáltatásokat. Feri egy pesti élenjáró iskolába kerül, ahol egy kamaszcsinyt „veszélyes társadalmi bün-

ténnyé” duzzasztó tanári ostobaság miatt félévi javító-nevelő munkára ítélik. Magának az iskolának a légköre elegendő, hogy a szeretetre, védelemre vágyó kamasz hitét tovább rombolja. Észre kell vennie a hangzatos jelszavak mögé bújó alakoskodást, elvtelenséget és gyávaságot. Ezt a kis közösséget is megfertőzték a külső bajok, mintegy nagyító alatt mutatja meg Módos a jellemtorzító hibákat. Az igazgató az iskola becsületét védi, mikor Ferit bíróságra adja, de arra egy percig sem gondol, hogy milyen ára van ennek a becsületmentésnek.

A javítóintézetet, ahová Kozsa Feri kerül ugyan Makarencéről neveztek el, szellemében és gyakorlatában azonban inkább valamilyen gyermek-munkatáborra emlékeztet. A testi és lelki megaláztatások szinte mindennaposak. A fiú már az első napon szembeállokzik a rosszindulattal. Az egyik szadista hajlamú nevelő csupán azért, hogy fölényét előre bizonyítsa, durván bántalmazza. Ahol ilyenek a nevelési módszerek, ott a közösségben is hasonló erkölcs uralkodik. Az erősebbet illeti meg a jog. Feri kénytelen alkalmazkodni a „farkastörvényekhez”; rádöbben, hogy ezek között a szánandó kis vadak között csak akkor szerezh magának „emberi” rangot, ha azt csinálja, amit ők. Szerencsére futballtudása – a világbajnoksági láz évében vagyunk – hamarosan kiemeli ebből az infernóból. Az Országos Úttörő Táborba kerül, ahol megadatik számára a rendkívüli alkalom, a nemzeti válogatott tagjaival játszhat egy sorban.

Kozsa Feri élete újból visszatérhet a rendes kerékvágásba. De vajon valóban visszatér-e? Látszólag igen. Hiszen a táborban a nevét kiabálják a lelkes szurkolók, még az egyik „nagy” is ejt róla néhány dicsérő szót, s közben apja kiszabadulásáról is hírt kap. A lecke azonban – a „történelem” leckéje – mélyen belevésődött nemcsak emlékezetébe, de lelkébe is. „Az egészet el kell felejteni, mint egy rossz álmot!” – mondja egyik tanára. Könnyű lenne az ember élete, ha erre képes volna. A sebek begyógyulnak, de emlékü megmarad. Feri is érzi, hogy az elmúlt hónapok eseményeinek keserősége minduntalan belekeveredik örömeibe, a megrendülés, a csalódás egyszerre felnötté tette, aki tüskéit fordítja a simogató kéz felé. Ilyen teherrel kell most már élnie, ilyen szomorú teher emlékeit hordozza mostani, harmincéves önmaga. S ilyen

emlékeket hordoznak sokan kortársai közül, akik legérzékenyebb korukban élték át a le-
tartóztatások, padláslesöprések, egyéni po-
koljárások megdöbbentő élményét. Talán
éppen emiatt van bennük oly sok bizonyta-
lanság, illúziótlanosság és bizalmatlanság. A
gyökök a Kozsa Ferik válságos kamasz-
korába nyúlnak.

A *Lecke fiúknak* Módos első nagyobb lé-
legzetű munkája. Sikertől megbirkóznia a
szerkesztési arányokkal, a kisregény min-
den részletében érezhető a megkomponált-
ság. Elbeszéléseiből, forgatókönyveiből is-
mert nyelvi tömörsége, feszültséget terem-
tő mondatai a parttalanabb regény műfajában
is jól érvényesülnek. Amire felhívnanak a
figyelmét: élményeinek kissé kötetlenebb
feldolgozása. Helyenként az az érzésünk,
hogy az önéletrajzi elemek minden „átlé-
nyegítés” nélkül kerültek a könyvbe, ami
jelen esetben még nem zavaró hiba, de a
későbbiekben azzá válhat. (*Szépirodalmi
Könyvkiadó*, 1974)

KOVÁCS SÁNDOR

Veress Dániel:

A MAGYAR ELBESZÉLŐ KÖLTÉSZET REMEKEIBŐL

Bukarestben jelent meg ez a magyar
nyelvű kötet (436 lapon, 12 400 példány-
ban). Anyagát a neves esszé- és drámaíró,
a Sepsiszentgyörgyön élő *Veress Dániel*
válogatta. Ő írta a könyvben szereplő írók
portréit, az utószót és a jegyzeteket.

Hat költőnek összesen hét verses el-
beszélő művét adja az olvasók kezébe ez
a kiadvány. *Fazekas Mihály* Lúdas Matyi
című „eredeti magyar regé”-je nyitja meg
a sort. Ezt *Garay János* legismertebb mun-
kája, *Az obsitos* követi, mely Háy János
viselt dolgait mondja el. A kötet további
írói: *Arany János* (Bolond Istók), *Petőfi
Sándor* (A helység kalapácsa; Bolond Is-
tók), *Arany László* (A délibábok hőse) és
Illyés Gyula (Hősökről beszélék).

Minden válogatás vitatható, így ez is.
Miért épp a felsorolt hét mű került be a
kötetbe? A válogatás szempontjait és ma-

gyarázatát a borítón találjuk meg: „... ab-
ban tartoznak együvé, hogy mindahány
realista alkotás, közvetlen módon társadal-
mi kérdéseket boncoló írás. Közös jegyük
igen kis eltéréssel népiségük, ironikus-hu-
moros hangjuk. Ám a lényeges mondani-
való, a társadalmi hatékonyság, az erős
bírálati jelleg, a költői realizmus és a ma-
radandó típusalkotás” is rokon vonásokat
mutat bennük.

E magyarázat ellenére sem látszik meg-
okoltnak Garay és *Az obsitos* fölvétele,
hiszen Garay nem tartozik az igazán nagy
írók közé, s *Az obsitos* – bár ma is érde-
kes olvasmány – nem tipikusan „társadal-
mi kérdéseket boncoló írás”. Minthogy a
válogatás egyik szempontja „az erős bírá-
lati jelleg” volt, ennek sokkal inkább meg-
felelt volna – s éppen Csokonai Vitéz Mi-
hály születése 200. évfordulójának idején
– a Dorottya című komikus eposz. Csoko-
nai klasszikus művét mindenképpen hiá-
nyoljuk ebben a gyűjteményben.

Azzal sem érthetünk egyet, hogy Petőfi
itt a hat költő sorrendjében Arany után
következik. Igaz, hogy Petőfi hat évvel
később született Arannál, de időbeli sor-
rendjük szempontjából sokkal fontosabb az,
hogy kettejük közül Petőfi tűnt föl előbb
a műveivel, s Arany írói pályája csak
Petőfi halála után bontakozott ki a maga
teljességében. Helyesebb lett volna tehát
a Petőfi–Arany sorrend, amely egyúttal a
kötetbe fölvetett művek keletkezési sorrend-
jének is megfelelt volna. (Petőfi A helység
kalapácsát 1844-ben, a Bolond Istókot 1847-
ben írta, Arany viszont a maga Bolond
Istókját csak a szabadságharc után: első
énekét 1850-ben, a másodikat 1880-ban.)

Az különben igen jó ötlet volt, hogy a
válogatás a Petőfi- és Arany-féle Bolond Is-
tókot szinte egymás mellett mutatja be.
„Petőfi Istókja – jellemzi az utószóban
Veress Dániel – tréfás, jókedvű, rongyos
vándorlegény, aki a váratlanul nyakába
szakadt zápor elől menekülve, betér egy
tanyára. Itt jókedvre deríti tarka szavaival
s tapasztalati bölcsességével a világba szo-
morodott aggastyánt, feleségül nyeri uno-
káját, s népmesei idillben teljesül ki a
kaland.” Babits Mihály szerint ez a köl-
temény az optimizmus egyik legfensége-
sebb kifejezése a világirodalomban. „Egé-
szen más töről fakad Arany elbeszélő köl-
teménye”, amely kesernyős humorral meg-
írva „az életfájdalom hatalmas hördülése”

– olvassuk az utószóban. „Arany a többre hivatott köznapiság mögött rejtőző emberi értékeknek szolgáltatót költői elégtételt a realista népábrázolás eme újszerű kísérletében.”

Hasonlóképpen érdekes és tanulságos lett volna Csokonai Dorottijának és Fazekas Lúdas Matyijának egymás mellé állítása. Veress Dániel utal is rá Fazekas Mihályról szólván, hogy a Lúdas Matyit író Fazekas „barátja Dorottyá-jával akart vetélkedni”. És hogy „ez nemes poétai versengés volt: egyméhbeli testvérek voltak a fennálló renddel szembeni elégedetlenségükben”.

Veress Dániel lényeglátó és sok mindent megláttató íróportréi jól elősegítik a magyar elbeszélő költészet klasszikusainak megismerését. Talán a két Arany – János és László – portréja a legsikerültebb. Helyes, hogy nemcsak az apa, hanem fia is helyet kapott ebben a kötetben, hiszen Arany László is „a XIX. század magyar irodalmának élvonalába” tartozik.

Arany Jánosról a Toldi megjelenésétől napjainkig rengeteget írtak, de bármennyire ismerjük is Aranyt és a róla szóló irodalmat, Veress Dániel Arany-portréja méltó a figyelmünkre. „Óriási az ív – mutat rá –, melyet Arany költői pályája, költészete leír. A népdaltól, a népköltésztől kiindulva ő lett – élete alkonyán – a modern lélektani elemzés és ábrázolás első mestere, a XX. század lírai törekvéseinek előfutára, előkészítője.” Érdekes jellemzést ad Veress arról, mennyire különböző alkotó egyéniség volt Petőfi és Arany: „Petőfi számára természetesen adott létforma volt az írás: költői műve életéről írt aprólékos naplóként is olvasható. Nem így Aranynál. Főleg 1849 bukása után állandóan az írás és elhallgatás határvonalán élt. Költészete hibátlan tökélyvel mutatja a külső világ képét, de még nagyobb intenzitással és utolérhetetlen plaszticitással, egy finom műszer pontosságával azt is, hogyan reagál a költő a világra, milyen hatások érik s mit váltanak ki. Nehéz természetét csak nagy belső ingerek mozdították meg.” Bolond Istókjának alábbi sorai magára a költőre vonatkoznak:

Tudom, bevallom gyöngeségemet;
Nem dolgozom, csak ha valami hajt;
Egyébkor lusta mélabú temet,
Mely elefántnak néz szűnyognyi bajt...

De amikor megmozdult, remekművek születtek a tolla alatt.

S fia, Arany László nemcsak az apjára való tekintettel, hanem saját tehetsége és alkotásai miatt is megérdemli, hogy több figyelmet fordítsunk műveire, főleg A délibábok hőisére. „Verses regénye, hibátlan, zárt kompozíciójával, kerek meséjével, veresési megoldásaival a legjobb magyar kritikai realista művek egyike” – írja Veress Dániel. Hangsúlyozza, hogy fő műve mellett egyéb munkái is jelentősek: „Esszé-írói teljesítményét – Gyulai Pál ítéletét erősítve s igazolva – a műfaj Kemény Zsigmondtól Péterfy Jenőig húzódó vonulatának mintadarabjai közt kell számon tartanunk. Pontos, fegyelmezett, célratörő bírálati – sajnos, alig ismertek – időtálló telitalálatok, s egy eszményi kritikátörténeti antológiában is helyük van. És Arany László neve alatt jelennek meg újabb megújabb kiadásban »a legjobban elbeszélő magyar népmesék«.”

Az egyes írói portrékat a könyvben a már említett elbeszélő művek követik, teljes szövegű közléssel. Érdemes fölfedeznünk és elolvasnunk azokat is, amelyek sem Magyarországon, sem Romániában nem tartoznak az ún. iskolai törzsanyagba. Arany Lászlótól A délibábok hősét, Illyéstől pedig a Hősökről beszélék című elbeszélő költeményt sajnálatosan kevéssé ismeri olvasóközönségünk, de a két Bolond Istókot is aránylag kevesen olvassák napjainkban. Milyen jó, hogy ez a kötet mind ezekre ablakot nyit!

Illyést így jellemzi Veress: „Illyés Gyula, ma, úgy a kor egyik európai rangú, súlyú, szintű írástudója, hogy egyben – a fogalom szocialista, internacionalista értelmében – a legmagyarabb is.” A Puszták népére utalva találóan jegyzi meg Illyésről: „Hárommillió koldus képviselőjében egy maroknyi ember lényegében véle-általa lépett be a világirodalomba egy szociografikus remekléken keresztül.”

Kár, hogy a könyvben aránylag sok a sajtóhiba. Különösen az írásjelek hiánya és ékezethiba fordul elő gyakran, de nagyobb hibák is akadnak: *Mátray Fábor* (42. lap; helyesen: *Mátray Gábor*), *Lichardal való konfliktusai* (172. lap; helyesen: *Lichardal...*) stb. Valószínűleg sajtóhiba okozza, hogy nem értjük a következő mondatot: „Mondják, a sors mindenki alányúl, legálább egyszer” (63. lap). Az egyik írói port-

ré egy vessző-, egy ékezethibával és egy magánhangzó kihagyásával idézi Petőfi Olaszország című versét: „Eljő, eljő az a nagy szép idő Amely fele reményim száll-nak” (186. lap; helyesen: „Eljő, eljő az a nagy szép idő, Amely felé reményim szállanak”).

Indokolatlan a régies cz betű használata a kötetnek több helyén: Tóth Lőrincz (40. lap), czimborák, czudar, arcza, uczán (282. lap; A délibábok hőse szövegében) stb. Ma már a kritikai szövegkiadásokban is egyszerű c-t írunk, hacsak nem családnévről van szó: Rákóczi, Kazinczy stb. (A hozzájuk tartozó Ferenc keresztnév természetesen egyszerű c-vel írandó!) Feltűnő, hogy a könyv legrégibb irodalmi szövegében, a Lúdas Matyi szövegközlésében viszont következetesen egyszerű c-t találunk: kacagánként, Debrecenből, virgoncok, telperecne (20–21. lap).

Arany János életének első korszakait így jelöli a róla szóló portré: „Első korszak: gyermek- és ifjúévek (1817–1836). Második: szalontai évek (1836–1849). Harmadik: tanár Nagykőrösön (1849–1860).” A

második korszaknak ilyen – „szalontai évek” – megjelölése nem mond semmit, hiszen Arany már a gyermekkorát is Szalontán töltötte. Más pontatlanság is van itt: Arany ugyanis nem 1849-ben, hanem csak 1851-ben költözött Nagyszalontáról Nagykőrösre.

Végül Veress Dánielnek egy Petőfivel kapcsolatos mondatát idézem: „Ezzel a füzetnyi verssel, nyakában vándortarisznnyával, kezében ölmosbottal útra kel (ti. 1844 februárjában Debrecenből – P. E.), végiggyalogol a Hegyalján Tokaj fele, megáll Egerben – két verse címébe is belekerül ez a helységnév – s Miskolcon át márciusban már újra Pesten van.” (177. lap.) Ehhez azt kell megjegyeznünk, hogy Petőfi Egerből nem Miskolcon át ment Pestre – hiszen Miskolc az ellenkező irányban van –, hanem Miskolcra jött Egeren át jutott el oda.

E kisebb hibák ellenére örömmel üdvözljük Veress Dániel hasznos kötetét. (Ion Creangă Könyvkiadó, Bukarest.)

PÁSZTOR EMIL

A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JEL

A BARANYAI MŰVELŐDÉS legutóbbi száma közli Kenyeres Zoltán: Pillanatkép a Jelenkorról c. írását, amely az 1973-as évfolyam elemzése alapján értékeli folyóiratunk tevékenységét. Bevezetőjében megállapítja: „A Jelenkor legutóbbi évfolyama azt tanúsítja, hogy szerkesztését az irodalom decentralizálásának egészséges törekvése hatja át. A decentralizáció művelődéspolitikánk egyik életelve. Azt jelenti, hogy ahol csak lehetőség van rá, támaszkodva a helyi kezdeményezésekre, létre kell hozni a magyar művelődés gyűjtő és terjesztő állomásait. De ezek az öntevékenyen dolgozó állomások, miközben fölkarolják a körükben föllelhető tehetségeket, miközben ápolják és őrzik tájegységük hagyományait, miközben válaszolnak életük kihívásaira, egyszersmind megvalósítják a szocialista kulturális politika célkitűzéseit, és mércéjüket a magyar szellemi élet színvonalához igazítják. A decentralizáció tehát nem ideológiai és esztétikai külön mértékben érvényesül, mert az provincializmus-hoz, dilettantizmus-hoz, eszmei zavarokhoz

vezetne, hanem az ország kultúrájának öntevékeny szolgálatában ölt testet. Jó folyóiratban a regionális érdek országos szinten oldódik föl...”

A továbbiakban az irodalmi folyóiratok általános szerkesztési elveiről ír Kenyeres Zoltán, majd jellemzi a Jelenkor tőzsgárdáját és így folytatja: „A folyóirat szép-irodalmi anyagát – akárcsak az elmúlt években – tavaly is kiegyensúlyozottság jellemezte. Egyetlen olyan írás nem jelent meg benne, mely esztétikai színvonalát tekintve ne érte volna el a közölhetőség határát. A szerkesztőség ítélőerejét dicséri, hogy nem enged beszívárogni dilettáns műveket, és a regionális hagyományt egyetlen pillanatra sem téveszti össze a provinciális vidékiséggel. Ezért ma a Jelenkorban való megjelenés semmivel sem ad kisebb írói rangot, mint a fővárosi lapoké.

A Jelenkor tőzsgárdája számára az írói fejlődéshez elengedhetetlenül szükséges alkotói műhely szerepét is hajlandó betölteni, és ha módja van rá, úgy válogat, hogy a szerkesztés elveit összeegyeztesse az író

formálódó alkotának igényeivel. Ez a folyóirat egyik legrokonszenvesebb jellemvonása: nem erőszakos, nem akarja írót mindenáron preconcepcióihoz igazítani, de ugyanakkor a művészi igényesség dolgában nem tesz engedményeket..."

A szépirodalmi rovatok részletes jellemzése után a következőket írja: „A szépirodalmi rovatok tavalyi szemléjét egy nehezen magyarázható hiánnyal kell befejeznünk: Pécs és környéke alig elevenedett meg a közzétett szépirodalmi művekben. A szerkesztő nyilván csak azt közölheti, amit kezébe adnak, de talán ösztönözhetné írógárdáját, kiváltképp a prózaírókat, hogy Pécs életét, mai sorsát elevenebb színekkel ábrázolják. Nem jó, ha egy folyóirat bezárkózik szűkebb pátriájába, de az sem kívánatos, ha éppen közvetlen környezetéről ad legkevesebb tudósítást.”

Ezután a többi rovat munkáját elemzi az írás. Ezekből idézünk néhány gondolatot:

„A múlt esztendőben minden publikációs fórum megvitatta az MSZMP Kultúrpolitikai Munkaközösségének kritikai életünkről szóló állásfoglalását. E munkából a Jelenkor komolyan kivette a részét. A határozott, meggyőző és helyes irányú állásfoglalások nem szorítják pályamódosításra a Jelenkor szerkesztői elveit. Alig van még egy folyóiratunk, mely már korábban is oly eltökélten törekedett volna a kritika, a tudomány, a publicisztika egybekapcsolására, mint a Jelenkor. A folyóirat publicisztikai rovatait (e gyűjtőnéven foglalnám össze a nem szépirodalmi rovatokat) már hosszú ideje a megalapozott, tudományos orientáció jellemzi. E folyóirat ad otthont egy éppen az elhelyezési gondok miatt kieszőfélben lévő műfajnak, az irodalomtörténeti esszének. Ez a műfaj forrásvidéke lehet kritikai életünk kibővülésének és jótékonyan hozzájárul a kritika színesedéséhez, egyszersmind elmélyüléséhez is (...)

Az elmúlt években ... határozottan javult a Jelenkor kritikai rovata. A folyóirat már kezdi „széthúzni a mezőnyt”, és noha még mindig elég sok pusztán leíró jellegű szemlét közöl, egyre több nyíltszavú, határozott véleményt mondó, elemző és értékelő bírálatot tesz közzé (...)

A Jelenkor egyedülálló helyet foglal el

szépirodalmi, művészeti folyóirataink között a magyar kulturális hagyományok ápolása terén. Nem éri be az éppen soron levő évfordulók megünneplésével, hanem arra törekszik, hogy a múltat a jelen áramkörébe kapcsolja be. Teszi ezt eleven portrékkal, színvonalas és érdekes elemzésekkel, gondolatébresztő memoárokkal (...)

Az élő hagyomány címszó alatt kell összefoglalni Bertha Bulcsu „interjúsoroztatát”. Ez utóbbi szót azért teszem idézőjelbe, mert sokkal többről van itt szó szokványos interjúknál. Bertha Bulcsu arcképet fest, jellemeket ábrázol, jelenségekre hívja fel a figyelmet. Elő irodalomtörténetet csinál, a szó legmagasabb értelmében, nem véletlen, hogy a folyóiratnak rendre azok a számai aratják a legnagyobb sikert, melyekben helyet kap egy-egy beszélgetése (...)

A Jelenkor nemcsak az irodalmi életet kíséri figyelemmel, hanem a társzművészetek fejlődéséhez is hozzászól. Egyenletes és számról számra nagyon magas színvonalú a folyóirat képzőművészeti rovata.”

Végül a következőket olvashatjuk Kenyeres Zoltán írásában: „Összefoglalásul: a Jelenkor országos színvonalú folyóirat, értéke és hatása túlsugároz Pécs és a megye határain. Egyike a legkiegyensúlyozottabb irodalmi művészeti folyóiratainknak. Szerkesztési irányelvei helyesek, építve a helyi hagyományokra cselekvő részt vállal az ország kulturális életében és elősegíti az MSZMP kulturális politikájának végrehajtását.

A tennivalók is világosak: tartalmasabb és szélesebb körű tudósításokra lenne szükség a mai magyar valóságról szépprózai és publicisztikai művekben, riportokban és szociográfiákban tüzetesebben kellene bemutatni Pécs és a Pécs környéki ember életét. Tovább kell még javítani a kritikai rovat munkáját is. Először rendszereesebb és átgondoltabb szempontokra van szükség a feldolgozandó művek kiválasztásához, másodszor tovább kell fokozni az értékelő-bíráló kritika hatását, harmadszor le kell rövidíteni a kritikák átfutási idejét. Ezek persze országos gondok – minden folyóirat ezekkel és hasonlókkal küszködik.”